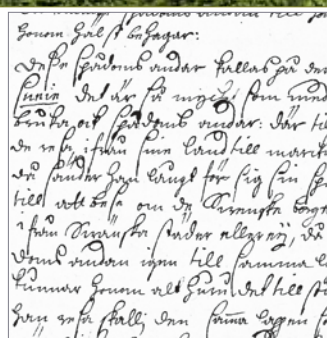

Uppsala mitt i Sápmi

Rapport från ett symposium arrangerat av Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Upplandsmuseet 4–5 maj 2011

Red. Håkan Tunón, Märit Frändén, Carl-Gösta Ojala & May-Britt Öhman

NAPTEK
traditionell kunskap
och biologisk mångfald

Uppsam
Föreningen för samiskrelaterad
forskning i Uppsala

Bör citeras: Tunón, H., Frändén, M., Ojala, C.-G. & Öhman, M.-B. (red.) 2012. Uppsala mitt i Sápmi. Rapport från ett symposium arrangerat av Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Upplandsmuseet 4–5 maj 2011. CBM:s skriftserie 55. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

© Uppsam, Centrum för biologisk mångfald och författarna 2012

CBM:s skriftserie 55

Författarna ansvarar för sina egna texter

Omslagsbilder: Överst: Uppsala domkyrka (foto/montage: Håkan Tunón). Nedan t.v.: Ren på sommarbete (foto: Anna Olofsson); nedan mitten: utdrag ur en avskrift av *Descriptio Lapponiæ*, skriven av samnen och Uppsalastudenten Nicolaus Lundius; nedan t.h.: Samisk tradition i förändring: Kautokeinoskor med mansskoband från Jukkasjärvi, burna till kjol (foto: Håkan Tunón)

Layout: Håkan Tunón utifrån en mall av Oloph Demker

Tryck: Davidsons tryckeri AB, Växjö/Taberg Media Group AB 2012

Rapporten föreligger också som PDF-fil på: <http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift55.pdf>

ISBN: 978-91-89232-67-9

ISSN: 1403-6568

Innehåll

Redaktörernas förord	2
Ovdasátni	3
Åvddåtjála	4
Åvtebaakoe	5
Preface	6
Artiklar	7
Samer i syd i gången tid – till Uppland och Oslotrakten i söder – <i>Inger Zachrisson</i>	8
Samisk förhistoria och samisk arkeologi i Sverige – i går, i dag och i framtiden? – <i>Carl-Gösta Ojala</i>	13
The Sámi are just like everyone else? A scientist of religion looks at the encounter between the Christian missionary religion and the Sámi ethnic religion – <i>Anna Lydia Svalastog</i>	22
Vattenregleringar på liv och död i Lule älv – Postkoloniala och feministiska teknovetenskapliga perspektiv – <i>May-Britt Öhman</i>	28
Renbete som en förutsättning för biologisk mångfald – <i>Weronika Axelsson Linkowski</i>	35
Allt färre kalvar med åren trots att vajornas kondition blir bättre – <i>Birgitta Åhman</i>	42
Möjligheter för adaptiv förvaltning inom renskötseln – <i>Anna Olofsson</i>	44
Generationsöverföring inom samiska renskötsselföretag i Sverige från c:a 1930 till nutid – En projektbeskrivning – <i>Eva-Lotta Päiviö</i>	47
Djurvälfärd i rennäringen – <i>Birgitta Åhman</i>	51
”Det blir bara värre om man inte gör upp med det gamla”. Utmaningar för jakt- och fisketurismen i de svenska fjällen – <i>Yvonne Gunnarsdotter</i>	52
Namnets identitetsfunktion i en samisk kontext – <i>Märit Frändén</i>	57
Samiska varieteter – <i>Torbjörn Söder</i>	61
Att skapa och bevara ett skriftspråk – en projektpresentation – <i>Cecilia Hedlund</i>	62
Något om gamla läroböcker i samiska och en ny – <i>Cecilia Hedlund</i>	63
Museum Anatomicum Upsaliense – <i>Anne Ingvarsson Sundström & Geoffrey Metz</i>	66
Det samiska initiativet – att vända på perspektiven – <i>Håkan Tunón</i>	71
Bilaga 1 Program för symposiet	78
Bilaga 2 Deltagarlista	80

Redaktörernas förord

Våren 2009 grundades ett tvärvetenskapligt nätverk i Uppsala, bestående av forskare med intresse för eller egen forskning om samiskrelaterade frågor. Uppsala har en lång tradition av samiskrelaterad forskning, och även idag pågår forskning kring en mängd olika aspekter, omfattande allt från renskötsel och naturvård till samiska språk och samiskt namnskick. I många fall har det dock saknats kontaktytor mellan forskare med olika disciplinära hemvister, men med det samiska perspektivet gemensamt. Genom bildandet av Uppsam, Uppsalanätverket för samiskrelaterad forskning, skapades en gemensam mötesplats för forskare med samisk tematik, oavsett institutions- och universitetstillhörighet. Basen i verksamheten utgörs av återkommande lunchseminarier, växelvis vid Uppsala universitet och Sveriges lantbruksuniversitet. Våren 2011 omvandlades nätverket till en forskarförening, och från den 23 mars detta år heter vi formellt Uppsam – Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala.

Uppsala har ett komplext arv som månghundraårigt centrum för forskning och utbildning, med å ena sidan viktiga arkiv och samlingar, å andra sidan en lång tradition av forskning om samer ur främst ett utifrånperspektiv. Geografiskt ligger vi utanför det som nu räknas till Sápmi, men Uppsala och omkringliggande områden har en lång historia av samisk närvaro. Genom tiderna har också många studenter och forskare med samisk bakgrund varit verksamma i Uppsala. Ett exempel är den samiske präststudenten Nicolaus Lundius, som på 1670-talet skrev *Descriptio Lapponia*, avbildad på framsidan av denna rapport. Inom forskningsvärlden är sålunda de samiska frågorna på hemmaplan i Uppsala. Här finns en gedigen utbildningstradition, en vetenskaplig bredd – och, dessutom, goda möjligheter att även bidra till den forskning som bedrivs av kollegor utan förkunskaper om samiska frågor.

Den 4–5 maj 2011 arrangerade Uppsam sitt första symposium, ”Samiskrelaterad forskning i Uppsala – i dag och i framtiden”. Under symposiet bidrog femton föreläsare från olika discipliner till att synliggöra aktuell Uppsalaanknuten samiskrelaterad forskning. Under symposiet var frågor om maktrelationer och forskningsetik återkommande teman, liksom frågor om hur vi som Uppsalaforskare idag bör förhålla oss till Uppsalas delvis problematiska historiska arv, arkiv och samlingar. På vilket sätt kan samiska inifrånperspektiv lyftas fram, och hur kan utifrån- och inifrånperspektiv på bästa sätt komplettera varandra? Hur kan vi gemensamt, oavsett egen bakgrund och ämnestillhörighet, arbeta för en bättre samiskrelaterad forskning i framtiden?

Artiklarna i denna rapport är baserade på presentationerna vid symposiet. Ett par deltagare har valt att publicera enbart ett kortare abstract. Den redaktionskommitté som bidragit till bearbetningen av de publicerade texterna har varit multidisciplinärt sammansatt, vilket ytterligare har förstärkt rapportens tvärvetenskapliga inriktning.

Symposiet kunde genomföras med hjälp av anslag från Göran Gustafssons Stiftelse för natur och miljö i Lappland. För framställandet av rapporten har vi därutöver erhållit bidrag från Sametinget, Svenska Samernas Riksförbund (SSR), Silbonah Samesijda, Stockholm Sameförening, Centrum för genusvetenskap och Naptek/Centrum för biologisk mångfald. Vi tackar samtliga finansörer!

Uppsala den 9 november 2011

Håkan Tunón
Centrum för biologisk mångfald
Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet

Märit Frändén
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet

Carl-Gösta Ojala
Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet

May-Britt Öhman
Centrum för genusvetenskap
Uppsala universitet

Ovdasátni

Giddat 2009 vuodđuduvvui fágarastildeaddji fierpmádat Uppsalas, dasa gullet dutkit geain lea beroštupmi vai iežas dutkamii sámegullelaš áššit. Uppsalas lea guhkes árbevierru sámegullelaš dutkamis, ja maid otne lea dutkan jodus moanat sierra oainnuin, ja sisdoalla visot boazodoalus ja luondogáhttemis gitta sámi gielaide ja sámi nammavieruide. Mánge lea váilon oktavuodasajit dutkiide sierra fágasurggiid disipliinlaš bargguin, muhto sis lea oktasaš sámi perspektiiva. Go áshedje Uppsam, Uppsalafierpmádat dutkamii čadnon sámiide (Uppsalanätverket för samiskrelaterad forskning), ráhkaduvvui oktasaš čeahkinsadji dutkiide sámi tematihkain, beroškeahhtá ásahus- ja universtitehtagullelašvuoda. Vuodđu doaimmas leat beaiveborramušseminárat, vurrolaga Uppsala universitehtas ja Ruota eanandoallo-universitehtas. Giddat 2011 fierpmádat rievdaduvvui dutkansearvá, ja njukčamánu 23 beaivi rájis dán jagi min namma formálalaččat lea Uppsam – Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala.

Uppsalas lea viiddes ja moalkás árbi go mánge čuđiid jagiid lea leamaš guovddáš dutkamii ja oahpahussii, ovttá bealis dehálaš vuorkkáiguin ja čoačkálmasaiguin, ja nuppe bealis guhkes árbevierru dutkamis sámiid birra eanemus olggul oainnus. Geográfalaččat mii leat olggobealde dan mii rehkenasto Sápmin, muhto Uppsalas ja guovllut lahkosiin lea guhkes historijá sámi oassálastimin. Áiggiid mielde oahppit ja dutkit sámi máttuin leat maid bargan Uppsalas. Okta ovdamearka lea sámi báhppaoahppi Nicolaus Lundius, guhte 1670-logus čálii *Descriptio Laponiae*, govvehuvvon ovdagovas dan rapporttas. Dutkanmáilmmiss de gal sámi áššit leat Uppsalai gullelaš. Dáppe gávdnu nanu oahpahusárbevierru, diedalaš viidodat – ja, dasa lassin, buorit vejolašvuodat maid buktit oasi dan dutkamii mii jodihuvvo bargorátnáin geain eai leat ovdalaš diedut sámi áššiin.

Miessemánus 4–5 b. 2011 lágidi Uppsam iežas vuosttáš symposiuma, ”Samiskrelaterad forskning i Uppsala – i dag och i framtiden”. Symposias serve vihttanuppelot logaldalli sierra surggiin áigumušain čalmmostahttit áigeovvdilis Uppsalai čadnon sámi gullelaš dutkama. Symposias fápmogaskavuodat ja dutkanetihka áššit ledje fáddat mat bohte ruovttoluotta, dego jearaldagat got mii Uppsaladutkin otne galggašeimmet láhttet go Uppsala oassái lea váttis historijálaš árbi, vuorkkáide ja čoačkálmasaide. Man ládje sámi siskkildasoidnu loktejuvvo ja got olggul- ja siskkiloinnut buoremus vuogi mielde dievasmahttet goappát guoibmáskat? Got mii ovtas, beroškeahhtá duogáza ja fáddagullelašvuoda, bargat buori sámegullelaš dutkama ovddas boahhteáiggis?

Artihkkalat dán rapporttas leat vuodđuduvvon symposia ovdanbuktimiid vuodul. Moadde oasseváldi leat válljen dušše álmuhit moadde abstrákta. Dan doaimmahatlávddegoddi mii lea veahkehan válbma-nahttit daid almmuhuvvon teavsttaid lea leamaš multidisipliinlaččat oktiibidjon, mii vel eanet lea nan- nen rapporta fágarastildeaddji bargovuogi.

Symposia máhtii čađahuvvot juolludeami vehkiin Göran Gustafssons Stiftelse för natur och miljö i Lappland bokte. Rapportta válbmemii mii leat dasa lassin ožžon juolludeami Sámediggis, Ruota Sámiid Riikasearvvis (RSR), Silbonah Samesijddas, Stockholm Sameförening, Centrum för genusvetenskap ja Naptek/Centrum för biologisk mångfald. Mii giitit visot ruhtadeddjiid!

Uppsala skábmamánu 9 b. 2011

Håkan Tunón
Centrum för biologisk mångfald
SLU/Uppsala universitet

Märit Frändén
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet

Carl-Gösta Ojala
Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet

May-Britt Öhman
Centrum för genusvetenskap
Uppsala universitet

Ávddátjála

Gidán 2009 átsáiddje doaresdiedalasj vármádagáv Uppsálan vuododin, mielajn sáme ássjij birra átsádit, ja ietjasa átsádimij diehti aj. Uppsálan la guhkes árbbedahpe sáme átsádimijs, ja uddniga vilá átsádi állo sierra bielij birra, ma gábtjii gájkka állobargos ja luonndosujtos sáme gielajda ja sáme nammavaddemijda. Álla aktavuohtasaje náv álu gávnum átsáiddjij sierra diedaguovloj árromsajij gaskan, valla aktisasj sáme vuojnno. Gá Uppsam, Uppsálavármáadahka sámegullujiddje átsáidbmáj vuododuváj de sjattaj aktisasj gávnadimsadjen átsáiddjijda sáme tematijkajn, váni institusjávnná- ja universitáhttagullumij dagi. Dájma vuodon li állo bárrámbáddáseminára, juogu de Uppsála universitehtan jali Svieriga ednambarggouniversitehtan. Gidán 2011 dagáduváj vármáadahka átsádallamsiebrren, ja snjuktjamáno 23. bieje rájes mijá namma I Uppsam – Siebrre sáme átsáidbmáj Uppsálan.

Uppsála I átsádim- ja áhpadusguovdátjin máttijt tjuodijt jagijt árrum. Nuppen bielen ájnas vuorkáj ja tjoahkkimusáj, nuppen bielen guhkes árbbedahpe átsádimes sámij birra álgoldisvuojno dáfos. Geográfalattjat mij lip dan álggolin mij dal Sámeednamin aneduvvá, valla Uppsálan ja bájkijn álggolin la guhkes histárjja sáme lahkavuodas. Ájgij tjadá li aj állo studenta ja átsáiddje sáme máttos Uppsálan doajmmam. Buojkulvissan sáme studánnta Nicolaus Lundius, gut 1670-lágon tjálij Descriptio Laponiæ, gávván dán tjállusa ávddábielen. Átsáiddjevárdin li de sáme ássje ietjasa bájken Uppsálan. Dánna I oalle áhpadusárbbedahpe, diedalasj gábdudahka – ja aj buorre máhttelisvuoda viehkedit átsádimij majt átsáiddjerádna ávddádiedoj dagi sáme ássjij birra dahki.

Moarmesmánno 4–5. bievij 2011 Uppsam háasaj vuostasj symposav, ”Sáme átsádallama Uppsálan – uddni ja boahtteájge”. Symposan lágenanvihitta lágádalle moattet sierra diedaguovlos vuojnusij dahkin udnásj Uppsálah tjanádum sáme átsádimijt. Symposan lidjin álu fábmogasskavuohta-ássje ja átsádimetijkka temán, degu ássje gák mij Uppsálaátsáiddje uddni lulup gáhttjat Uppsála muhtem márráj vájves histárjåk árbbáj, vuorkájda ja tjoahkkimusájda. Man láhkáj máhtti sáme sisneldisvuojno vuojnusij boahtet, ja gák álgoldis- ja sisneldisvuojno buoremusláhkáj máhtti nubbe nubbáj buorren boahtet? Gák mij aktan máhttep, váni ietjas duoge ja ábnasgulluma dagi, buorep sáme átsádimij ávdás boahtteájge barggat?

Dán rappártá artihkkalij vuodon li hállama symposas. Guokta oassálasste libá válljim val avtav oanep abstrávtav vuosedit. Doajmmasiebreráde la viehkedam vuosedum tevstaj bargujn. Sebrulattja li diedaguovlojs ja dat la ájn vil rappártá doaresdiedalasj guovlov nannim.

Symposá tjadáduváj biednikdoarjjagijn Göran Gustafssona Vuododusás luonnduj ja birrasij Lapplándan. Rappártá dahkamij lip dasi lassen doarjjagav oadtjum Sámedikkes, Svieriga Sámij Rijkalihtos (SSR), Silbonah Samesijdas, Stockholm Sameförening, Centrum för genusvetenskap ja Naptek. Gijttep gájkka biednikvaddij!

Uppsála basádismáno 9. bieje 2011

Håkan Tunón
Centrum för biologisk mångfald
SLU/Uppsala universitet

Märit Frändén
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet

Carl-Gösta Ojala
Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet

May-Britt Öhman
Centrum för genusvetenskap
Uppsala universitet

Åvtebaakoe

Gijren 2009 akte dääresthfaageles viermie Uppsalasne tseegkesovvi, gusnie dotkijh mah iedtjem utnin dotkemen jäh jäh jäh dotkemen bijre saemien aamhtesi bijre. Uppsalan akte guhkies aerpievuekie saemien dotkeminie, jäh aaj daan biejjien jäh ovmessie aamhtesi bijre dotkeminie, goh bäätsoe jäh eatnemevaarjelimmie jäh saemien gäelh jäh saemien nomme-vuekieh. Akti veajkoej dle sijjeh ohtselamme gusnie dah dotkijh ovmessie faagesuerkijste, mah dam saemien vuajnoem ektesne åtneme, lin maahteme govlehtalledh. Gosse Uppsam tseegkeme, Uppsalan viermie saemien dotkemasne, akte tjäenghkies gaavne-sjimmiesijjie sjugniesovvi dotkijidie saemien aamhtesigujmie, saht mennie institusjovnesne jäh saht mennie universiteetesne dah lin. Dähte väärome darjoemisnie lea jaabnan lunsjeseminaarh, fiereguhten aekien Uppsalan universiteetesne jäh Sveerjen laanteburrieuniversiteetesne. Gijren 2011 dle viermie akten dotkijeseabran jorkesi, jäh njoktjen 23.b. raejeste daan jaepien dle mijjen byjjes nomme Uppsam – Siebrie saemien dotkemasne Uppsalasne.

Uppsalan akte allesth aerpie goh jarnge dotkemasne jäh ööhpehtæmman gellie tjuetie jaepieh, dennie aktene bielesne vihkeles väärhkoe jäh tjöönghkeldahkh, dennie mubpene bielesne akte guhkies aerpievuekiedotkeme saemiej bijre, uvtemes akte vuajnoe ålkoelistie. Geografijen mietie dle mijjeh ålkolen dam mij daelie Saepmine ryöknesåvva, men Uppsala jäh dan byjreske aktem guhkies histovrijem åtna saemien hööltestimmeste. Tjijji tjirrh dle aaj jäh studenth jäh dotkijh saemien maadtoste Uppsalasne gähtelamme. Akte vuesiehtimmie lea dähte saemien hearrastudente Nicolaus Lundius, guhte 1670-låhkoen *Descriptio Laponi* tjeeli, mij lea daan reektehtsen åvtesæjrosne. Dotkemevearelden sisnjelen dle dah saemien gyhtjelassh dannasinie gätesne Uppsalasne. Daesnie akte stoerre aerpievuekie ööhpehtimmien sisnjelen, akte vetenskapeles gamtoe – jäh baaltele, hijven nuepieh aaj dejnie dotkeminie viehkietidh maam barkoevoelph darjoeh, mah eah saemien aamhtesi bijre åvtehbodti daejrieh.

Suehpeden 4. jäh 5. b. 2011 Uppsam sov voestes symposijumem öörnedi, ”Saemien dotkeme Uppsale-sne – daan biejjien jäh bätijen biejjien”. Symposijesne luhkievijhte häälijh ovmessie suerkijste viehkietin sjyöhtehke saemien dotkemen vääjnesasse darjodh, mah leah Uppsalen universiteetide ektiedamme. Symposijesne gyhtjelassh faamoe-ektiedimmiej bijre jäh aaj dotkemen etihken bijre. Dah leah aamhtesh mah bäästede bätieh, seamma aaj dah aamhtesh guktie mijjeh goh dotkijh Uppsalasne, byöroeh däämiedidh Uppsalan ånnetji geerve histovrijen aarpan, väärhkose jäh tjöönghkeldahkide daan biejjien. Guktie maahta dam saemien sisnjeliste-vuajnoem åvtese lutnjedh, jäh guktie ålkoelistie- jäh sisnjeliste-vuajnoeh maehetie sinsitniem bööremeslaakan elliesåbpoe darjodh? Guktie maehete ektesne, saht mehtie jäh maadtoste jäh saht mij aamhtesigujmie barkeminie, aktem buerebe saemien dotkemem buektiehtidh bätijen biejjien?

Dah tjaalegh daennie reektehtsisnie vääromem utnieh dejstie åhpiedehtemijstie symposijesne. Naan gille häälijh leah veeljeme aje aktem åenebe åniedimmiem bæjhkoehidh. Dähte redaksjovnemoehtse mij viehkietamme dehtie bæjhkoehidh tjaalegidie gietidh, leah gellijste suerkijste bääteme, mij dorjeme guktie reektehtsen dääresthfaageles otnjegem nænnnoesåbpoe dorjeme.

Meehti symposijem tjirrehtidh viehkine däärojste dehtie Göran Gustafsson Stiftelse eatnamassejäh byjresasse Lapplaantesne. Juktie reektehtsem darjodh dle aaj däärojsem daejstie åådtjeme, Saemiedigkie, Sveerjen Saemiej Rijkhesiebrie (SSR), Silbonah Samesijda, Stockholm Sameförening, Centrum för genusvetenskap jäh Naptek/Centrum för biologisk mångfald. Mijjeh gaajhkide beetneh-däärojde gijhtebe!

Uppsala gålkoen 9.b. 2011

Håkan Tunón
Centrum för biologisk mångfald
SLU/Uppsala universitet

Mårit Frändén
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet

Carl-Gösta Ojala
Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet

May-Britt Öhman
Centrum för genusvetenskap
Uppsala universitet

Preface

During the spring of 2009, an interdisciplinary research network was founded in Uppsala by researchers interested in or having their own research focus on Sámi related issues. Uppsala has a long tradition of Sámi related research. The Sámi related research in Uppsala of today includes numerous aspects of Sámi life and culture, for example, reindeer herding, nature conservation, Sámi languages and Sámi surname patterns. For a long time, there has been a lack of space for exchange between researchers with the Sámi perspective in common, but being active within different scientific disciplines. Through the foundation of Uppsam, the Uppsala network for Sámi related research, a common meeting space for researchers was formed. The basis for the activities consists of recurrent lunch seminars, alternately at Uppsala University and at the Swedish University of Agricultural Sciences, SLU. In the spring of 2011, the network was transformed into a research association, and from March 23, our formal name is Uppsam – the Association for Sámi related research in Uppsala.

Uppsala has a complex legacy as a centuries-old centre for research and education, with on the one hand important archives and collections, and on the other hand a long tradition of research on Sámi from primarily an outside perspective. Geographically we are outside of what is today counted as Sápmi, but Uppsala and the surrounding areas have a long history of Sámi presence. Through the ages, many Sámi students and researchers have been active in Uppsala. One example is the Sámi student Nicolaus Lundius, who in the 1670s wrote *Descriptio Laponiaë*, represented on the front of this report. Sámi issues have been represented in the Uppsala research world for a long time. Here we find a solid educational tradition, a scientific width – and, in addition, many opportunities to contribute to the research by colleagues who are not familiar with Sámi related issues.

May 4-5 of 2011, Uppsam organized its first symposium, “Sámi related research in Uppsala – today and in the future”. During the symposium fifteen presenters from different scientific disciplines contributed to make visible current Sámi related research going on in Uppsala.

During the symposium, questions regarding power relations and research ethics were recurrent themes. In addition, questions about how we, as researchers in Uppsala of today, should relate to the sometimes problematic historical legacy of Uppsala and methods and representations of Sámi, as well as the existing collections and archives were also raised. How can Sámi inside perspectives be promoted, and how can outside and inside perspectives find ways to complement each other? How can we, irrespectively of our own background and disciplinary affiliation, together work for a better Sámi related research in the future?

The articles in this report are based on the symposium presentations. Two participants have chosen to publish only briefer abstracts. A multidisciplinary editorial committee has worked with editing the articles, this has further contributed to the interdisciplinary orientation of this report.

The symposium was funded by a grant from Göran Gustafsson Foundation. For the production of the report, we have also received support from the Swedish Sámi Parliament, the National Association of Swedish Saami (SSR), Silbonah Samesijdda, Stockholm Sameförening, the Centre for Gender Research and Naptek/Swedish Biodiversity Centre and. We are much grateful to each contributor!

Uppsala, November 9, 2011

Håkan Tunón
Swedish Biodiversity Centre
SLU/Uppsala University

Märít Frändén
Department of Scandinavian Languages
Uppsala University

Carl-Gösta Ojala
Department of Archaeology and Ancient History
Uppsala University

May-Britt Öhman
Centre for Gender Research
Uppsala University

Artiklar

Texterna i detta avsnitt baseras på de föreläsningar som hölls under symposiet. Författarna står för åsikter och innehåll i texterna medan redaktörerna har stått för redigering.

Samer i syd i gången tid – till Uppland och Oslotrakten i söder

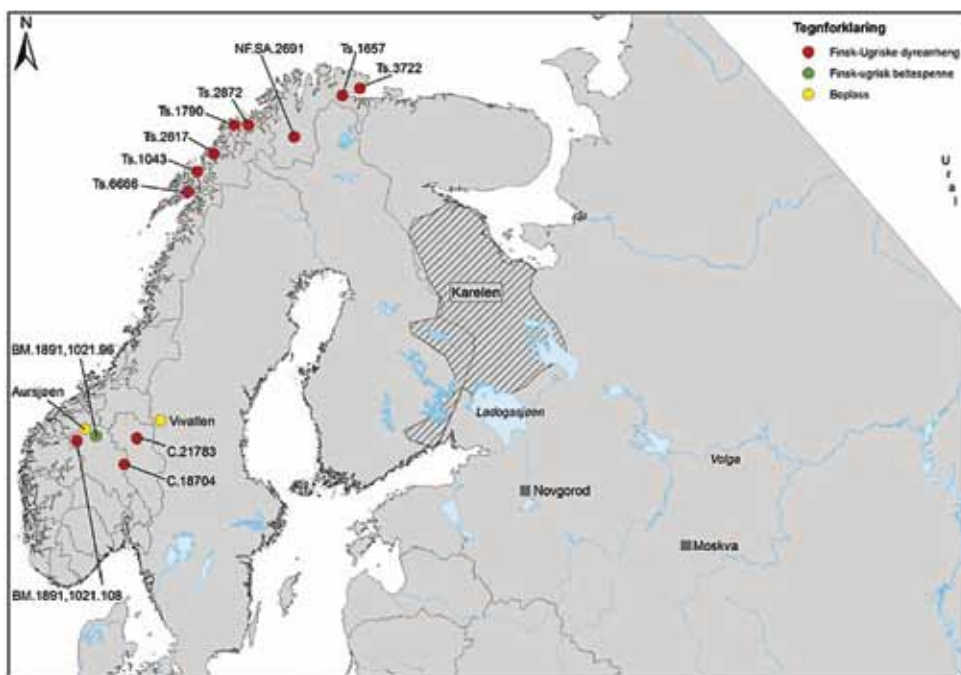
Ny forskning från Norge och Sverige

INGER ZACHRISSON, STATENS HISTORISKA MUSEUM, STOCKHOLM

Samernas långa historia i *norra* Skandinavien har aldrig ifrågasatts. Att den ifrågasatts i *mellersta* Skandinavien beror delvis på tolkningsvårigheter, mycket på grund av den starka påverkan från nordisk kultur som präglat området, i ökande grad från tiden efter Kr.f. Samisk kultur här kallas ofta ”fångstkultur”, vilket innebär ett slags osynliggörande. Mot nordisk-bofast ställs utifrån detta perspektiv samisk-nomadisk. Genom arkeologiska undersökningar på 1980-talet vid ett samiskt gravfält från 1000–1100-tal på Vivalen i Härjedalen kunde en boplats med typiskt samiska härdar, daterade till ca 800- och 1200-tal, jämte en avfallshög från 1000-talet, lokaliseras. Utifrån detta lade det svensk-norska ”Sörsamiska projektet” fram en tvåkultursyn samiskt–nordiskt för Mellanskandinavien, till Hedmark och Dalarna i söder.¹ Den har av vissa kritiserats som alltför ”svartvit”. Den har dock under senare år framhållits av en rad arkeologer för södra Norge, om än med ett något modernare synsätt. Jag skall här bara ta upp några arbeten, som specifikt berör sydsamisk järnålder och tidig medeltid, ur den rika floran av arbeten om samisk arkeologi från norsk sida.

Inger Zachrisson, fil. dr och docent i nordisk arkeologi, f.d. förste antikvarie vid Statens historiska museum, Stockholm. Hon har sedan 1970 arbetat med samisk arkeologi och historia från järnåldern och framåt och relationerna mellan samisk och nordisk kultur i äldre tid. Hon initierade och genomförde det *Sörsamiska projektet*, ett svensk-norskt arkeologisk-osteologiskt forskningsprojekt, med bland annat utgrävningar av samiska fornlämningar i Härjedalen. Det resulterade bl.a. i den tvärvetenskapliga publikationen *Möten i gränsland* (Zachrisson et al., 1997).

Det var en sensation när Jostein Bergstøl år 2006 upptäckte härdar av samma typ som på Vivalen på en boplats från vikingatid eller tidig medeltid så långt söderut som vid Aursjøen i Dovrefjell, Lesja kommun.² Bergstøl följer upp perspektiven med utgångspunkt i nyare etnicitetsteori.³ I sin doktorsavhandling⁴ diskuterar han etnicitet under järnålder–medeltid i Østerdalen, nordöstra Hedmark (sydöstra Norge). På frågan om det kan ha bott samer där under järnålder, svarar han ja. Han anser de så kallade fångstmarksgravarna vara samiska.

Finsk-ugriska bronsprydnader funna i Norge. Efter Gjerde 2010: fig. 2. – *Fenno-Ugric bronze ornaments, found in Norway.*

I populärvetenskaplig form knyter Lars Erik Narmo⁵ en fångstkultur explicit till samisk etnicitet i Østerdalen och Trysil-Engerdal. Hege Skalleberg Gjerde⁶ hävdar att de tidigare kända tomtningarna från yngre järnålder–medeltid i Hallingdal, Hol och Ål kommun är samiska, liksom att finsk-ugriska smycken från främst 1000–1100-tal funna i södra Norge speglar samisk närvaro.⁷ En liknande tolkning ger Lisbeth Skogstrand⁸ fångstmarksgravar i Aurskog-Høland kommun i Akershus.

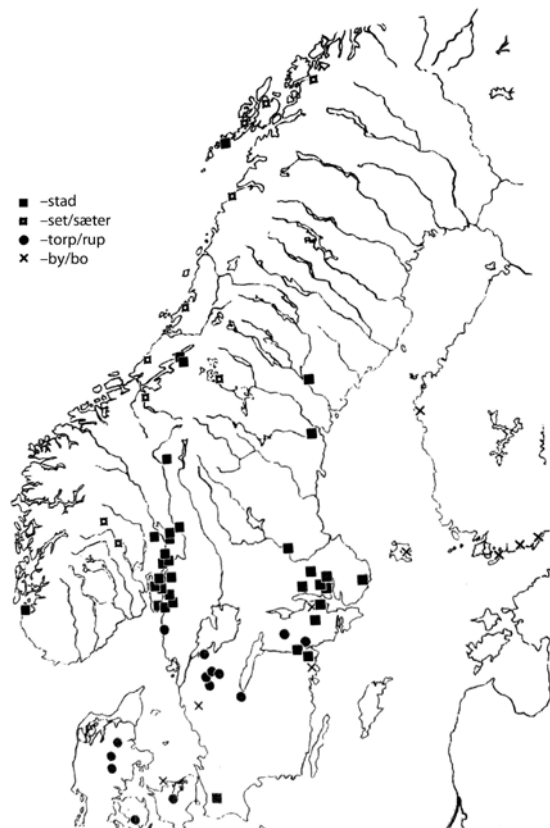
Finn (*Finnar*) var nordmännens namn för same(r) redan under första årtusendet av vår tideräkning; personnamnet *Finn* kan syfta på en same, men blev också populärt bland nordborna. Historikern Leiv Olsen⁹ anser förleden *Finn-* i *-sta-namn* innehålla en folkslagsbenämning och tyda på samisk bosättning från järnålder i såväl Oslo-området som Mälardalen. Han nämner fem sådana namn i Uppland: Finsta i Skederid socken, Finsta i (Upplands-)Bro och Lossa socken, Finsta i Vänge socken, Finnstaholm i Häggeby socken, Finsta i Giresta och Fröslunda socknar. Inom ortnamnsforskningen anses dock *-sta-*namnens förleder ofta vara kulturord som knyter sig till järnålderns agrarlandskap. Men vanliga är även manliga personnamn och binamn.¹⁰

Knut Andreas Bergsvik¹¹ lade 2005 fram en studie av kulturdualism – fångstkultur–agrarkultur – i västnorsk järnålder. Han skriver att debatten om kulturdualism är ett av norsk arkeologis mest seglivade fenomen; den har satt sin prägel på facket i över 160 år och saknar motstycke i de andra skandinaviska länderna. Bergsvik tar upp bosättningsfynd från såväl högfjäll som kustens ”huler og heller” (hålör/grottor och utskjutande bergväggar). Fascinerande är Hilde Rigmor Amundsens avhandling¹² om stenåldersfynd och pollenanalyser från mellersta delen av Hedmark. Hennes huvudkonklusion är att utvecklingen från tidigneolitikum (stenålder) till förromersk järnålder där går från regionala grupper i riktning mot två distinkta kulturtraditioner, den västliga (agrar-pastoral) och den östliga (jakt-fångstbaserade), med etniska grupper som definierar sig som grundläggande olika varandra – tidiga norröna och samiska. Hon anser det vara mera relevant att fokusera på kontaktformer och nätverk mellan grupperna.

I Sverige har forskningen om sydsamisk järnålder–medeltid de senaste åren varit mer blygsam. Ett viktigt arbete är Sven-Donald Hedmans avhandling.¹³ Han anser att en begynnande renskötsel kan ligga bakom det nya boplatzmönster som uppkommer i och med vikingatid c:a 800 e.Kr. i norra Sveriges in-

Hol och Ål kommuner (nedre röda fältet) i förhållande till fångstmarksgravarnas utbredning (grått område, efter Bergstøl 2008) och dagens sydsamiska område (övre röda fältet, efter Svonni 2008). Siffrorna visar områden med sannolikt samisk tillhörighet: 1) Valdres, 2) Vivalen, 3) Innerdalen, 4) Aursjøen. Efter Gjerde 2011: fig. 1. (Jämför Olsen 2010 karta 9.) – *The districts of Hol and Ål compared with the hunting-ground graves and the South Saami area of today. The numbers show areas with probable Saami affiliation.*

Fin(n)-namn som slutar på *-sta(d)* (svarta fyrkanter), m.m. Efter Olsen 2010: karta 4. – *Fin(n)*-names ending with *-sta(d)*.

land. Boplatserna anläggs nu långt inne i skogslandet vid myrar, kallkällor, bäckar och småsjöar – vad som framför allt karakteriserar härdarnas lokalisering är att de har anlagts i områden med bra renbete. Innehavet av tamrenar har fått stor betydelse; en privat ekonomi uppstår.

Nya inventeringar av Ewa Ljungdahl och andra i samarbete med samebyarna har lagt i dagen ett samiskt kulturlandskap i Jämtland-Härjedalen tusentals år tillbaka.¹⁴ Stora skovelhorn av älg och ren på samiska järnåldersgravar i Härjedalen har studerats av Camilla Olofsson¹⁵ och deras betydelse diskuterats.¹⁶ Det är symptomatiskt att, trots att gravarna och huvudförfattaren befinner sig i Sverige, diskussionen har publicerats i en norsk arkeologisk tidskrift, som vänder sig till en internationell läsekrets.

I nordisk högrestandsmiljö under järnålder i Uppland-Västmanland anses samiska inslag finnas.¹⁷ En man som begravts i en båtgrav vid Tuna i Alsike strax söder om Uppsala tolkas av Anders Götherström¹⁸ efter DNA-analyser ha samiskt påbrå; såväl båtgravfälten som *-tuna*-namnen i Mälardalen tillhör samhällets toppskikt. Enligt Kerstin Lidén och Erle Nelson¹⁹ har tre individer jordfästas på samma gravfält i Tuna i Alsike så höga selenvärden att de bör ha ätit mycket renkött; det gäller också många av de under tidig medeltid gravlagda på Leksands kyrkogård i Dalarna. Lidén och Nelson utgår ifrån ett studium av stabila isotoper för diet-rekonstruktioner.²⁰

Liknande analyser ligger bakom Lena Holmquist Olaussons²¹ diskussion om den unika s.k. älgmannens grav i den vikingatida handelsplatsen/staden Birka. Han har gravlagts med ett stort skovelhorn av älg vid huvudet och så mycket som sju pärlor, men också som en nordisk krigare, med sköld, lans och pilar/båge. Han och den slav som följde honom i graven har livnärt sig på annan kost, köttbaserad, än Birkas övriga befolkning, som varit marint baserad; det pekar mot att de varit på tillfälligt besök. Eva Lindgren²² frågar sig om han varit samisk skinnhandlare och/eller schaman/nåjd (jfr Vivallens rikaste grav,²³ säkerligen en nåjds), med goda kontakter med eller besläktad med nordmän. Gunnilla Larsson²⁴ finner att en båt av samisk tillverkning har använts som gravskepp för en högstatuskvinna på båtgravfältet i Tuna i Badelunda, Västmanland.

Jämtlands rikaste vikingatida gravar, vid Rösta i Ås nära Östersund, kan tolkas som samiska. Gravgåvorna visar närmare kontakter med Birka i Mälaren än med den jämtländska bygden.²⁵ De romerska bronsmynten från norra Sverige, till Dalarna i söder, är funna i samiska områden. De kan vara vittnesbörd om pälshandel samer–nordbor.²⁶

Romerska bronsmyntfynd i norra Sverige. Karta K. Jonsson. Efter Zachrisson 2010, fig. 2. – Roman bronze coins found in northern Sweden.

Situationen i Uppland under järnålder och tidigmedeltid kan jämföras med den i Norge, som vi känner den genom en rad olika skrivna källor därifrån (vilka saknas i Sverige). Norrmännen var mycket mera medvetna om att de delade landet med ett annat folk, som hade en annan kultur, än de blev senare. Samerna var väl kända och i regel respekterade. Myterna skildrar äktenskap mellan representanter på högsta nivå hos de båda folken. I den norska rikssamlingsmyten har samerna sin givna plats. Den som framför allt lagt fram detta är filologen Else Mundal.²⁷ Frågan är i hur hög grad samernas status då var en följd av att de hade en helt annan ekonomisk betydelse än vad som senare blev fallet.

Järnålderns nordbor grundade en ansenlig del av sin rikedom på samiska varor som pälsverk; pälshandeln var en maktfaktor medeltiden igenom. De beundrade och anlitade typiskt samiska färdigheter som bågskytte, fångst av storvilt i fångstgropar, skidåkning, båtbyggeri, liksom den samiske nåjdens färdigheter att spå och hela; delar av det togs över genom ackulturation, assimilation, giftermål. De nordiska bygderna växte och deras invånare måste ha haft nära anhöriga kvar i den så kallade fångstmarken; i bygderna bör man inte i första hand eller enbart ha sett fångstmarken som en utmark,

en resurs, utan som ett tidigare ”hem”, ett område där (samiska) släktingar bodde kvar. Å andra sidan var nordisk högreståndskultur, som den uttrycks till exempel i den internationella mansdräkten, uppenbarligen ett ideal för männen i det samiska toppskiktet.

Referenser

- Amundsen, H.R. 2003. Cultural Traditions and Ethnic Relations in Late Neolithic and Bronze Age in Hedmark County, the Interior of Eastern Norway. J. Bergstøl (ed.) *Scandinavian archaeological practice – in theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*. Oslo Archaeological Series 1, Universitetet i Oslo.
- 2011. *Mot de store kulturtradisjonene. Endringsprosesser fra tidligneo-litikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden*. Institutt for arkeologi, konservering og historie. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Bergstøl, J. 2004a. Fangstfolk eller samer i Østerdalen? *Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5.–6. september 2002*, red. K. Krogh & K. Schanche. Várjjat Sámi Musea Čállosat/Varanger Samiske Museers Skrifter 1, Varangerbotn.
- 2004b. Creoles in Iron Age Norway? *Reconsidering Ethnicity. Material Culture and Identity in the Past*, ed. S.E. Hakenbeck & S.G. Matthews. Archaeological Review from Cambridge 19.2.
- 2005. Etnisitet og kulturmøter med utgangspunkt i materiale fra Østerdalen: Status og problemstillinger – jernalder og middelalder. ”Utmarkens grøde”. *Mellom registrering og utgravning i Gråffellområdet, Østerdalen*, red. K. Stene, T. Amundsen & K. Skare. Varia 59. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Universitetet i Oslo.
- 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Acta Humaniora 325. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- & Reitan, G. 2008. Samer på Dovrefjell i vikingtiden. Et bidrag til debatten omkring samenes sørgrense i forhistorisk tid. *Historisk Tidsskrift* 87. Universitetsforlaget.
- Bergsvik, K.A. 2005. Kulturdualisme i vestnorsk jernalder. *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*. Red. K.A. Bergsvik & A. Engevik. UBAS. Universitetet i Bergen, Arkeologiske Skrifter, Bergen.
- Gjerde, H.S. 2009. Samiske tufter i Hallingdal? *Viking*.
- 2010. Tilfeldig? Neppe. Finsk-ugriske smykker i Sør-Norge. *Viking*.
- Götherström, A. 2001. *Acquired or inherited prestige? Molecular studies of family structures and local horses in central Svealand during the Early Medieval period*. Theses and papers in Scientific Archaeology 4. The Archaeological Research Laboratory, Stockholm University.
- Hedman, S.-D. 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatsmönster bland skogssamer 700–1600 AD*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 17. Umeå.
- Holmquist Olausson, L. 1990. Älgmannen från Birka. Presentation av en nyligen undersökt krigargrav med människooffer. *Fornvännen* 85.
- Larsson, G. 2007. *Ship and Society. Maritime Ideology in Late Iron Age Sweden*. Aun 37. Uppsala.
- Lidén, K. 2006. Naturvetenskap i *Fornvännen*. *Fornvännen* 101.
- Lidén, K. & Nelson, E.D. 1994. Stable carbon isotopes as dietary indicator, in the Baltic area. *Fornvännen* 89.
- Lindgren, E. 2008. *Den mystiske herremannen och hans slav. En senvendeltida dubbelgrav i Birka*. Projektarbete Stockholm före Stockholm, Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Ljungdahl, E. 2003. *Att spåra sin historia: en redogörelse för några av de insatser för samiska kulturmiljöer som gjorts under åren 1997–2002 i Jämtlands län*. Gaaltije, Östersund.
- 2007a. *Njaarke – renskötsel i tre årtusenden*. Gaaltije, Östersund.
- 2007b. *Att spåra sin historia – dokumentation av samiska kulturmiljöer i Jämtlands län. Om Sørsamisk historie – Foredrag fra seminar på Røros 2006 og Trondheim 2007*. Ed. S. Lyngman, Saemien Sijte, Snåsa.
- Ljungdahl, E. & Aronsson, K.-Å. 2008. *Samernas tidiga historia i Jämtland och Härjedalen (söder om Frostviken) med fokus på Tässåsens sameby – en tolkning av de arkeologiska spåren*. Sakkunnigutlåtande i mål T 879-05 (Råtanmålet), Hovrätten för Nedre Norrland.
- Mundal, E. 2002. Coexistence of Saami and Norse Culture – reflected in and interpreted by Old Norse myths, s. 346–355 i *Old Norse Myths, Literature and Society. Proceedings of the 11th International Saga Conference, 2–7 July 2000, Sydney, Australia*. Ed. G. Barnes & M. Clunies Ross. University of Sydney, Australia.
- Narmo, L.E. 2000. *Oldtid ved Åmotet. Østerdalens tidlige historie belyst av arkeologisk utgravninger på Røds-moen i Åmot*. Åmot Historielag.

- Olofsson, C. 2010. Making New Antlers: Depositions of Animal Skulls and Antlers as a Message of Regeneration in South Sámi Grave Contexts. *Norwegian Archaeological Review* 43:2.
- 2011. Reply to Comments from David G. Anderson, Åsa Berggren, Arkadiusz Marciniak, Aleks Pluskowski, Andrew Shapland and Inger Zachrisson. *Norwegian Archaeological Review* 44:2.
- Olsen, L. 1995. *Stadnamn og kulturlandskapet. Den 7. nasjonale konferansen i namnegransking, Blindern 19. november 1993*. Red. M. Harsson & B. Helleland. Avdeling for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- 2010. *Sørsamisk historie i nytt lys*. Senter for samiske studier. Skriftserie 17. Universitetet i Tromsø.
- Skogstrand, L. 2008. Fangstmarksgraver i Aurskog-Høland? *Viking*.
- Wahlberg, M. red. 2003. -sta(d). *Svenskt ortnamnslexikon*. Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala.
- Zachrisson, I. et al. 1997. *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Monographs 4, Statens historiska museum. Stockholm.
- 2006. Väskan från Röstahammaren i Ås och gravfältets etniska tillhörighet. *Fornvännen* 101.
- 2010. Vittnesbörd om pälshandel? Ett arkeologiskt perspektiv på romerska bronsmynt funna i norra Sverige. *Fornvännen* 105.
- 2011. The wider context of Krankmårtenhögen. Comment on Camilla Olofsson: "Making New Antlers: Depositions of Animal Skulls and Antlers as a Message of Regeneration in South Sámi Grave Contexts". *Norwegian Archaeological Review* 2011/2: 13–16.
- Marciniak, Pluskowski, Shapland och Zachrisson (2011).
- 17 Jfr Zachrisson 1997 om de samiska kätadukar av näver som täckt båtgravar i Vendel och Valsgärde, Uppland.
- 18 Götherström (m.fl.), 2001.
- 19 Lidén & Nelson, 1994.
- 20 Jfr Lidén 2006.
- 21 Holmquist Olausson 1990.
- 22 Lindgren 2008.
- 23 Zachrisson 1997.
- 24 Larsson 2007.
- 25 Zachrisson 2006.
- 26 Zachrisson 2010.
- 27 Mundal senast 2002.

Slutnoter

- 1 Zachrisson et al. 1997.
- 2 Bergstøl & Reitan 2008.
- 3 Bergstøl 2004a, 2004b, 2005, 2008.
- 4 Bergstøl 2008.
- 5 Narmo 2000.
- 6 Gjerde 2009.
- 7 Gjerde 2010.
- 8 Skogstrand 2008.
- 9 Olsen anser 1995 & 2010.
- 10 Wahlberg 2003.
- 11 Bergsvik 2005.
- 12 Amundsen 2011; jfr 2003.
- 13 Hedman 2003.
- 14 Ljungdahl 2003, 2007a, b; Ljungdahl & Aronsson 2008.
- 15 Olofsson 2010.
- 16 Olofsson 2010 & 2011 med Anderson, Berggren,

Abstract

Saami in the south in earlier times – to Uppland and the vicinity of Oslo in the south. *New research from Norway and Sweden*. A two-culture view Saami–Nordic in central Scandinavia is emphasized by archeologists in Norway, such as Bergstøl for the Iron Age and Early Middle Ages, with sensational new finds of a Saami dwelling site in the interior of south-west Norway. Amundsen for earlier periods talks about two great cultural traditions, the western (agropastoral) and the eastern tradition (hunter-gatherers). In Sweden Hedman connects reindeer pastoralism and the new dwelling site pattern from c. AD 800 in the inland. New surveys by Ljungdahl and others have put to light a Saami cultural landscape in Jämtland-Härjedalen way back; Olofsson studies depositions of antlers on South Sámi graves here. There are several indications of Saami presence in Nordic high status milieus during the Iron Age in the Lake Mälär valley, and of the fur trade between the two groups in northern Sweden (Roman coins).

Samisk förhistoria och samisk arkeologi i Sverige – i går, i dag och i framtiden?

CARL-GÖSTA OJALA, INSTITUTIONEN FÖR ARKEOLOGI OCH ANTIK HISTORIA, UPPSALA UNIVERSITET

I den här artikeln vill jag ta upp en del tankar kring samisk förhistoria och arkeologi i Sverige, och diskutera några av de utmaningar som arkeologer och kulturarvsarbetare möter i dag när det gäller representation och förvaltning av samiskt kulturarv och samisk historia. I dessa diskussioner aktualiseras en rad frågeställningar om kulturella rättigheter, forskningsetik och skrivandet av (för-)historia, som inte bara är relevanta för arkeologin i och om de nordliga områdena, utan även för arkeologin i stort, och för många andra forskningsämnen.¹

Det är viktigt att sätta in den arkeologiska forskningen i ett större sammanhang, såväl i en idéhistorisk kontext som i en samtida samhällskontext. Arkeologi handlar inte bara om förfluten tid, utan även om nutiden. Det är alltid i nutiden som arkeologin bedrivs och som förhistorien skrivs. Därför är också arkeologin alltid till viss del politisk, och kan ha långtgående konsekvenser för människor i samtiden. Fältet samisk förhistoria visar på ett tydligt sätt att så är fallet, och kan därigenom tjäna som ett viktigt exempel för arkeologiforskningen i allmänhet.

”Det samiska” och ”det svenska” inom arkeologisk forskning

”Samisk förhistoria” och ”samisk arkeologi” är två begrepp som har varit omdiskuterade inom arkeologisk forskning i Sverige, på ett sätt som begreppen ”svensk förhistoria” och ”svensk arkeologi” inte varit. Det finns dock inga självklara svar på frågan vad dessa begrepp egentligen betyder. Vad är ”svenskt” och vad är ”samiskt”, och vad är egentligen ”förhistoria”?

En kartbild av Sápmi (se fig. 1) kan tjäna som utgångspunkt för en diskussion om komplexiteten i förhållandet mellan forntid och nutid i den arkeologiska forskningen. Detta är en kartbild som ofta reproducerats i den arkeologiska litteraturen, liksom i annan litteratur, och som visar det som kanske kan beskrivas som det nutida traditionella kultur- och bosättningsområdet för den samiska befolkningen. Den utgör naturligtvis en förenkling av en mycket mer komplex verklighet med många olika bakomliggande idéer och föreställningar, berättelser och historier.

Carl-Gösta Ojala är forskare i arkeologi vid Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Doktorsavhandlingen *Sámi Prehistories – the politics of archaeology and identity in northernmost Europe* (2009) behandlar begreppen samisk förhistoria och samisk arkeologi, dels forskningshistoriskt och dels mer samtidsorienterat med frågor om identitet, kulturarv och arkeologisk etik. Nu arbetar han med forskningsprojektet ”Arktiska ursprung – arkeologin och sökandet efter de nordliga folkens ursprung i Öst och Väst”, som är finansierat av Vetenskapsrådet och som utförs under åren 2011–2014. I detta projekt undersöks, utifrån ett jämförande perspektiv, synen på de nordliga områdena och de nordliga folkgruppernas tidiga historia i de nordiska länderna och i Ryssland/Sovjetunionen.

Man måste fråga sig vad en sådan bild betyder, vad de olika gränserna egentligen representerar, och vilket historiskt djup de har. Många av dessa gränser är också i hög grad omdebatterade. Det gäller exempelvis i det sydsamiska området, men också i andra områden. Man bör också fråga sig vad en sådan kartbild har för betydelse för förståelsen av samisk förhistoria. Finns den samiska förhistorien endast innanför dessa gränser, el-

Figur 1. Sápmi i dag – såsom området ofta framställts i litteraturen. Vad representerar dessa gränser, och vilket historiskt djup har de? Vilken betydelse har en sådan kartbild för förståelsen av samisk förhistoria? Från Ojala 2009:68.

Figur 2. En ny, alternativ bild av Sápmi, framtagen av Samiskt informationscentrum, med delvis annorlunda gränser än den traditionella bilden i fig. 1. Hur påverkas föreställningarna om den samiska förhistoriens rum av denna kartbild? Notera dock att gränserna i Finland och Ryssland är desamma som på den traditionella kartan. Illustration av Anders Suneson.

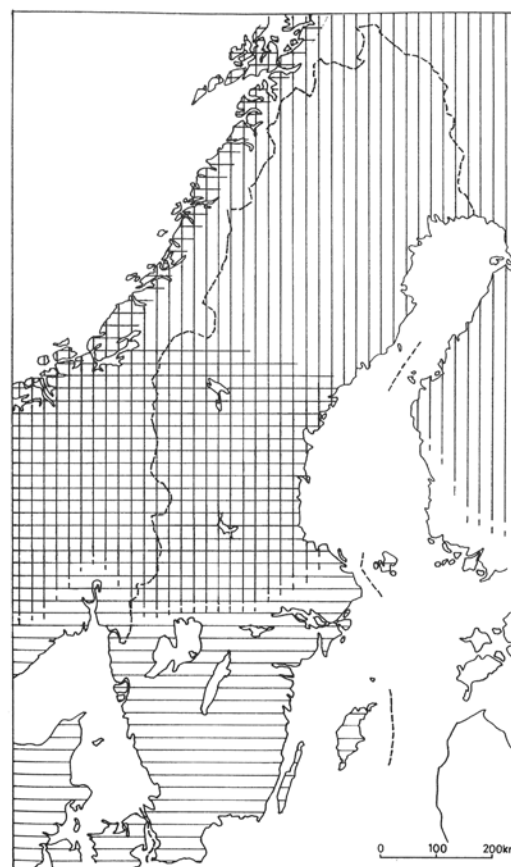
ler finns den till exempel längs med Bottenvikskusten?² Finns det en samisk förhistoria längre söderut i Sverige och Norge än vad denna bild visar?³ Och hur ser det ut i Finland, och i Karelen och vid Vita Havet i Ryssland?

Figur 2 visar en alternativ bild av Sápmi, framtagen av Samiskt informationscentrum för att användas som kartbild i *Sápmi*, den nya samiska basutställningen vid Nordiska museet, som öppnades 2007. I denna kartbild har även kustområdet vid Bottenviken inkluderats i Sápmi, och Sápmis södra gräns sträcker sig lite längre söderut än i den konventionella kartan. Hur påverkar denna alternativa kartbild förståelsen av den samiska förhistoriens rum?

Frågorna om samisk och svensk förhistoria anknyter till en större problematik som handlar om hur man föreställer sig identiteter och kulturer i forntiden, och hur man avgränsar och definierar olika kulturområden inom arkeologin. Men det handlar också om vem som har makten att bestämma över representationerna av det förflutna och definitionerna av kultur och identitet.

Ett särskilt kontroversiellt område har varit det syd-samiska området, ett område som på många sätt ligger närmare det "nationella" kärnområdet i såväl Norge som Sverige, och därigenom närmare den föreställda gränsen mellan vad som betraktas som samiskt och vad som betraktas som svenskt eller norskt.

Det har under en längre tid förts diskussioner om etniska tolkningar av det arkeologiska materialet i det

Figur 3. En bild av Skandinavien kring år 1000 e.Kr., enligt arkeologen Inger Zachrisson, där centrala Skandinavien utgör en möteszon mellan samiska och nordiska kulturinfluenser. De vertikala linjerna representerar samisk kultur, och de horisontella nordisk eller germansk kultur. Från Zachrisson et al. 1997:219.

sydsamiska området från framför allt järnålder och tidig medeltid⁴ (se fig. 3). Diskussionerna har bland annat rört de så kallade fångstmarksgravarna, tidigare benämnda bland annat insjögravar – en kategori forn-lämningar som rymmer olika typer av gravar och gravfält från järnålder och tidig medeltid. En annan plats som har varit i centrum för många av diskussionerna är grav- och boplatsen Vivallen i Härjedalen. Det har också förekommit ett antal rättsprocesser om markrättigheter, där arkeologiska lämningar och arkeologiska argument och teorier använts under rättegångarna, till exempel det mycket uppmärksammade sedvanerättsmålet i Härjedalen som inleddes 1990.⁵

I bakgrunden finns en lång diskussion om sydsamisk historia. I slutet av 1800-talet formulerades den så kallade *fremrykningsteorien*, enligt vilken samerna skulle ha invandrat till det nuvarande sydsamiska området först under historisk tid, och enligt vilken det helt enkelt inte existerade någon samisk förhistoria i det sydsamiska området.⁶ Detta synsätt har haft inflytande under lång tid, men har ifrågasatts och kritiserats under senare tid av ett antal arkeologer i såväl Norge som Sverige, inte minst utifrån nyupptäckt arkeologiskt källmaterial.⁷

På senare tid har många arkeologer försökt att skapa nya förhållningssätt och arbetssätt för sin forskning och sina undersökningar, i närmare kontakt med lokalbefolkningen. Inom sydsamiskt område har, till exempel, ett antal arkeologiska inventeringsprojekt genomförts, i samverkan mellan professionella arkeologer och medlemmar ur de lokala samebyarna, där lokal kunskap om landskapet och markanvändning tas tillvara, till stor nytta för arkeologerna, men där även de lokala samhällenas intressen och prioriteringar tas på allvar i projektplaneringen.⁸ Liknande samarbetsprojekt har också utförts i andra delar av det samiska området.

Diskussioner om samisk förhistoria

Under flera hundra år har det funnits ett vetenskapligt intresse för det samiska som något exotiskt och annorlunda. Inte minst har intresset för den samiska befolkningens ”ursprung” ständigt varit i centrum. En rad olika teorier har förts fram om just samernas ursprung, vilket ofta har beskrivits som något gåtfullt och mystiskt, av forskare inom olika vetenskapliga discipliner, såsom historia, arkeologi, etnografi, lingvistik och genetik.⁹ En annan frågeställning, som ständigt återkommit genom forskningshistoriken och som hänger samman med frågan om ”ursprunget”, har varit att försöka definiera och avgränsa den samiska befolkningens utbredning under olika tidsperioder.

Under större delen av arkeologins historia har ”det samiska” konstruerats som ”det Andra”, i ett slags motsatsförhållande till den nationella identiteten och den nationella historien och förhistorien. I den framväxande akademiska forskningen under 1800-talet konstruerades samerna som ett folk *utan* historia, som ett primitivt och lägre stående folk, statiskt och utan potential för utveckling, medan de skandinaviska folken sågs som folk *med* historia, dynamiska och med inneboende potential för utveckling och framsteg.¹⁰ I tidigare forskning har bilderna av samisk förhistoria ofta varit förenklade, homogena och oföränderliga, ofta starkt påverkade av det etnografiska och historiska källmaterialet från 1600- och 1700-talen och framåt.

Många forskare under det tidiga 1800-talet betraktade den samiska befolkningen som den första, tidigaste befolkningen i Skandinavien (eller i ett ännu större område i norra Europa, den så kallade *storutbredningsteorin*, främst företrädd av Sven Nilsson).¹¹ Under den senare delen av 1800-talet förändrades det dominerande synsättet, och den samiska befolkningen kom i stället att betraktas som ett slags ”främmande” folk i Skandinavien, som hade invandrat vid en relativt sen tidpunkt till Skandinavien från någonstans i öst. Denna förändring i synsätt ägde rum i en tidsepok präglad av ökad nationalism och spridning av evolutionistiska idéer, och dessutom av ökande konflikter om markrättigheter mellan renskötande samer och bofast befolkning i de samiska områdena. Det blev viktigt att särskilja mellan den nationella historien och den som tillhörde ”de Andra”, vilken inte ansågs ha bidragit med något väsentligt till den nationella historien. Idén om samerna som relativt sentida invandrare till Sverige levde kvar under en lång tid och framfördes av en rad olika forskare.¹² Denna tanke finns fortfarande kvar hos många människor i Sverige än i dag, och brukar kunna dyka upp i olika sammanhang, t.ex. i massmedia.

Under 1980-talet skedde en förändring i diskussionerna om samisk förhistoria, och frågan om samernas ursprung och tidiga historia började diskuteras utifrån nya utgångspunkter, som inte i första hand fokuserade på när och varifrån samerna hade invandrat till Skandinavien, utan på frågor om när och hur samisk etnicitet hade uppstått. Denna diskussion sammanföll med en mer allmän kritisk diskussion om förståelsen av etnicitet och avgränsningen av arkeologiska kulturgrupper inom arkeologisk forskning. Från 1980-talet utvecklades ett forskningsfält ”samisk arkeologi”, tidigast i Norge framför allt vid universitetet i Tromsø, i vilket samisk förhistoria studerades ”i sin egen rätt” och inte enbart som det nationella ”Andra”.¹³ Denna utveckling inom

arkeologin ägde rum i samband med den kulturella och etniska revitaliseringsprocessen bland samiska grupper från 1970-talet och framåt, och har med tiden bidragit till att minska osynliggörandet och marginaliseringen av samisk förhistoria inom arkeologin i stort.¹⁴

Under de senaste årtiondena har ett ökat arkeologiskt källmaterial, från allt fler arkeologiska inventeringar och undersökningar i de norra delarna av Sverige, bidragit till en mer komplex bild av förhistorien. Detta har gjort det svårare att föra fram den typ av allomfattande och förenklade teorier om samisk historia och förhistoria som tidigare formulerats. Det är först under senare tid som historiker och arkeologer mer systematiskt har börjat uppmärksamma variationen och dynamiken inom de samiska samhällena och i interaktionen med andra samhällen genom historien – vilket utgör en stor forskningspotential. På senare år har också ett antal doktorsavhandlingar som på olika sätt utforskar komplexiteten inom fenomenet samisk förhistoria publicerats i Sverige.¹⁵

En annan stor framtida forskningspotential ligger i de gränsöverskridande ansatserna inom arkeologin, där man i olika samarbetsprojekt och nätverk försöker överbrygga de nuvarande nationsgränserna i det samiska området. Trots att de nutida nationsgränserna på Nordkalotten inte är relevanta ur ett förhistoriskt perspektiv, har de likväl till stor del format och avgränsat bilderna av förhistorien i området. Inte minst har gränsen mot Ryska Federationen, tidigare Sovjetunionen, utgjort en järnridå som under stora delar av 1900-talet förhindrat kontakterna mellan forskare och utbytet av kunskap och erfarenhet inom forskningen.

Kulturarv, identitet och "rätten till historien"

Under de senaste årtiondena har de dominerande nationella historieskrivningarna utmanats av olika etniska och kulturella revitaliseringsrörelser, på lokala, regionala och interregionala nivåer. Krav på större samiskt självbestämmande i kulturarvsfrågor och större kontroll över kulturarvsförvaltningen har förts fram av samiska grupper, ofta med hänvisning till diskurser om mänskliga rättigheter och internationell rätt.

Dessa krav är del av en större global rörelse bland urfolksgrupper, som söker rätten till självbestämmande, självdefinition och vad som ofta kallas rätten till "sin egen historia". En särskilt viktig fråga, som är mycket aktuell i många delar av världen, är den om repatriering, eller återföring, av föremål av särskild betydelse, och inte minst repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor. I USA finns till exempel en välutvecklad repatrieringslagstiftning, med den mycket upp-

märksammade lagen "Native American Graves Protection and Repatriation Act" (NAGPRA), som infördes redan 1990 och som reglerar repatrieringsärenden som berör mänskliga kvarlevor och vissa typer av gravgods.

Även om repatrierings- och återbegravningsdebatterna i olika länderna ofta framställts som en infekterad intressekonflikt mellan forskare och lokal- och urfolksgrupper, så tror jag att dessa debatter, som utmanar och tvingar arkeologer att tänka nytt, faktiskt kan utgöra en positiv möjlighet för arkeologin som ämne. Debatterna kan berika arkeologin med nya erfarenheter och perspektiv, och nya former av samarbeten med människor utanför den akademiska världen. Kraven från olika grupper i det omgivande samhället har också tvingat arkeologer att inse att det finns olika sätt att relatera och anknyta till historien och förhistorien, och lämningarna från dessa perioder. Arkeologer och andra forskare har tvingats att förhålla sig till och, åtminstone delvis, ompröva hur man gräver ut, dokumenterar, analyserar, studerar, förvarar och ställer ut mänskliga kvarlevor. Maktaspekterna i kulturarvsförvaltningen och den arkeologiska forskningen framträder tydligt i detta sammanhang: Vem är det som har rätt att beskriva, definiera och kontrollera kulturarvet och historien? Vem får bestämma? Och vem får bestämma vem som får bestämma?

Det mest omdebatterade och kontroversiella ämnet i Sverige under senare tid har rört det skelettmaterial som förvaras vid olika museer och arkiv runt om i landet. En av de personer som allra starkast krävt en återföring och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor är den samiska konstnären och poeten Rose-Marie Huuva, som också vid ett antal tillfällen skrivit till Sametinget i Sverige och begärt att de ska agera mer kraftfullt för att återbegravning av kvarlevorna ska kunna genomföras.¹⁶

Trots att frågor om repatriering och återbegravning har diskuterats under lång tid i stora delar av världen, såsom exempelvis i USA och i Australien, så har dessa frågor fram tills alldeles nyligen inte uppmärksammats och diskuterats i någon större utsträckning bland arkeologer i Sverige.¹⁷ Det som på allvar startade en större och bredare debatt i Sverige var ett beslut av Sametingets plenum i Sverige i februari 2007. I beslutet krävde Sametinget dels en genomgång och inventering av samtliga statliga museers och institutioners samlingar av samiska mänskliga kvarlevor, dels en redovisning av hur dessa samlingar har tillkommit, om det skett genom t.ex. gravöppning eller på något annat sätt. Sametinget krävde också en repatriering av de mänskliga kvarlevorna. Om man inte kan identifiera de avlidnas identitet, bör Sametinget "arbeta för en återföring och

en värdig återbegravning i ursprungsområdena för de samiska mänskliga kvarlevorna”.¹⁸

Här skulle jag bara kort vilja nämna det första fallet av en genomförd repatriering och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor i Sverige. Det gäller den så kallade Soejvengeelles grav, eller Skuggmannens grav, i Tärna socken i Västerbottens län, vilken grävdes ut 1950 av Ernst Manker från Nordiska museet i Stockholm. Manker lovade den lokala befolkningen att de mänskliga kvarlevorna skulle återbegravas efter utgrävningen, vilket dock inte skedde. Efter krav från samiska grupper återfördes benen och återbegravdes år 2002. Men innan återbegravningen återutgrävdes graven och benen analyserade på nytt, varvid nya dateringar och ny information om den begravde mannen kunde erhållas.¹⁹ Enligt min mening visar detta fall på möjligheterna att utveckla en dialog och att nå överenskommelser mellan lokalbefolkning och arkeologer, som kombinerar vetenskapliga analyser med hänsyn till den lokala befolkningens önskemål och intressen.

Det finns idag flera aktuella fall av krav på repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor i Sverige, med flera olika museer inblandade. Den diskussion som har varit mest aktuell och laddad de senaste åren har rört de mänskliga kvarlevorna från Rounala kyrkogård, norr om Karesuando. Gravarna på kyrkogården grävdes ut 1915 under ledning av arkeologen Eskil Olsson, på uppdrag av Anatomiska institutionen vid Uppsala universitet. Eskil Olsson avled senare samma år, och det finns mycket lite dokumentation bevarat från utgrävningarna.²⁰ Enligt uppgifter fördes minst två skelett och 21 kranier till Anatomiska institutionen i Uppsala. Under 1990-talet flyttades en del av denna samling till Historiska museet i Stockholm.

Sametinget framförde krav att kvarlevorna skulle repatrieras från Historiska museet och att kontrollen över dem skulle överföras till Sametinget. Sametinget betonade att frågan inte bara handlade om det formella juridiska ägandet, utan att den framför allt hade en mycket stor symbolisk betydelse, och man hänvisade även till internationell rätt.²¹ I en skrivelse undertecknad av Sametingets kanslichef Ulla Barruk Sunna, framhöll Sametinget att kranierna från Rounala kyrkogård

*... för det samiska folket kommit att representera Sveriges uppklarade koloniala förflutna gentemot den samiska befolkningen där den rasbiologiska forskningen använde samiska kranier för att måttbestämma den samiska rasens underlägsenhet gentemot den nordiska befolkningen.*²²

Nyligen upptäcktes ytterligare mänskliga kvarlevor från Rounala kyrkogård i Uppsala universitets samlingar,

liksom ett antal samiska kvarlevor från andra platser, bland annat från Kolahalvön. För närvarande pågår arbete med att utreda innehållet i dessa nyupptäckta samlingar i Uppsala.²³ Vad gäller kvarlevorna från Rounala pågår diskussionen fortfarande, med många olika aktörer inblandade. Vilka vändningar detta fall kommer att ta i framtiden, om det kommer att ske en återbegravning och om ytterligare vetenskapliga analyser av benmaterialet kommer att tillåtas, återstår att se.

Det har också förekommit några fall av återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor i Norge och Finland.²⁴ Ett intressant aktuellt fall rör de mänskliga kvarlevorna från den skoltsamiska gravplatsen i Neiden, i den nordöstligaste delen av Norge. I detta fall har medlemmar av den samiska lokalbefolkningen uttryckt olika, motsatta åsikter huruvida kvarlevorna ska återbegravas eller vara tillgängliga för ny forskning, vilket visar på komplexiteten i dessa frågor och likaså behovet av öppna och inkluderande diskussioner där olika röster får ta plats.

Som svar på de önskemål, de krav och den kritik som förts fram av olika grupper har arkeologer under senare år alltmer uppmärksammat och diskuterat frågor om arkeologisk etik. Inte minst har kraven från urfolksgrupper i olika delar av världen på större inflytande och självbestämmande vad gäller kulturarv och historieskrivande, och kraven på repatriering och återbegravning, spelat en viktig roll för en kritisk självreflektion bland arkeologer och andra forskare.

En rad olika professionella arkeologiska organisationer har formulerat etiska riktlinjer och principer för arkeologisk forskning och verksamhet. Några av nyckelorden i dessa koder är hänsyn, respekt, samarbete och informerat samtycke. World Archaeological Congress (förkortning WAC), som är en global arkeologisk organisation, utgör en av de viktigaste aktörerna när det gäller diskussioner om arkeologisk etik och förhållandet mellan professionella arkeologer och urfolksgrupper. WAC arrangerar stora internationella arkeologiska kongresser vart fjärde år och har varit en ledande kraft inom det internationella arkeologisamfundet för att lyfta fram vad som på engelska brukar kallas för ”Indigenous archaeology” (”urfolksarkeologi”). WAC har antagit ett antal olika etiska koder, bland annat den så kallade Vermillion Accord, som betonar respekt för både vetenskapliga krav och krav från lokal- och urfolkssamhällen när det gäller hantering av mänskliga kvarlevor, och som lyfter fram förhandlingar och överenskommelser som vägar framåt för att söka finna en balans mellan vetenskapliga och utomvetenskapliga krav.²⁵ I detta sammanhang är det dock viktigt att betona att de konstruerade kategorierna ”fors-

Figur 4. Vad är samiskt kulturarv? Vem får bestämma över definitionerna? Hur ska det samiska kulturarvet förvaltas i framtiden? Och av vem? Detta är viktiga frågor som behöver diskuteras mer ingående i Sverige, av bland andra kulturmiljövårdande myndigheter och politiker. Till vänster: Krankmårtenhögen i Storsjö socken, Härjedalen, ett gravfält med dateringar från omkring 200 f.Kr. till 200 e.Kr. Till höger: Två bilder av byggnader i Fatmomačke, Vilhelmina kommun, Västerbotten. Foton C-G Ojala.

kare”, ”urfolk” och ”lokalbefolkning” inte är några enhetliga och statiska kategorier, med nödvändigtvis fasta och slutna gränser gentemot varandra.

En annan intressant aspekt rör den internationella rätten, med ett antal internationella konventioner och deklarationer. Av särskilt intresse är FN:s deklaration om urfolks rättigheter (”UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples”), vilken antogs i september 2007 av FN:s Generalförsamling efter långvariga komplexa förhandlingar, och som Sverige stödde.²⁶ Denna deklaration innehåller bland annat en rad olika uttalanden som stödjer urfolks rättigheter inom kulturarvsförvaltning. I artikel 12.1 framhålls, till exempel, att

Indigenous peoples have (...) the right to maintain, protect, and have access in privacy to their religious and cultural sites; the rights to the use and control of their ceremonial objects; and the right to the repatriation of their human remains.

Vad denna deklaration kommer att medföra för förvaltningen av samiskt kulturarv i Sverige i framtiden, och hur dess olika uttalanden ska tillämpas i praktiken av kulturmiljövårdande myndigheter, är fortfarande oklart. Här finns ett tydligt behov av en ingående och bred analys och diskussion.

Avslutning

I den här artikeln har jag tagit upp några utmaningar för

den traditionella arkeologin när det gäller representationerna av samisk förhistoria och förvaltningen av samiskt kulturarv i Sverige. Sammanfattningsvis kan man säga att det finns en rad frågeställningar vad gäller den framtida förvaltningen av samiskt kulturarv, och konsekvenserna för den arkeologiska verksamheten och forskningen, som behöver diskuteras och debatteras mer ingående.

En viktig utmaning är hur man i dessa diskussioner kan undvika att skapa den typ av statiska och monolitiska bilder av samisk (för-)historia, och essentialiserande bilder av samisk kultur och identitet, som så ofta förekommit i tidigare forskning. Det finns ju inte bara *en* samisk identitet och kultur i dag, och inte heller endast *en* samisk historia och förhistoria. Det är därför viktigt för arkeologer att upprätthålla ett kritiskt förhållningssätt till konstruktionerna av identiteter och kulturer i det förflutna, och deras kopplingar till nutiden.

När det gäller diskussionerna om repatriering och återbegravning anser jag att det är viktigt att undersöka historien bakom de samlingar av mänskliga kvarlevor som finns i dag. Enligt min mening borde de sammanhang i vilka de mänskliga kvarlevorna en gång utgrävdes vara av betydelse för hur vi i dag väljer att hantera dessa kvarlevor. Även om vi, som moderna arkeologer, inte vill bli sammankopplade med dessa mörkare sidor av forskningshistorien, som inrymmer rasbiologisk forskning och gravplundringar, så måste vi ta itu med

och förhålla oss till dessa delar av vårt vetenskapliga arv. Samtidigt är det viktigt att arkeologer lyfter fram vad arkeologins nutida teorier och metoder innebär och vilken kunskap och förståelse som arkeologin kan bidra med i samhällsdiskussionerna.

Som jag nämnt tidigare, har många arkeologer på senare tid alltmer börjat fokusera på mångfalden, variationen, kontakterna och förändringarna i samisk förhistoria, i ekonomi, social struktur, kultur och identitet. Detta har enligt min mening en stor framtida forskningspotential, som också kan hjälpa till med att öppna upp den ”svarta lådan” som samisk förhistoria har utgjort, och därigenom även hjälpa till att öppna upp, bredda och utmana föreställningarna om och förståelserna av svensk förhistoria och svensk arkeologi.

Referenser

- Baer, L.-A., 2007. Tal vid seminariet om repatriering i Enare 071003. <http://www.sametinget.se/2985> (nedladdad i december 2008).
- Baudou, E., 1974. ”Samernas invandring till Sverige ur arkeologisk synpunkt”, s. 27–52 i *Sameforskning i dag och i morgon. Rapport från symposium rörande den samiska kulturen 19–20 november 1973 i Nordiska museet*. Red. R. Kjellström. Nordiska museet, Stockholm.
- 1987. ”Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. En kritisk översikt över tio års forskning”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14: 9–23.
- 2007. ”Arkeologi och politik i norr”, s. 158–179 i *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*. Red. I. Lundström. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Bergstøl, J., 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Avhandling for graden dr. art. Oslo universitet, Oslo.
- Bergstøl, J. & Reitan, G., 2008. ”Samer på Dovrefjell i vikingtiden. Et bidrag til debatten omkring samenes sørgrense i forhistorisk tid”, *Historisk Tidsskrift (Norsk)* 87: 9–27.
- Broadbent, N., 2010. *Lapps and Labyrinths: Saami pre-history, colonization and cultural resilience*. Smithsonian Institution Scholarly Press, Washington, D.C.
- von Düben, G., 1977 [1873]. *Om Lappland och Lapparne, företträdesvis de svenske. Ethnografiska studier*. Gidlunds & Nordiska museet, Stockholm.
- Duoddaris 2002 = *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum 6–8 juni 2000*. Duoddaris 20. Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Jokkmokk.
- Edbom, G., 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*. Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Jokkmokk.
- Fossum, B., 2006. *Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f.Kr. – 1600 e.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 22. Umeå universitet, Umeå.
- Hagström Yamamoto, S., 2010. *I gränslandet mellan svenskt och samiskt – Identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-tal till 2000-tal*. Occasional Papers in Archaeology 52. Uppsala universitet, Uppsala.
- Hallström, G., 1929. ”Kan lapparnas invandringstid fixeras? En arkeologisk studie”, *Norrlands försvar* 1929: 39–92.
- Hansen, L.-I. & Olsen, B., 2004. *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen, Oslo.
- Hedman, S.-D., 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatsmönster bland skogssamer 700–1600 AD*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 17. Umeå universitet, Umeå.
- Heinerud, J., 2011. ”The repatriation of Soejevengelle”, s. 73–79 i *Archaeology of Indigenous Peoples in the North*. Red. A. Olofsson. Archaeology and Environment 27. Umeå universitet, Umeå.
- Hesjedal, A. 2001. *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900–2000*. Stensilserie B nr. 63. Historie og arkeologi. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Huuva, R.-M., 2009. ”Vem äger mina kvarlevor?” *Samefolket* 2/2009: 37.
- Karlsson, N., 2006. *Bosättning och resursutnyttjande. Miljöarkeologiska studier av boplatser med härdar från perioden 600–1900 e.Kr. inom skogssamiskt område*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 21. Umeå universitet, Umeå.
- Ljungdahl, E., 2003. *Att spåra sin historia: en redogörelse för några av de insatser för samiska kulturmiljöer som gjorts under åren 1997–2002 i Jämtlands län*. Gaaltije, Östersund.
- 2007. *Njaarke – renskötsel i tre årtusenden*. Gaaltije, Östersund.
- Minde, H., Eide, A. & Åhrén, M., 2007. *The UN Declaration on the Rights of Indigenous People. What made it possible? The work and process beyond the final adoption*. Gáldu Čála – Journal of Indigenous Peoples Rights no. 4/2007. Gáldu – Resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples, Guovdageaidnu/Kautokeino.
- Nilsson, S., 1838–1843. *Skandinaviska Nordens Ur-Invånare – ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människosläktets utvecklings historia. Första bandet, stenåldern*. Lund.

- Nilsson Stutz, L., 2007. "Archaeology, identity, and the right to culture – Anthropological perspectives on repatriation", *Current Swedish Archaeology* 15: 1–16.
- 2008. "Caught in the Middle – An archaeological perspective on repatriation and reburial", s. 84–98 i *Utunut. Past Heritage – Future Partnerships – Discussions on Repatriation in the 21st Century*. Red. M. Gabriel & J. Dahl. The Greenland National Museum & Archives, International Work Group for Indigenous Affairs/IWGIA, Copenhagen.
- Ojala, C.-G., 2009. *Sámi Prehistories – the politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. Occasional Papers in Archaeology 47. Uppsala universitet, Uppsala.
- 2010. "Etik i tiden? Utmaningar och möjligheter för arkeologin", s. 24–31 i *Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Rapport från ett seminarium om makt och etik*. Red. G. Bockgård & H. Tunón. CBM:s skriftserie 38. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Olsen, B., 1986. "Norwegian archaeology and the people without (pre-)history: or how to create a myth of a uniform past", *Archaeological Review from Cambridge* 5(1): 25–43.
- 2004. "Hva er samisk forhistorie?", s. 20–30 i *Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5.–6. september 2002*. Red. M. Krogh & K. Schanche. Várjjat Sámi Musea, Varangerbotn.
- 2007. "Samenes fortid som arkeologisk forskningsfelt – virkningshistoriske utfordringer", s. 208–225 i *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*. Red. I. Lundström. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Sametinget 2007 = *Sametinget, Sammanträdesprotokoll 2007:1, Sammanträdesdatum 2007-02-20–22, Lycksele*. Sametingets kansli, Kiruna.
- Sametinget 2009a = *Angående remissförfrågan om provtagning på 12 samiska kranier härrörande från Rounala ödekyrkogård*. Yttrande till Statens historiska museer, 2009-05-04. Ulla Barruk Sunna. Dnr. 2009-552. Sametingets kansli, Kiruna.
- Sametinget 2009b = *Begäran om återförande av 12 samiska kranier från Ruonala ödekyrkogård till Sametinget*. Hemställan till Kulturdepartementet, 2009-05-08. Lars-Anders Baer/Ulla Barruk Sunna. Dnr 2009-648. Sametingets kansli, Kiruna.
- Schanche, A., 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji, Karasjok.
- Schanche, A. & Olsen, B., 1985. "Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi", s. 87–99 i *Arkeologi og etnisitet*. Red. J-R Næss. AmS-Varia 15. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Skrivelse till Sametinget 2006 = *Inventeringen av kranier och skelett*. Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva, 2006-04-24. Dnr 120/06. Sametingets kansli, Kiruna.
- Skrivelse till Sametinget 2007 = *Samiska kranier och skelett*. Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva, 2007-01-11. Dnr 120/06. Sametingets kansli, Kiruna.
- Stångberg, A., 2005. "Soejvengelle – en samisk grav i Vapsten", s. 40–56 i *Efter förfädernas sed. Om samisk religion*. Red. Å. Virdi Kroik. Boska, Göteborg.
- Wiklund, K. B., 1916. *Rounala kyrka*. Almqvist & Wiksells, Uppsala.
- Zachrisson, I., 1987. "Arkeologi och etnicitet. Samisk kultur i mellersta Sverige ca 1–1500 e.Kr.", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14: 24–41.
- 2004. "Archaeology and ethics. The South Sámi example", s. 117–131 *Swedish Archaeologists on Ethics*. Red. H. Karlsson. Bricoleur Press, Lindome.
- 2007. "Arkeologi inför rätta – sydsamernas äldre historia", s. 137–157 i *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*. Red. I. Lundström. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Zachrisson, I., Alexandersen, V., Gollwitzer, M., Iregren, E., Königsson, L.-G., Siven, C.-H., Strade, N. & J. Sundström, 1997. *Möten i Gränsländ. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens historiska museum, Stockholm.

Slutnoter

- 1 Artikeln baseras till viss del på min doktorsavhandling i arkeologi, *Sámi Prehistories – the politics of archaeology and identity in northernmost Europe*; Ojala 2009.
- 2 Se t.ex. Broadbent 2010.
- 3 Se Inger Zachrissons bidrag i denna volym.
- 4 Se bl.a. Baudou 1987; Zachrisson 1987; Zachrisson *et al.* 1997; jfr även Inger Zachrissons bidrag i denna volym.
- 5 Se vidare t.ex. Zachrisson 2004, 2007; Baudou 2007; jfr Ojala 2009:155ff.
- 6 Se vidare Ojala 2009:143ff.
- 7 Se t.ex. Zachrisson *et al.* 1997; Bergstøl 2008; Bergstøl & Reitan 2008.
- 8 Se t.ex. Ljungdahl 2003, 2007.
- 9 Se vidare Ojala 2009:115ff.
- 10 Se vidare t.ex. Schanche & Olsen 1985; Olsen 1986; Schanche 2000; Hesjedal 2001; Hansen & Olsen 2004.
- 11 Nilsson 1838–43.
- 12 Se bland andra von Düben 1977 [1873]; Hallström 1929. Idén om en samisk invandring till Sverige diskuterades fortfarande på 1970-talet av ledande arkeologer i Sverige, se Baudou 1974.

- 13 Se vidare Ojala 2009:109ff., 129ff.
- 14 Jfr Olsen 2004, 2007.
- 15 Hedman 2003; Fossum 2006; Karlsson 2006; Ojala 2009; Hagström Yamamoto 2010.
- 16 Skrivelse till Sametinget 2006, 2007; Huuva 2009.
- 17 Se dock Duoddaris 2002; Edbom 2005; jfr Nilsson Stutz 2007, 2008.
- 18 Sametinget 2007.
- 19 Stångberg 2005; Heinerud 2011.
- 20 Wiklund 1916.
- 21 Sametinget 2009b; jfr också Baer 2007.
- 22 Sametinget 2009a.
- 23 Se bidrag av Anne Ingvarsson Sundström och Geoffrey Metz i denna volym.
- 24 Se vidare Ojala 2009:266ff.
- 25 <http://www.worldarchaeologicalcongress.org>; se också Ojala 2009:276ff., 2010.
- 26 Se t.ex. Minde *et al.* 2007.

Abstract

Sámi prehistory and Sámi archaeology in Sweden – in the past, the present and the future?

In this paper, I discuss the notions of Sámi prehistory and Sámi archaeology, partly from a research historical perspective and partly from a more contemporary political perspective. I also discuss some of the present and future challenges concerning the representations of Sámi (pre-) history and the management of Sámi cultural heritage in Sweden. In recent years, demands for greater Sámi self-determination in the field of cultural heritage management have been put forth. One of the most controversial debates in recent years has concerned the collections of Sámi human remains at different museums and institutions in Sweden. In my view, there are many important questions concerning cultural rights, research ethics and the practices of writing (pre-)history which need to be discussed more in-depth in the future by archaeologists and others. This paper is in part based on my doctoral dissertation in archaeology, *Sámi Prehistories – the politics of archaeology and identity in northernmost Europe*, from 2009 (also available on-line: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-108857>).

The Sámi are just like everyone else?

A scientist of religion looks at the encounter between the Christian missionary religion and the Sámi ethnic religion*

ANNA LYDIA SVALASTOG, CENTRE FOR RESEARCH ETHICS AND BIOETHICS, UPPSALA UNIVERSITY

(1)

When academics present Sámi religion, this usually means pre-Christian Sámi religion, which is then depicted as non-literate and polytheistic, a tradition that has many rites, including both private and public sacrificial rites, and is based on oral narratives. These characteristics coincide with pre-Christian Norse religion. At the same time, pre-Christian Sámi religion differs from pre-Christian Norse religion in that it is shamanistic. The Sámi shaman is called *noaidi* (Northern Sámi). Pre-Christian Norse religion is not shamanistic, although several stories, especially those linked to Odin, have shamanistic traits. In the Sámi tradition, the *noaidi* both maintains and renews the tradition. Shamanistic traditions operate with rituals in which the shaman enters a trance or ecstasy and undertakes journeys in time and space in order to gather necessary information and to have dealings with the dead, in order to restore health, or to cut bonds that are pulling an individual towards the realm of the dead.¹

Presentations of pre-Christian Sámi religious history are superficially tidy and clear, and are characterized by a scholarly consensus. Debates among church historians contribute one further sphere, namely, a discussion of the extent to which Læstadianism is a Sámi

*This present text is part of an ongoing project on research history and ethics concerning Sámi life and culture, *Sápmi, past and present theories and histories*. The project has resulted in three articles: Svalastog & Eriksson, "You can use my name: You don't have to steal my story – A critique of anonymity in indigenopus studies", in *Developing World Bioethics* 2010;10(2):104–110; Pye & Svalastog, "Colonial and missionary perceptions of Sami and Ainu in Sweden and Japan", in *The CSSR [The Council of Societies for the Study of Religion] bulletin* 2007, september; Svalastog, "Tiden som försövan", in Amft & Svonni (eds) *SápmiYiK – Livet i samernas bosättningsområde för 1000 år sedan*, Umeå University: Sami Studies Nr 3, 2006;3:115–134. A book chapter on maps and theories on Sámi history and religion will be published 2012 in a book written by the ad hoc group Riekkis, published at Arthub Publisher. (www.riekkis.se).

Anna Lydia Svalastog, PhD in history of religion, associate professor in religious studies. Svalastog focuses on areas of research characterized by interdisciplinary debate. She puts research history, method and theory to the forefront of her analysis. Her PhD analyzed abortion, myth, religious heritage, and gender construction. Post doc she analyzed modernity, identity and rites. The last ten years her focus has been on genetic research in relation to risk handling and ethics, and Sámi history and culture. Svalastog is associated researcher at Centre for Research Ethics and Bioethics, Uppsala University.

Christian tradition or a Christian tradition with Sámi participants.²

(2)

In studies of pre-Christian Sámi religion, the state of the sources and the interpretation and combination of these sources pose a considerable academic challenge. This is why source criticism, that is to say, the critical investigation of the background and value of the sources, plays a central role. Since the sources are fragmented, the work of interpretation is linked to critical comparisons with other traditions such as pre-Christian Norse religion, popular Finnish traditions, and the myths and rites of circumpolar cultures.

The principal academic tools in the study of pre-Christian Sámi religion have been the historical-philological method and phenomenological analyses. The history of religion has been helped, and is still helped, by the disciplines of secular history, folklore, ethnography, anthropology, and archaeology. Particular theories about history, culture, and religion have functioned as parameters for the content and the manner of the historical-philological investigations. All these theories have assumed that Sámi religion consisted of greater and lesser variations of a non-Christian tradition that was uniform from a phenomenological perspective and that disappeared in the eighteenth and nineteenth centuries.³

Today, a question-mark has been placed from many different angles with regard to theories that present religion as something uniform, stable, and culturally pure. The critics have pointed both to diachronic variation and to variation from one locality to another at one and the same time. They have also shown that different participants in a society can have differing narratives and rites that regulate their everyday life, for example, because of gender, age, and social position. Besides this, they have emphasized that popular praxis and official doctrine in a people can not only be distinct from one another, but can also encompass different narratives and practices, and that encounters between traditions are dynamic: some elements are taken over and renewed, while others are eliminated and rejected.⁴

Parts of this critique have been integrated into the study of pre-Christian Sámi religion, but there is one striking exception, namely the treatment of Christian elements in the history of Sámi religion and the lack of understanding that the Christian tradition too must be included in the study of Sámi religious history.

(3)

Research during the last three decades has brought to light South Sámi history in central Scandinavia and cultural encounters in the whole of Finno-Scandinavia. Scholars from a variety of disciplines relate a concurrent story when they tell about Sámi and Norse lives: that relationships to the Sámi people are regulated and attested in central mediaeval texts, in legal codes (the Eidsivating Law and the Borgating Law), in new practices such as the Rettarbot of King Hákon Magnus for Hålogaland in the fourteenth century, in the nationally important historical accounts by Ágrip (about Harald Hairfair), in the many stories about Sámi and the Sámi people in Snorre Sturlason, and in the Norse saga literature. In the last thirty years, archaeologists have confirmed the Sámi presence in central Scandinavia and along the coastal regions that earlier scholars believed did not belong to the Sámi areas. The archaeologists have shown that Sámi and non-Sámi Scandinavian groups lived side by side both before and during the Middle Ages. Linguistic researchers have studied the terms used by Sámi to express the relationships with non-Sámi persons who married into their group and loan-words from Sámi to Norse. Both the terms for relationships and the loan-words point to interaction and a well-established trade between the peoples. Historians of religion and folklorists have begun a fresh comparison with pre-Christian Norse traditions, but this time free from the evolutionistic theories of earlier periods.⁵

The polemics of polycultural Scandinavia of the Viking age and the early Middle Ages had a well-known continuation in J. Schefferus' book *Lapponia* (1673) about the life and culture of the Sámi, which was written to counter accusations, especially from Germany, that were linked to the Thirty Years War. (The accusations were spread by means of pamphlets that claimed that the Swedes won battles on the European battlefields because they made use of Sámi who practiced magic.) Several very celebrated senior civil servants in Sweden had a Sámi background, including the pastor Olaus Sirma, the pastor Anders Fjellner who transmitted the cycle of poems called *The son of the sun*, the pastor Petrus Læstadius, the pastor and botanist Lars Levi Læstadius, and the provincial governor Johan Gran. When the Swedish crown established its rule in the north, it made use of Sámi as jurors in court cases. Both the early settling of Iceland and the much later emigration to the United States included Sámi persons. Sámi were among the Norwegian national heroes who accompanied Fridtjof Nansen across Greenland, and among those who took part in the work of resistance during the Second World War.⁶

The historical depth in the Sámi presence and participation in Scandinavia has consequences for how we understand Sámi religious history – probably larger consequences than we have as yet grasped.

(4)

Questions are raised by the fact that Sámi people have lived over a long period together with, not separated from, other peoples in Scandinavia, while at the same time they have, correctly, been perceived as a distinct people going back to the pre-Christian age. I am particularly interested in the question of unity and purity in religious history from the Viking age up to the present day.

Trade between Sámi and non-Sámi persons has been marked by the will of the Norse kings, and their will to exercise power has changed over the course of time. After the land gets Christian kings, they regulate their own people's trade with Sámi persons by law, and they begin to tax the Sámi revenues. At a later period, boundaries begin to be set for the presence of Sámi and their use of natural areas. Three historical trajectories are especially important:

- a) The construction of the *nation* that begins with the consolidation of Norway as one country in the ninth century. This later takes the form of the takeover of land and the development of mining in central Scandinavia and northern Sweden.

- b) The development of *national borders* from the sixteenth century onwards. The Swedish crown had ambitions in the northern regions. War was fought between Denmark-Norway, Sweden-Finland, and Russia to get hold of the resources in the northern regions. The Peace of Calmar led to the establishing of the border between Denmark-Norway and Sweden-Finland in 1751. At the same time, reindeer husbandry was forbidden south of Femundsmarka. In 1905, Norway was liberated from Sweden and the national border between Norway and Sweden was closed to Swedish Sámi engaged in reindeer husbandry, although the national border of 1751 was defined in such a way that it permitted free passage for the Sámi across the border.
- c) The development of *ideas and concepts* in this period that had their origin in European colonial politics and ideology (Axel Oxenstierna called the areas of Sámi dwellers in the north the “India” of contemporary Sweden), and in the Christian mission. Colonial and missionary activities produced ethnographic accounts of the Sámi people and their life. These accounts are descriptive, evaluative, and controlling. The Sámi are made into something exotic, while at the same time Sámi life and economic activity are marginalized both socially and geographically. This has consequences for public discourse.⁷

(5)

In Norway and Sweden, it was taken for granted that pre-Christian Norse tradition did not cease to exist on the day that a Christian king came to power. Snorre Sturlason’s saga about Håkon the Good is perhaps the best known account of this. When the Christian king Håkon comes to Lade, north-east of today’s Trondheim, he is invited to take part in the sacrifice. He takes part symbolically in order to show respect, but he is criticized for lacking respect when he does not take part fully. The established tradition continues after the arrival of the new religion. One must assume that this also applies to Sámi contexts.

An important question here is: When did the Sámi people make their acquaintance with Christian tradition? The mediaeval researcher Else Mundal claims that the Sámi people were Christianized in three phases. The first Christianization occurred at the same period as the encounter with Christianity and the Christianization of other peoples in Scandinavia, when the Christian missionaries came from the Continent, Catholics from the south and Orthodox from the east. The second Christianization was carried out by Norwegian and Swedish

kings in the period before the Reformation. The third Christianization was Protestant, and it is at this period that the principal literary material about pre-Christian Sámi tradition was written down. The best known scholars include the Swedish-Finnish missionary and pastor Pehr Högström in the seventeenth century and the zealous von Westen, who initiated and carried out the Danish-Norwegian mission in the eighteenth century.⁸

Von Westen seems harsher than earlier missionaries. The new element is that it no longer suffices to observe ecclesiastical rituals and behave correctly in order to be regarded as a Christian: one must also believe aright and think aright. Pure doctrinal orthodoxy becomes the key to the kingdom of heaven and a requirement for participation in the Protestant lands. We find this idea later on in various renewal movements. This understanding of Christianity was combined with particular notions of people and culture.

Other currents in the history of ideas in the eighteenth century include the idea of *Völkgeist* (H. G. Herder), the “soul of a people”, and theories that languages are members of linguistic families, which in turn represent cultural families. The Sámi people have a language from a different linguistic family than other peoples in Scandinavia; but it was unthinkable that one nation could consist of several peoples with different languages and cultures.

One can perhaps say that the ambition of the Protestant mission with regard to orthodoxy, together with contemporary ideas about people and nation, have prevented us from seeing the older shared Scandinavian history during the middle ages and the Viking period.

(6)

It is universally known today that in Christian regions in Asia, Africa, and South America, there are local religious traditions that are maintained alongside Christian traditions. This situation, where different traditions are combined, is found more or less universally, wherever missionary traditions (of Christianity, Islam, and Buddhism) have spread. It is the rule, rather than the exception, that local traditions and elements survive alongside the missionary tradition. The various missionary traditions have however taken different views of local traditions, and the level of conflict between the existing and the new traditions has varied. In its doctrine, Islam has operated with the concept of “the people of the book”, where certain traditions are recognized. Buddhist tradition has incorporated local gods as protectors of Buddhism. The Christian tradition has had both strict and punitive sets of attitudes and more liberal and inclusive sets of attitudes.

In Norway and Sweden, traditions that deviate from the official church are called popular religiosity. This includes traditions that can be traced back to the earlier Catholic period and traditions that are linked to health, to places, and to local economic activities – for example, accounts and strategies for action in relation to ghosts (unbaptized children, murdered persons, those who have committed grave wrongs) and to various kinds of beings, such as subterranean beings.⁹

The missionary traditions are super-contextual. They are doctrines that claim to formulate universal truths, and they are not dependent for their implementation on the time and space in which they are elaborated. Since these religions are super-contextual, they cannot give explanations and directives for the life, the economic activities, and the geography to which they come – this is done by the tradition or traditions that already exist in that place. In the course of time, when a missionary tradition becomes established, it will function as a basis for new narratives and practices in the great and small events of everyday life. The missionary tradition will in its own way be localized and linked to time and space. In the course of time, there will also be a variety of practices with regard to the relationship between the old and the new. Some places, some groups, and some families will see particular elements as central; others will define the center differently. And the claim of the missionary traditions to general validity and universality will entail that there will also be a place for “the pure doctrine and praxis” (orthodoxy).

It is not particularly difficult to explain either the conflicts or the continuing use of existing traditions. The challenge lies in remembering how natural such a coexistence and overlapping are, so that one can develop a critical eye for the way in which scholarly research and historiography have taken their starting point in an idea of a “people” and in official doctrines and officially accepted praxis.

If one takes seriously the fact that the Sámi people were in contact with Christian tradition at an early date, it is unreasonable to see the process of Christianization as entailing a change of religion. And it is natural to suppose that the Sámi people, like other peoples, integrated elements, narratives, a set of personages, and concepts that the Christian tradition brought with it.

In this perspective, the Sámi woman who strove in the fourteenth century to get Queen Margaret, the queen of the Scandinavian union, to take an interest in bringing Christianity to the Sámi, is interesting. It is also interesting to note that the Catholic Mary-monogram is also a traditional Sámi silver ornament, and that

the Persons of the Trinity (one God in three Persons) are central in formulae for staunching blood.

The eighteenth century was the great missionary century in Christian history. In northern Europe, the mission was Protestant, unlike the earlier Christian mission in this region. It no longer suffices to be baptized and to observe the Christian rituals. Now, one must also believe, think, and feel in the correct manner. It is against this background that von Westen can behave as if the Sámi people had not been Christianized, at the same time as the bishop in Trondheim held that the Sámi people were Christian. Von Westen had to go to Copenhagen to get backing for his missionary project.

(7)

If the Sámi people encountered Christian tradition at the same time as other peoples in Scandinavia, we must assume that Christian elements have their place in the history of Sámi religion, just as old and new elements are combined and form new dynamic universes in other places and periods.

The Christian missionary tradition makes claims that are universal and generally valid. We must assume variation in the way in which older and new traditions are combined, and that the universal and generally valid claims entail tensions and conflict. The desire to distill out a pure Christian tradition in Scandinavia or a pure pre-Christian Sámi tradition will not be particularly fruitful, if one is interested in living religion rather than in abstract doctrines and principles. The idea of the “pure tradition” excludes continuity and imposes fetters on Sámi religious history (as it does on other religious histories too). The idea of the “pure religion” eliminates the breadth and depth in the many different contexts, human experiences, encounters, and challenges of which the Sámi people are bearers and administrators.

Instead of searching for a pure tradition, we ought to investigate the processes that lead to the continuation, renewal and change. Some old and new elements are adopted, while others are rejected; others again are integrated afresh, or combined in new ways. A good example of this is the Læstadian revival in the nineteenth century. Læstadianism does not cover all the Sámi regions, and where it becomes strong in an area, there are variations from one place and family group to another. And when shamanistic practices become more of an individual encounter, practiced by the noaidi in solitude, this indicates change, not that it has disappeared. The idea that being Sámi amounts to not integrating Christian narratives, or that one ceases to be a bearer of Sámi

religious history if one belongs to the state church or to the Læstadian revival movement, if one tends more towards alternative religiosity, or is linked to neo-shamanistic traditions, indicates that a scholar is operating with obsolete categories from the phenomenology of religion. It also indicates an unwillingness to investigate the Sámi people in the same way as one investigates other peoples.¹

List of literature

- Aadnanes, Per M., 1986. *Læstadianismen i Nord-Noreg*. Per M. Aadnanes og TANO A.S.
- Alver, Bente Gullveig & Selberg, Torunn, 1992. *Det er mer mellom himmel og jord: Folks forståelse av virkeligheten ut fra forestillinger om sykdom og behandling*. Vett & Viten, Sandvika.
- Bergstøl, Jostein, 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedemark*. Det humanistiske fakultet, Oslo.
- Bertell, Maths, 2003. *Tor och den nordiska åskan. Föreställningar kring världsaxeln*. Stockholms universitet, Stockholm.
- Bø, Olav, 1972. *Folkemedisin og lærd medisin: Norsk medisinsk kvardag på 1800-talet*. Samlaget, Oslo.
- DuBois, Tom, 1999. *Nordic Religions in the Viking Age*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Ehrensverd, Ulla, 2006. *The History of the Nordic Map. From myths to reality*. John Nurminen Foundation, Helsinki.
- Eliade, Mircea, 1964(:224). *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Routledge & Kegan, London.
- Eriksen, Anne, 1986. *Lovekirker i Norge etter reformasjonen*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Fjellheim, Sverre, 1995. "Det samiske kulturlandskapet", in Sverre Fjellheim (ed.) *Fragment av samisk historie*. Sør-Trøndelag og Hedmark Reinsamslag.
- Fur, Gunlög, 1992. "Saami and Lenapes meet Swedish Colonizers in the Seventeenth Century", in Roger Kvist (ed.) *Readings in Saami History, Culture and Language III*. Umeå: Miscellaneous Publications nr. 14.
- Holmberg, Uno, 1996 (1915). *Lapparnas religion*. Centre for Multiethnic Research – Faculty of Arts, Uppsala University, Uppsala.
- Hallencreutz, Carl F., 1990. *Pebr Högströms missionsföretagningar och övriga bidrag till samisk kyrkohistoria. Utgivna och kommenterade av Carl F. Hallencreutz*. Svenska Institutet för Missionsforskning, Uppsala.
- Hultkrantz, Åke, 1978. "Ecological and Phenomenological Aspects of Shamanism", in Louise Bäckman

- & Åke Hultkrantz *Studies in Lapp Shamanism*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Hultkrantz, Åke, 2000. "Shamaner i öst och väst – om schamanismens fenomenologiska enhetlighet", in Thomas P. Larsson (ed.) *Schamaner. Essäer om religiösa mästartare*. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.
- Hætta, Odd Mathis, 2002. *Samene. Nordkalottens urfolk*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Hødnebo, Finn & Hallvard Magerøy (ed.), 1979. *Noregs kongesoger. Snorre Sturlason, översättare Steinar Schjøtt, Hallvard Magerøy, Halvdan Koht, Gunnar Pedersen, Kr. Audne og Hallvard Magerøy, illustrationer: Halvdan Egedius, Christian Krohg, Gerhard Munthe, Eilif Peterssen, Erik Werenskiöld och Wilhelm Wetlesen*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Järvtaus, Arvi, 1980. *Korset och trolltrumman*. Torne-dalica, Luleå.
- Kildal, Jens, 1945. "Jens Kildals Afguderiets dempelse. Ved Marie Krekling", in *Nordlands og Troms finner I elder håndskrifter, Nordnorske Samlinger*. Etnografisk Museum, Oslo.
- Kristiansen, Roald, 2005. *Samisk religion og læstadiansime*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Kusmenko, Jurij, 2004. "Scandinavisch – Samischer Sprachkontakt. Gegenseitiger einfluss", i Jurij Kusmenko (ed.) 2004, *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact*. Verlag Dr. Kowach, Hamburg.
- Kusmenko, Jurij (ed.), 2004. *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact*. Verlag Dr. Kowach, Hamburg.
- Kvenangen, Per Guttorm, 1996. *Samernas historia*. Sameskolestyrelsen, Jokkmokk.
- Lundmark, Bo, 1979. *Anders Fjellner – samernas Homeros – och diktringen om solsökerna*. Acta Bothniensia Occidentalis, Skrifter i västerbottensk kulturhistoria, Umeå.
- Mebius, Hans, 2003. *Bissie. Studier i samisk religionshistorie*. Jengel – Förlaget för Jämtlandica, Östersund.
- Mundal, Else, 1996. "The perception of Saamis and their religion in Old Norse sources", in Juha Pentikäinen (ed.) *Shamanism and Northern Ecology*. Mount de Gruyter, Berlin, New York.
- Mundal, Else, 2004. "Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion", i Jurij Kusmenko (ed.) 2004, *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact*. Verlag Dr. Kowach, Hamburg.
- Mundal, Else, 2006. "Kong Håkon Magnussons rettarbot for Hålogaland av 1313 og andre kjelder til kristninga av samane i mellomalderen", i Andrea Amft

¹ English translation: Brian McNeil.

- & Mikael Svonni (ed.) *Sápmi YrK – Livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan*. Sámi dutkan, Samiska studier, Umeå.
- Nergård, Jens-Ivar, 2006. *Den levande erfaring. En studie i samisk kunnskapstradisjon*. Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.
- Norlander, Johan, 1938. *Johan Graan. Landshövding i Västerbotten 1653–1679*. Bokförlags aktiebolaget Thule, Stockholm.
- Näsström, Britt-Mari, 2001. *Fornskandinavisk religion. En grundbok*. Studentlitteratur, Lund.
- Ojala, Carl-Gösta, 2009. *Sámi Prehistories. The Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe*. Uppsala University, Uppsala.
- Pentikäinen, Juha, 2002. *Fragments of Lappish Mythology, Lars Levi Læstadius*. Aspasia Books, Beaverton, Ontario, Canada.
- Pye, Michael & Svalastog, Anna Lydia, 2007. "Colonial and Missionary Perceptions of Sami and Ainu in Sweden and Japan", in *The Council of Societies for the Study of Religion Bulletin Vol 36 Nr 3*, September.
- Ruong, Israel, 1969. *Samerna*. Aldus/Bonniers, Stockholm.
- Rydving, Håkan, 1993. *The end of drum-time. Religious Change among the Lule Saami, 1670s–1940s*. Uppsala Universitet, Uppsala.
- Rydving, Håkan, 2000. "The Missionary Accounts from the 17th and 18th Centuries – The evaluation and Interpretation of Sources", in Juha Päntikäinen (ed.) *Sami Folkloristics*. Turku.
- Solheim, Svale, 1952. *Norsk sætertradisjon*. Aschehoug, Oslo.
- Steinsland, Gro, 1998. *Människor och makter i vikingarnas värld*. Ordfront, Stockholm.
- Sundqvist, Olof, 2000. *Frey's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. Uppsala universitet, Uppsala.
- Svalastog, Anna Lydia, 2006. "Tiden som försvann", i Andrea Amft & Mikael Svonni (ed.) *Sápmi YrK – Livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan*. Sámi dutkan, Samiska studier, Umeå.
- Svalastog, Anna Lydia & Eriksson, Stefan, 2010. "You can use my name: You don't have to steal my story – A critique of anonymity in indigenopus studies", *Developing World Bioethics* 10(2):104–110.
- Svonni, Mikael, 2010. "Samiska termer för ingifta personer – ett historiskt perspektiv", i Else Mundal & Håkan Rydving (ed.) *Samers som "de andra", samer om "de andra": identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (Samiska studier 6). Samiska studier, Umeå universitet, Umeå.
- Zachrisson, Inger (ed.), 1997. *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens historiska museum, Stockholm.

Endnotes

- 1 See for example Mebius 2003; Steinsland 1998; Näsström 2001; Hultkrantz 1978; Hultkrantz 2000; Eliade 1964.
- 2 See for example Aadnanes 1986; Nergård 2006; Kristiansen 2005.
- 3 See, for example Bertell 2003; Rydving 1993; Rydving 2000; Holmberg 1996; Kildal 1945; Hallencreutz 1990.
- 4 See for example Bertell 2003; Sundqvist 2000; DuBois 1999.
- 5 See for example Ojala 2009; Bergstøl 2008; Svonni 2010; Kusmenko 2004; Mundal 1996, Mundal 2004; Mundal 2006; Berthell 2003; DuBois 1999; Zachrisson (ed.) 1997; Hætta 2002; Kvenangen 1996; Fjellheim 1995; Ruong 1969; Hødnebo & Magerøy (ed.) 1979.
- 6 See for example Pentikäinen 2002; Fur 1992; Hallencreutz 1990; Lundmark 1979; Järventaus 1980; Norlander 1938.
- 7 See for example Pye & Svalastog 2007; Svalastog 2006; Ehrensverd 2006.
- 8 See Mundal 1996; Mundal 2004; Mundal 2006; Hallencreutz 1990; Kildal 1945.
- 9 See for example Eriksen 1986; Alver & Selberg 1992; Bø 1972; Solheim 1952.

Vattenregleringar på liv och död i Lule älv

Postkoloniala och feministiska teknovetenskapliga perspektiv

MAY-BRITT ÖHMAN, CENTRUM FÖR GENUSVETENSKAP, UPPSALA UNIVERSITET

Vid symposiet kallade jag min presentation för ”Små berättelser om våld, vattenregleringar och ond bråd död i Lule älv”. Denna titel är arbetsnamnet på en kommande artikel som baseras på intervjuer och deltagande observationer inom mitt av Vetenskapsrådet finansierade Post doc-projekt med namnet ”Situerade perspektiv på vattenkraftsutbyggnaden i Sápmi – Sveriges tekniska expansion och dess påverkan på ursprungsbefolkningen” (2009–2010) samt ett pågående forskningsprojekt med titeln ”Nedan Fördämningarna: Säkerhet, risk och resiliens vid de subarktiska dammarna”.¹ Inom ramen för det första forskningsprojektet samt genom tidigare inledande studier med start 2006, och 2008, har jag intervjuat ett femtiotal personer i Lule älvdal. Jag har också besökt olika platser i älvdalen, vid olika tidpunkter på året, för att se hur det ser ut, vår, sommar, höst och vinter samt för att själv färdas över de reglerade dammarna. Med detta som grund bearbetar jag nu intervjumaterialet. En aspekt som framträtt från

May-Britt Öhman, PhD in History of Science and Technology, 2007. Öhman's work focus on feminist technoscience, mainly in regard to large scale technological systems in general, and energy – hydropower and water regulations – in particular. Her PhD is a historical postcolonial feminist technoscience analysis of a large scale hydropower system in Tanzania. Her postdoc project, 2009-10, dealt with aspects on hydropower in Sapmi, Sweden. Her current research continues with a focus on hydropower in Sapmi, now dealing with “dam safeties”. Öhman is a research fellow and research project leader at the Centre for Gender Research at Uppsala University. Öhman is member of the board of the Sámi association Silbonah Samesijdda, deputy member of the National Association of Swedish Saami (SSR), and president of the electoral committee of the Stockholm Saami Association.

allra första början är just de dödliga farorna för såväl människor som djur på och vid de reglerade vattendragen, därav denna titel. I denna artikel ska jag återge i en

Vak i isen vid Ritsem orsakad av vattengenomströmning från kraftverket. I maj 2008 dog två män i just denna vak.
Foto: M-B Öhman.

så lättillgänglig version som möjligt, det jag berättade under Uppsams symposium.

När jag kom till Ritsem vid Suorvadammen högst upp i Lule älv, i juli 2008, hamnade jag mitt i en pågående tragedi. Två män, med rötterna i området och renägande samer, hade bara två månader tidigare kört ner i vaken utanför den ene mannens sommarviste. Då ingen snabb räddning fanns att uppåda – närmaste räddningshelikopter är baserad i Gällivare – och vattnet är så pass kallt att ingen kan överleva mer än några minuter omkom båda. Den stora vaken, som bildas varje vinter i ett område där många människor rör sig över Suorvadammens is, är resultatet av att vatten släpps ut från kraftstationen i Ritsem. Suorvadammen är i sin tur norra Europas största damm, och har konstruerats i fyra etapper från 1919 till 1972. Regleringsnivån upp och ner är nu 30 meter. Lule älvs två delar, Stora Lule älv och Lilla Lule älv, är också reglerad nedströms, med femton dammar och kraftverk. Idag är älven en trappa av vattenmagasin, åtskilda av kilometervis av torrlagd älvfåra. Med sin installerade kapacitet på 4350 MW och en genomsnittlig årsproduktion på nära 14 TWh, genererar Lule älv mer än tio procent av den svenskproducerade elektriciteten. Eller som Vattenfall (2008) beskriver det i en annonsfolder: ”Lule älv producerar tillräckligt el för att ge ljus till hela Sverige, dygnet runt, året runt.”

När jag senare pratade med människor i området framkom att denna händelse inte var något onormalt. Det var en i raden av många tragedier som skett här sedan regleringarna på 1940-talet. Många människor, ur lokalbefolkningen, har dött på de förrådiska isarna på den reglerade Lule älvs dammar. Även sommartid är Suorvadammen – som blivit som ett innanhav där det förut var sju mindre fjällsjöar – farlig för befolkning och besökare. På den stora vattenytan tar vindarna snabbt fart, något som kan hända helt plötsligt när man är mitt ute på den stora dammen och har långt till fast mark.

Dessa insikter tog jag därefter med mig då jag formulerade ansökan för projektet ”Nedan Fördämningarna” som kom att finansieras av Vetenskapsrådet. Jag är projektledare för detta projekt som löper mellan 2010 och 2012 och har tre medforskare från KTH, Umeå universitet och Luleå tekniska universitet. Vi har dock en liten budget att röra oss med, och jag gör den största forskningsinsatsen i detta projekt medan de andra tre har andra huvudsysselsättningar.

I presentationen vid symposiet berättade jag i korthet om vilka empiriska undersökningar jag har gjort inom ramen för de bägge projekten och vilka teoretiska utgångspunkter jag har. Genom olika bilder

ville jag också åskådliggöra såväl mina teoretiska och metodologiska perspektiv som några av de dilemman jag stött och fortsättningsvis stöter på i denna forskning. Att skriva om vattenkraft och hur regleringarna är kopplade till död och tragedi är långt ifrån oproblematiskt. Vattenkraft är ju nämligen oftast framställt som en ”grön”, dvs. klimatvänlig, elproduktionskälla. Dessutom framställs vattenkraften återkommande som ryggraden i Sveriges industrialisering på 1900-talet, och därmed som grunden för vår nutida välfärd. Att visa på vattenkraftens ibland brutala sidor är i många sammanhang i det närmaste som att svära i kyrkan. Att tala om det i termer av ”våld” är dessutom att ta det ett steg ytterligare. Utifrån ett feministisk teknovetenskapligt och postkolonialt perspektiv är ett sådant perspektiv inte bara möjligt, utan snarast nödvändigt. Det är nämligen inom feministisk och postkolonial forskning som frågor kring makt och våld diskuteras på djupet.

Vattenkraftexploatering som kolonialism – feministiska och postkoloniala perspektiv

Jag menar att vattenkraften bör ses som en genomförd och fortfarande pågående kolonisation av Sápmi – samernas land. Frågan man kan ställa sig är vad det är för mening med detta? Varför tala om kolonisation? Mitt svar på detta är att för det första så har jag svårt att se det som något annat. I min doktorsavhandling skrev jag om vattenkraftsexploatering i Tanzania, på 1960-talet, och i och med detta arbete kom jag att läsa in mig på kolonisationen i Afrika i första hand.² Nu när jag tittar närmare på vad som skett i Sápmi, förefaller det mig oundvikligt att dra paralleller. Tillvägagångssätt för hur land och vattendrag ”köpts” upp av svenska statens företrädare liknar väldigt mycket det som skett i Afrika och på andra håll i världen och där det självklart benämns ”kolonisation”.³

Våld, det vill säga utövande av makt med olika instrument, är något som är en återkommande del av kolonisation. Kolonialt våld beskrivs oftast i termer av vapen som avfyras mot en försvarslös befolkning. Men kolonialt våld kan också utövas på andra sätt. När det finns en organisation med en maktposition som är ansvarig för vattenregleringar, samtidigt som de som drabbas av dem osynliggörs och deras utsatthet osynliggörs, menar jag att ordet ”våld” är tillämpligt.⁴

En utgångspunkt i mitt arbete är något som samlas under termen ”feministisk teknovetenskap”, där jag har inspirerats av forskare som Sandra Harding,⁵ Donna Haraway⁶ och Evelyn Fox Keller.⁷ Inom min egen version av denna feministiska teknovetenskap har jag också hämtat stor inspiration från flera postkoloniala

Höj och sänkbar brygga vid Änonjalme, Suorvadammen. Foto: M-B Öhman.

forskare och författare såsom Edward Saïd,⁸ Valentin Mudimbe,⁹ Franz Fanon¹⁰ och Gayatri Spivak.¹¹ Jag är förhållandevis ny inom området samiskrelaterade studier, då jag satte igång med detta på allvar först när min doktorsavhandling var färdigställd 2007. Dock har jag hämtat inspiration och insikter från flera författare och forskare såsom Lennart Lundmark, Andrea Amft,¹² Vuokko Hirvonen¹³ och flera publicerade avhandlingar och verk från CeSam.¹⁴

Utifrån ett postkolonialt feministiskt förhållnings-sätt finns det ännu, enligt min mening, inte så mycket att hämta i akademisk litteratur inom studier som rör frågor kring det samiska, eller samisk historia. Det är än så länge det ”samiska” som en given helhet, definierad utifrån en kolonial position som dominerar. För att utmana detta kan skönlitteratur, som till exempel Annica Wennströms *Lappskattelands* ge vägledning och förståelse. *Lappskattelands* har varit en stark inspirationskälla, inte minst för mitt eget identitetssökande, som efterhand kommit att växa ihop med min identitet som forskare och författare.

Perspektiv på de storskaliga koloniala industriella ingrepp som görs inom Sapmi åskådliggörs också på ett bra sätt genom skönlitteratur. Lars Wilhelm Svonnis bok *Överskrida gränser*⁶ kopplar ihop de perspektiv, från varjedagsfarorna för lokalbefolkningen till scenariot av en massiv förstörelse vid ett större dammbrott,

som jag som forskare stött på ifråga om dammsäkerhet. Denna läsning ger även en möjlighet att tolka och förstå de berättelser jag stött på inom de intervjuer jag gjort och alla de samtal jag har haft dessa senaste år med människor i Lule älvadal.

Feministisk teknovetenskap och perspektiv på vattenkraftsexploatering

Inom genusforskning är feministisk teknovetenskap en specifik inriktning, som jag brukar presentera i korthet i följande punkter:

- Teknik och vetenskap kan inte åtskiljas. Det finns ingen klar gräns däremellan.
- En mängd aktörer – människor – är inblandade i teknovetenskapen och de är beroende av sina kontexter, historiskt, ekonomiskt och kulturellt.
- Alla vetenskapliga påståenden bärs av mänskliga kroppar – människor bär fram och ger vetenskapliga sanningar status och betydelse. Det finns ingen objektivitet, utan alla påståenden är partiska perspektiv.¹⁷ Dessa kan vara mer eller mindre väl informerade, oavsett var de produceras – inom eller utanför universitetet till exempel.
- Med utgångspunkt i att det är mänskliga kroppar som producerar och presenterar teknovetenskap har kroppens kön, hudfärg, funktionalitet, geografisk position, erfarenhet, minnen, känslor osv. betydelse

Så här ser det ut när el produceras. Här Letsi dammen, Lilla Lule älv, nedifrån. Om vatten strömmar här beror det på allvarligt fel, eller särskilt släpp t.ex. vid "Fallens Dag" när vattenkraften visas upp för allmänheten. Foto: M-B Öhman.

i alla analyser.

- Det finns ingen oskyldig teknovetenskap – inblandade aktörer med någon slags maktposition har ett ansvar för sina tolkningar, beslut och ageranden.
- En analys av maktpositioner – en maktanalys – blir därför av stor betydelse i varje situation.

Dessa punkter har jag således med mig som utgångspunkt när jag diskuterar aspekter på vattenregleringarna i Lule älv. Några frågor som vid första åsyn må framstå som tämligen enkla, blir då väldigt mer komplexa:

- Vad är en damm?
- Vad är ett vattenkraftverk?
- Vad är elektricitet?

Dessa frågor kan låta väldigt enkla att besvara. Men om man lägger till frågan om hur man kan använda feministisk teknovetenskap till att förstå dessa ting – deras design, konstruktion och handhavande, samt den betydelse och de konsekvenser som följer därav – så blir det genast betydligt mer komplext.

För att ge ett exempel på en analys av dessa tre ting, utifrån ett feministiskt teknovetenskapligt perspektiv så är ett sätt att gå att titta på hur vattenkraftsdammar representeras av kraftbolag i deras marknadsföring. Numera är det väldigt enkelt att gå in på ett kraftbolags hemsida och själv se efter. Oftast, i princip alltid, representeras elproduktionen i form av flödande, rinnande vatten.

Då Vattenfall är det enda kraftbolaget som har kraftstationer i Lule älv, och samtidigt är ett statligt ägt bolag – från att tidigare ha varit en statlig myndighet – så visade jag vid presentationen en bild från Vattenfalls hemsida. Jag väljer dock att inte reproducera den här, utan att istället diskutera den. Bilden föreställer en del av ett vattenkraftverk, en öppen dammlucka och flödande vatten. Denna bild av ett ständigt vattenflöde är en särskild berättelse om vattenkraft som framställer den som oskyldig, som om den inte gör någon överkan på älven med en specifik intention. Denna berättelse menar jag kan ifrågasättas genom att visa upp bilder på hur det allra oftast ser ut när el produceras. Det vill säga att flödet är borta. Älvfåran är tom. Vattnet leds genom tunnlar ned under jord (den dominerande designen i

Sverige), och älvfåran ligger torrlagd i flera kilometer innan vattnet kommer fram igen. Dock är det ju en skillnad i inflytande och styrka som är viktig att notera. Jag visar dessa bilder i föreläsningar, några stycken per år. Kraftbolagens bilder ligger ute ständigt och förmedlas på olika sätt.

En annan återkommande representation av elproduktion genom vattenkraft är den där endast ett fåtal aktörer är inblandade. I illustrationer av vattenkraft, såväl fotografier som teckningar som ska förklara hur vattenkraft fungerar, är det oftast ett litet urval av aktörer representeras. Det som oftast återges eller avbildas är vattnet, solen, vattenkraftstationerna (om de är ovanjordsstationer), elledning, dammväggar och lite landskap runtomkring. Denna representation menar jag bör ifrågasättas och utmanas, bland annat därför att de inblandade aktörer som påverkar elproduktionen, och representationen av dem, och de som påverkas av vattenregleringarna är sällan samma människor. Om alla inblandade aktörer istället visas och deras olika maktpositioner i förhållande till deras känslor inför vattenkraften analyseras framträder ofta en något annorlunda bild.

Slutligen menar jag även att den historiska kontexten är av största vikt. Frågor om som vem som egentligen har rätten till landet och vattnet i det exploaterade området är högst politiska och kontroversiella. Sverige som stat bildades för drygt fem hundra år sedan, med en centralmakt med utgångspunkt i Mälardalen. Dock har de norra delarna sedan årtusenden, åtminstone från Dalälven och norrut, varit befolkade av samer, med egna språk och egen kultur. Självfallet har det funnits utbyten. Men jag – och många andra med mig – talar om en kolonisation som tog fart efter etablerandet av Sverige på 1500-talet, och som fick ännu större skjuts i slutet av 1800-talet.¹⁸ I detta skede kopplades industria-

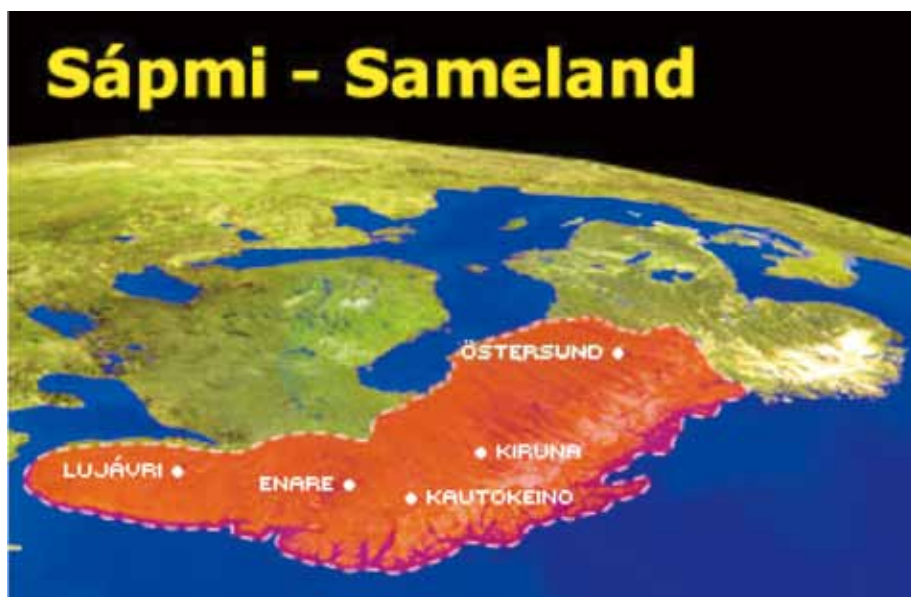
liseringen ihop med en statsstödd rasism och diskriminering, vilket resulterade i utbredd kolonisation av Sápmi och av samer. Det är förstås mer komplext än så, och har också beskrivits av flera författare. Det viktiga för min del är dock att våga använda ordet ”kolonisation” och att betrakta historien utifrån det perspektivet. Detta därför att det då blir tydligare vad som faktiskt har hänt, och hur det har påverkat och fortfarande påverkar människor i området, och i hela Sverige. Under min tid vid Centrum för genusvetenskap och genom min medverkan i forskargruppen ”Body/Embodiment”, så har jag fått med mig nya perspektiv på feministisk teknovetenskap och kopplingen till mänskliga kroppar, form av känslor och känslouttryck.¹⁹

Med hjälp av detta ställer jag frågor om känslor kopplade till en upplevd modernitet, bekvämlighet, rikedom – och vilka kroppar som upplever dessa känslor, och till vilken maktposition, och vilken geografisk position de är kopplade. Känslor som förlust, sorg, ilska, uppgivenhet och rädsla, vilka kroppar är bärare av dessa känslor, och vilka maktpositioner och geografiska positioner är kopplade till detta? Man kan också här titta på vems känslor som får mest utrymme. Här kan man se på vilka känslor som representeras, medan vilka känslor som inte får representeras, eller som döljs och trycks undan.

Jag menar alltså att vad en människa känner och upplever i förhållande till vattenkraften beror till stor del på vem man är, vilken historia man bär med sig, var man bor och vilken nytta man har av den. Här kan läsaren själv reflektera över frågorna:

- Hur upplever just du ”säkerhet” i förhållande till vattenkraft och stora dammar?
- Vilken kunskap, vilka erfarenheter och minnen grundar just du din känsla av ”säkerhet” på?

En iakttagelse jag gjort genom att föreläsa om vat-

Exempel på Feministisk teknovetenskaplig analys: Hur kan man byta perspektiv? Koloniala erfarenheter – hur ska de vägas in? Sápmi, Sameland, sett från nordpolen. NOAA®.©ESA/Eurimage 1993. ©Metria 2001. www.lantmateriet.se. Illustration: Pär-Joel Utsi/Nils-Gustav Labba. (Källa: www.samer.se)

Vårförflyttning av renar på Suorvadammen (Akkajaure). Foto: Victoria Harnesk, Änonjalme, april 2006.

tenkraftsexploatering från mina valda perspektiv under några års tid nu, är att väldigt många människor i Sverige idag inte har någon egen genomtänkt relation till vattenkraft. Detta trots att hälften, och ibland mer – beroende på tidpunkt under året och dagen (eller beroende av hur kärnkraftsverken fungerar) – av Sveriges el kommer från vattenkraft. Flertalet har inte reflekterat över landskapsförändringarna och många reflekterar inte heller över hur hans eller hennes egen konsumtion av elektricitet påverkar den dagliga verkligheten för andra människor som lever och dör vid och på vattenkraftsdammar. Att användande av el är det samma som miljövänligt och närapå en god handling i sig självt, framstår närapå som en sanning idag.

En annan iakttagelse jag gjort, med start hos mig själv som ju är uppvuxen där Lule älv mynnar ut och har tillbringat många somrar vid Letsidammen, är att det inte är säkert att man har reflekterat över denna påverkan och de säkerhetsfrågor som följer med vattenkraftsexploatering, även om man har vuxit upp vid en reglerad älv. Det är för många en icke-fråga, på ett helt annat sätt än vad t.ex. kärnkraft är.

Vad kan det bero på? Är det för att den generation som vuxit upp med vattenkraften internaliserat den och dess faror? Eller är det för att ingen större katastrof har inträffat med stora dammar? Fast, det är ju inte heller sant, varje år sker i genomsnitt 1–2 större dammbrott någonstans i världen. Så vad beror det då på att männis-

kor verkar vara mer rädda för kärnkraft än för vattenkraft? Det tycker jag är en spännande iakttagelse som jag väljer att avsluta denna artikel med.

Artiklar hittills publicerade eller på gång som rör min forskning om vattenkraftsexploatering i Sápmi:

- "From "for Benefit of the Nation" to "making use of Nature on Nature's terms": Large scale hydropower exploitation as performed colonisation in Sweden", submitted to *Water History*, June 2010.
- "Being May-Britt Öhman: Or, Reflections on my own Colonized Mind Regarding Hydropower Constructions in Sápmi" in Björkman, Elovaara, Sefyrin & Öhman M-B (red.) *Travelling thoughtfulness – Feminist technoscience stories*, Umeå : Department of Informatics, Umeå University, 2010.
- "On Visible Places and Invisibilized Peoples: Swedish State-supported Hydropower Exploitation of Indigenous Peoples' Territories" in Baraldi, Fors & Houltz (eds), *Taking Place: The spatial contexts of science, technology and business* (Sagamore Beach: Science History Publications, 2006), 189–221.
- "On visible places and invisible peoples in Sweden and in Tanzania", JWN Tempelhoff (ed), *African Water Histories: Transdisciplinary discourses*, (Vanderbijlpark, South Africa: Vaal Triangle Faculty, North-West University, 2005), 185224.

- "Grön el" och kolonisationen av Sápmi, *Genus i Norrskan*, 2.2009.
- May-Britt Öhman och Camilla Sandström, "Sápmi's vita kol: en exposé över tillämpbara perspektiv på kraft, konflikt och kulturella kuriositeter längs Norrlands älvar", *Kvinnoforskningsnytt*, 2004:2, 14–20.

Referenser

- Adas, Michael, 1989. *Machines as the Measure of Men: Science, Technology and Ideologies of Western Dominance*, Ithaca.
- Ahmed, Sara, 2004. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh.
- Amft, Andrea, 2002. *Sápmi i förändringens tid: en studie i svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*, Umeå.
- Fox Keller, Evelyn, 1992. *Secrets of Life/Secrets of Death: Essays on Language, Gender and Science*. Routledge
- Fanon, Frantz, 1997. *Svart hud, Vita masker*. Göteborg, (Peau Noire, Masques Blancs, 1952).
- Haraway, Donna, 1991a. "Situated knowledges: The Science question in Feminism and the privilege of partial perspective", s. 183–201 i *Simians, Cyborgs and Women: The reinvention of Nature*. New York.
- 1991b "A Cyborg manifesto: Science, Technology and Socialist-Feminism in the late twentieth century", s. 149–181 i *Simians, Cyborgs and Women, The reinvention of Nature*. New York.
- 1997. *Modest_Witness@Second_Millennium.Female-Man©_Meets_OncoMouse™*. Routledge, New York.
- Harding, Sandra, 1998. *Is Science Multicultural? Post-colonialisms, Feminisms, and Epistemologies*. Bloomington.
- Headrick, Daniel R., 1981. *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*. New York.
- Hirvonen, Vuokko, 2008. *Voices from Sápmi: Sámi women's path to authorship*. Guovdageaidnu [Kautokeino]: DAT.
- Lundmark, Lennart, 1998. *Så länge vi har marker: samerna och staten under sexhundra år*, Stockholm.
- 2002. "Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämlig...": *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*, Umeå.
- 2008. *Stulet land: svensk makt på samisk mark*. Ordfront, Stockholm.
- Mudimbé, Valentin Yves, 1988. *The invention of Africa: gnosis, philosophy, and the order of knowledge*. Indiana University Press, Bloomington.
- Said, Edward W., 1978. *Orientalism*. Routledge & Kegan Paul, Spivak, Gayatri Chakravorty, 1988. "Can the Subaltern Speak?" Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds) *Marxism and the Interpretation of Culture*. Macmillan, London.
- Svonni, Lars Wilhem, 2005. *Överskrida gränser*, Guovdageaidnu.
- Vattenfall, 2008. *Våra älvar: En resa längs Lule älv*.
- Wennström, Annica, 2006. *Lapps katteland: en familjesaga*, Stockholm.
- Öhman, May-Britt, 2007. *Taming exotic beauties: Swedish hydropower constructions in Tanzania in the era of development assistance, 1960s–1990s*. Stockholm.

Slutnoter

- 1 Vetenskapsrådet 2010–2012.
- 2 Öhman, 2007.
- 3 Lundmark, 1998, 2002; Headrick, 1981; Adas, 1989; Saïd, 1978; Mudimbe, 1988.
- 4 Se också Öhman, 2007, s. 58f.
- 5 Harding, 1998.
- 6 Haraway, 1991a, b, 1997.
- 7 Fox Keller, 1992.
- 8 Saïd, 1978.
- 9 Mudimbe, 1988.
- 10 Fanon, 1997.
- 11 Spivak, 1988.
- 12 Amft, 2002.
- 13 Hirvonen, 2008.
- 14 Centrum för samisk forskning, Umeå universitet.
- 15 Wennström, 2006.
- 16 Svonni, 2005.
- 17 Haraway, 1991.
- 18 Lundmark, 1998, 2008.
- 19 Ahmed, 2004.

Abstract:

With the title "Water regulations on life and death in the Lule River: Postcolonial and feminist technoscience perspectives" this article describes parts of my work within my postdoctoral research as well as the current project DAMMED: Security, Risk and Resilience around the Dams of Sub Arctica. (Swedish Research Council, 2009–10 & 2010–12). I draw on examples from my study of the Lule River valley in Sápmi (Sweden), displaying voices by local inhabitants – mainly Sámi - on the one hand, and actors within the Swedish hydropower sector, on the other. I discuss the apparent conflicts over the usage of the water courses, currently and historically, between the local inhabitants – and the state power company, Vattenfall, and how these conflicts can be read from a context of earlier and ongoing colonization of Sápmi by the Swedish state. In particular I address the fatal dangers that local inhabitants face on, along, and below the hydropower plants and reservoirs.

Renbete som en förutsättning för biologisk mångfald

WERONIKA AXELSSON LINKOWSKI, NAPTEK, CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD, UPPSALA

Renbete har en stor och ofta försummad positiv effekt på biologisk mångfald i fjällen. Artikeln visar på ett flertal exempel på betesgynnade arter och fjällmiljöer och försöker även belysa hur renbetet och renen ur ett klimat- och naturvårdsperspektiv. Denna presentation är en kortfattad sammanställning av två rapporter om renens och rennäringens betydelse för biologisk mångfald i fjällen, som genomfördes under 2003 som en del av det regionala arbetet att följa upp miljömålen i Norrbotten.¹ Projektet var ett samarbete mellan länsstyrelsen i Norrbotten och Centrum för biologisk mångfald. Det innebar en kunskapsdokumentation för att sammanställa och analysera de viktigaste biotoperna för biologisk mångfald, samt avgöra vilka hot, processer, strukturer och arter som är viktigast att beakta.² Analyserna visade att renbete är en av de viktigaste processerna för bevarande av biologisk mångfald i fjällen samtidigt som dåvarande beskrivning av miljömålet snarare fokuserade på renens eventuella negativa effekter på fjällmiljön (Se faktaruta 1).

Weronika Axelsson Linkowski är biolog med licentiatexamen i ekologi och arbetar med traditionella hävdmetoders betydelse för dagens biologiska mångfald. Arbetet är inriktat på hur biologisk mångfald traditionellt har brukats och i vad mån detta är en nödvändighet för ett fortsatt bevarande av biologisk mångfald. Tyngdpunkten ligger på att beskriva hävdberoende arter, och vilken betydelse t.ex. olika markanvändningar som utmarksbete, renbete, fåbodbruk, slåtter har och har haft för biologisk mångfald. Weronika har i samarbete med länsstyrelsen i Norrbottens län utrett fjällbjörkskogens biologiska mångfald, och renbetets effekter på biologisk mångfald 2005–06.

Renar och rennäringen nämndes oftast i negativa sammanhang såsom överbetning, markslitage, buller och ökande motorfordonsanvändning. Hägnet vid Mittåkläppen användes ofta som ett skräckexempel på vad rennäringen har för negativa konsekvenser genom överbetning och trampsador.³ Syftet med rapporten⁴ om renbete och biologisk mångfald var att hitta alla studier gjorda på renbete och biologisk mångfald, både

Betande ren i Västerdalarna. Foto: Mattias Iwarsson.

Faktaruta 1.

14 Storslagen fjällmiljö – miljömålsskrivningen 2005
Fjällen skall ha en hög grad av ursprunglighet vad gäller biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Verksamheter i fjällen skall bedrivas med hänsyn till dessa värden och så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden skall skyddas mot ingrepp och andra störningar.

1. Skador på mark och vegetation orsakade av mänsklig verksamhet skall vara försumbara senast år 2010.
2. Buller i fjällen från motordrivna fordon i terräng och luftfartyg skall minska och uppfylla följande specifikation, nämligen att
 - minst 60 % av terrängskotrar i trafik senast år 2015 skall uppfylla högt ställda bullerkrav (lägre än 73 dBA),
 - buller från luftfartyg senast år 2010 skall vara försumbart både inom regleringsområde klass A enligt terrängkörningsförordningen (1978:594) och inom minst 90 % av nationalparksarealen.
3. Senast år 2010 skall merparten av områden med representativa höga natur- och kulturvärden i fjällområdet ha ett långsiktigt skydd som vid behov omfattar skötsel och restaurering.
4. Senast år 2005 skall åtgärdsprogram finnas och ha inletts för de hotade arter som har behov av riktade åtgärder.

Hägngården vid Mittåkläppen, Härjedalen, med igenväxande kärr och fjällgräshed utanför hägnet. Foto: Tommy Lennartsson.

positiva och negativa, för att få en rättvisande bild av hur renbete påverkar landskapet.

Ett annat syfte var att jämföra miljömålsskrivningarna mellan odlingslandskapet och fjällen.

De orörda fjällen eller fjällen som kulturlandskap?

Bilden av fjällen som orörd vildmark har till viss del förändrats i och med utbyggnaden av vägar, vattenkraft, gruvsdrift och turism. Men när fjällen blev föremål för storskalig exploatering var det ingen obefolkad ödemark som togs i anspråk. Fjällen började nyttjas av människan så snart inlandsisen försvunnit⁵ och har varit brukade av människan sedan dess. Fjällandskapet är inte den orörda vildmark som utmålas i naturromantiska fjällbeskrivningar och broschyrer. Det finns fortfarande spår av tidigare markanvändning, t.ex. i vegetationens sammansättning⁶ och på växande träd,⁷ även om spåren är mindre tydliga än i många andra naturtyper.⁸

Renskötsel är den näring som traditionellt nyttjat markerna ovanför och i trädgränsen. I anslutning till många dalgångar har fjällbjörkskogen, myrarna och markerna nära trädgränsen även ingått i jordbrukslandskapet, ofta i fåbodbygden. Biotoperna har då nyttjats till bete, slåtter eller skottskogsbruk.⁹ Denna hävd, liksom mycket av det traditionella nyttjandet av samevisten i trädgränsen, har idag upphört, och markerna

Renskötselns historia (efter Lundmark 1982):

• Första belägg från 900-talet

Jakt- och fångstsamhälle. Renarna användes för kött, transporter och som lockdjur vid jakten.

• 1600–1700-talen

Tamrenen blir en ekonomisk basresurs. Rennomadism och renen följdes under hela året. Flera boplatser, rengården och renmjölkningvallar.

• Slutet av 1800-talet

Extensiv köttproduktion med mer utspritt bete och minskat nyttjande av fjällbjörkskogen. Renskiljning i rengården kan lokalt ge hårt tramp och bete.

Dvs. en lång historia av brukande/nyttjande

Tabell 1 | fjällbjörkskogen och i trädgränsen möts två miljömål. För fjällnära fäbodmarker gäller miljömålet *Ett rikt odlingslandskap*, som betonar betydelsen av skötsel. Medan det i miljömålet *Storslagen fjällmiljö*, saknas skötselkrav. Där betonas istället att renbete orsakar skador på mark och vegetation.

Odlingslandskapet	Fjällen
Lång historia av nyttjande	Lång historia av nyttjande
Nyttjande önskvärt och ger naturvårdspengar	Nyttjande ej önskvärt och bör begränsas
Betande djur premieras	Betande djur problematiseras

växer nu igen.¹⁰ Renbetet ovanför trädgränsen är dock fortfarande en levande näring. Där syns ingen uppenbar igenväxning och det är därför tänkbart att renbetets betydelse för att vidmakthålla de öppna fjällbiotoperna underskattas. Om så är fallet kanske bilden av de orörda fjällen måste bytas mot en bild av landets största beteskapade och betespräglade kulturlandskap?

Renbetet och effekter på träd och buskar

- Renbete kan på vissa håll sänka trädgränsen.¹¹ En betad trädgräns blir skarp genom att endast de träd som är stora nog klarar sig. Utan bete förekommer träden i mer varierande storlekar.¹²
- Renbete och tramp minskar igenväxningen av ris och buskar, dels genom att beta (biomassan mins-

Betad trädgräns, Mittåkläppen, Härjedalen. Foto: Tommy Lennartsson.

Örtrik stagggräsmark, Mittåkläppen. Foto: Tommy Lennartsson.

kar), men även genom att trampa ner unga plantor (etableringen minskar).¹³

- Renbete och tramp ökar fröetableringen av både björk¹⁴ och tall.¹⁵

Renbete och effekter på markvegetationen

- Renbetet skapar jordblottor vilket underlättar etableringen av konkurrenssvaga arter och tidiga kolonisatörer av kärlväxter,¹⁶ mossor och lavar.¹⁷
- Genom bete minskar konkurrensen av konkurrensstarka arter. Örtrik stagggräsmark, öppet fjällskräp-

kärr öppen artrik vegetation i övergång mellan rikkärr och fastmark är vegetationstyper som knappast existerar i lågalpint bälte utan renbete. Dessa är konkurrenssvaga biotoper som lätt växer igen med ris.

Sammanfattande effekter av renbete på olika organismgrupper

De arter som gynnas av bete är ofta organismer som är konkurrenssvaga och har behov av störning vid etablering. Ofta är de också värmeberoende. Alla växter som betas missgynnas av skadan i sig men de kan även gynnas

Tabell 2 Sammanfattning över kortsiktiga effekter av bete på olika organismgrupper, om de gynnas eller missgynnas av bete.

Sammanfattning av betets kortsiktiga effekter på olika organismgrupper		
Växter	Konkurrenskraftiga	Missgynnas
	Konkurrenssvaga	Gynnas
	Tidiga kolonisatörer	Gynnas
Lavar	Konkurrenskraftiga	Missgynnas
	Konkurrenssvaga	Gynnas
	Tidiga kolonisatörer	Gynnas
Mossor	Konkurrenssvaga	Gynnas, då konkurrensen med fönsterlav minskar
	Konkurrenskraftiga	Missgynnas av hårt tramp, i lågproduktiva miljöer
Skalbaggar	Nedbrytare	Missgynnas
	Växtätare	Missgynnas
	Rovdjur	Gynnas
Fjärilar	Växtätare i öppna fjällbiotoper	Missgynnas
	Växtätare i igenväxande buskmarker och fjällbjörkskog	Gynnas
Snäckor		Missgynnas

genom att de får ökat livsutrymme då mer konkurrenskraftiga växter minskar. Lavar och många mossor sprider sig genom att de fragmenteras av exempelvis tramp. Bete bidrar även till ökad heterogenitet vilket leder till fler möjliga habitat, vilket i sin tur gynnar fler organismer.

En rad faktorer samverkar till att ge optimalt betetryck (ur ett biologisk mångfaldsperspektiv). De viktigaste faktorerna är områdets vegetation och produktiviteten, antalet betesdjur, vilken tid på året och hur länge området betas.

Renbete ökar biologisk mångfald

- Renbete är variabelt i både tid och rum
- Renbete minskar ris och buskars utbredning
- Renbete kan sänka trädgränsen
- Renbete möjliggör konkurrenssvaga växters etablering och fortlevnad på fjällens gräshedder, vilka skulle kunna vara en parallell till naturbetesmarkerna i odlingslandskapet.

Nya miljömålspreciseringar sedan 2009

Efter att rapporterna skrevs 2006 har preciseringarna i miljömålsbeskrivningen förändrats, från att fokusera på

Faktaruta 3.

14 Storslagen fjällmiljö miljömålsskrivningen enligt prop. 2009/10:155

Fjällen skall ha en hög grad av ursprunglighet vad gäller biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Verksamheter i fjällen skall bedrivas med hänsyn till dessa värden och så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden skall skyddas mot ingrepp och andra störningar. [samma som tidigare fast med nya preciseringar]:

- fjällens karaktär av betespräglad storslaget landskap med vidsträckt sammanhängande områden bibehålls
- fjällens biologiska mångfald bevaras och utvecklas
- främmande arter och stammar och genetiskt modifierade organismer som kan hota den biologiska mångfalden bör inte introduceras
- kulturmiljövärden, särskilt det samiska kulturarvet, bevaras och utvecklas
- rennäring, turism, jakt och fiske och annat nyttjande av fjällen, liksom bebyggelse och annan exploatering, bedrivs med hänsyn till naturens långsiktiga produktionsförmåga, biologisk mångfald, natur- och kulturmiljövärden samt värden för friluftsliv
- låg bullernivå eftersträvas
- hotade arter och arter som drabbats av stark tillbakagång har möjlighet att sprida sig till nya lokaler inom sina naturliga utbredningsområden så att långsiktigt livskraftiga populationer säkras
- lokala bestånd av fisk och andra vattenlevande arter i fjällens sjöar och vattendrag bibehålls
- arealen områden med stora upplevelsevärden eller höga natur- och kulturmiljövärden som är fria från buller och andra störningar ökar

skador och buller (se faktaruta 1) till att erkänna betets påverkan på landskapet och att erkänna att fjällen rymmer stora kulturmiljövärden som ska bevaras och utvecklas (se faktaruta 3). Intressant nog pågår under 2011 en total revidering av miljömålssystemet, så synen på fjällvärlden kan tänkas förändras ytterligare.

Fortsatt arbete

I ett samarbete mellan Sametinget och Centrum för biologisk mångfald startar hösten 2011 ett projekt som ska samla in aktuella forskningsresultat om renbetes effekter på biologisk mångfald, parallellt med att renskötarnas traditionella kunskap om renen, landskapet och biologisk mångfald dokumenteras. Detta görs för att belysa renens betydelse i landskapet och undersöka om huruvida renen kan användas som en indikator för gynnsam bevarandestatus med avseende på livsmiljöer och arter. Arbetet sker i anslutning till:

- *Sametingets Livsmiljöprogram* Eallinbiras/Iellembirás/Jielemen bijre
- *Indikatorer för grön infrastruktur*. Naturvårdsverket har fått i uppdrag av regeringen att ta fram en plan för hur kommande regeringsuppdrag angående grön infrastruktur och framtagande av indikatorer för gynnsam bevarandestatus med avseende på livsmiljöer och arter.

Den här artikeln har visat att renbete har en stor och ofta försummad positiv effekt på biologisk mångfald i fjällen. Den visar också på ett flertal exempel på betes-

Eallinbiras – ett samiskt livsmiljöprogram

Sametingets plenum antog 2009 ett livsmiljöprogram, vilket inte bara är ännu en miljöpolicy i raden. Det är ett betydligt mer holistiskt dokument där man menar att alla frågor som rör samiskt liv är miljöfrågor eftersom miljön och landskapet är det som allting utgår ifrån. Det övergripande målet är således en livskraftig miljö i Sápmi, som utgår från naturen, den samiska kunskapen och en balanserad utveckling. Natur och kultur kan inte frikopplas från varandra. Den samiska kunskapen utgår både från traditionell kunskap och modern kunskap i syfte att skapa ett hållbart samhälle. Man påtalar att Sametinget har ett ansvar för att genomföra dessa intentioner, men det har också också varje enskild individ och alla samer tillsammans. Eallinbiras har också en tidsplan för genomförandet så det utgör också en handlingsplan.

gynnade fjällmiljöer och arter och att renbete är en av de viktigaste processerna för bevarande av biologisk mångfald i fjällen. Preciseringarna i nuvarande miljö-kvalitetsmål (2009, se faktaruta 3) har förbättrats väsentligt från tidigare miljömål (faktaruta 1), med avseende att betrakta fjällen som ett kulturpräglat landskap men mycket arbete återstår innan natur- och kulturvården inser att en fungerande rennäring är en förutsättning för ett hållbart nyttjande av fjällen både biologiskt och kulturellt.

Referenser

- Aronsson, K.-Å., 1998. "Fjällen som kulturlandskap", s. 115–122 i *Hållbar utveckling och biologisk mångfald i fjällregionen Rapport från 1997 års fjällforskningskonferens*. O. Olsson, M. Rolén and E. Torp (red.). Forskningsrådsnämnden, Stockholm.
- Austrheim, G. & Eriksson, O., 2001. "Plant species diversity and grazing in the Scandinavian mountains – patterns and processes at different spatial scales." *Ecography* 24(6): 683–695.
- Bryn, A. & Daugstad, K., 2001. "Summer farming in the subalpine birch forest", s. 307–316 i *Nordic mountain birch ecosystems. Man and Biosphere vol. 27*. F. E. Wielgolaski (red.). Parthenon Publishing group, New York.
- Cairns, D.M. & Moen, J., 2004. "Herbivory influences tree lines." *Journal of Ecology* 92: 1019–1024.
- den Herder, M., Kytoviita, M.M., & Niemelä, P., 2003. "Growth of reindeer lichens and effects of reindeer grazing on ground cover vegetation in a Scots pine forest and a subarctic heathland in Finnish Lapland." *Ecography* 26(1): 3–12.
- Emanuelsson, M., 2003. *Skogens biologiska kulturarv - Att tillvarata föränderliga kulturvården*. Riksantikvarieämbetet, Västerås.
- Emanuelsson, U., 1987. "Human influence on vegetation in the Torneträsk area during the last three centuries." *Ecological Bulletins* 38: 95–111.
- Eskelinen, A. & Virtanen, R., 2005. "Local and regional processes in low-productive mountain plant communities: the roles of seed and microsite limitation in relation to grazing." *Oikos* 110(2): 360–368.
- Hörnberg, G., Östlund, L., Zackrisson, O. & Bergman, I., 1999. "The genesis of two Picea-Cladina forests in northern Sweden." *Journal of Ecology* 87(5): 800–814.
- Kumpula, J., Colpaert, A., & Nieminen, M., 1998. "Reproduction and productivity of semidomesticated reindeer in northern Finland." *Canadian Journal of Zoology-Revue Canadienne de Zoologie* 76(2): 269–277.
- Lennartsson, T., Linkowski, W. I., Weibull, H., & Hultengren, S., 2007. *Typiska arter i Natura 2000-habitat. En utvärdering av typiska arter i två fjällhabitat baserat på sambanden mellan arter och biotopologi*.
- Linkowski, W. I. & T. Lennartsson, 2006. *Renbeteseffekter på biologisk mångfald – kunskapsammansättning*. Länsstyrelsen i Norrbotten, Rapportserie 18/2006.
- Linkowski, W. I., Lennartsson, T., Björklund, M., Westerberg, J.O., Emanuelsson, U., Aronsson, K.-Å., Marklund, L., Landström, B., Moen, J., Olofsson, J., Hultengren, S., & Ryrholm, N., 2006. *Renbete och biologisk mångfald i fjällen – seminariedokumentation*. Länsstyrelsen i Norrbotten, Rapportserie 16/2006.
- Lundmark, L., 1982. *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Lund.
- Moen, J., Aune, K., Edenius, L., & Angerbjörn, A., 2004. "Potential effects of climate change on treeline position in the Swedish mountains." *Ecology and Society* 9(1): (16.online).
- Moen, J. & Oksanen, L., 1998. "Long-term exclusion of folivorous mammals in two arctic-alpine plant communities: a test of the hypothesis of exploitation ecosystems." *Oikos* 82(2): 333–346.
- Neuvonen, S., Ruohomäki, K., Bylund, H., & Kaitaniemi, P., 2001. "Insect herbivores and herbivory effects on mountain birch dynamics", s. 207–222 i *Nordic mountain birch ecosystems. Man and Biosphere vol. 27*. F.E. Wielgolaski (red.). Parthenon Publishing group, New York.
- Näsman, E., 1994. *Mittåkläppen och Axhögen - botaniska värden och vegetationslitage. Härjedalens och Bergs kommun*, Länsstyrelsen i Jämtlands län, miljövårdsenheten.
- Oksanen, L., Moen, J., & Helle, T., 1995. "Timberline patterns in northernmost Fennoscandia." *Acta Bot. Fennica* 153: 93–105.
- Väisänen, R.A., 1998. "Current research trends in mountain biodiversity in NW Europe." *Pirineos* Vol. 151–152: 131–156.
- Väre, H., 2001. "Mountain birch taxonomy and floristics of mountain birch woodlands", s. 35–46 i *Nordic mountain birch ecosystems. Man and Biosphere vol. 27*. F.E. Wielgolaski (red.). Parthenon Publishing group, New York.

Slutnoter

- 1 Linkowski & Lennartsson, 2006; Linkowski et al., 2006.
- 2 Lennartsson et al., 2007.
- 3 Näsman, 1994.
- 4 Linkowski & Lennartsson, 2006.
- 5 Aronsson, 1998.
- 6 Hörnberg et al., 1999.
- 7 Emanuelsson, 2003.
- 8 Emanuelsson, 1987.
- 9 Austrheim & Eriksson, 2001, Bryn & Daugstad, 2001.
- 10 Aronsson, 1998.
- 11 Oksanen et al., 1995; Kumpula et al., 1998; Väisänen, 1998; Cairns & Moen, 2004.
- 12 Moen et al., 2004.
- 13 Moen & Oksanen, 1998; Neuvonen et al., 2001.
- 14 Väre, 2001.
- 15 den Herder et al., 2003.
- 16 Eskelinen & Virtanen, 2005.
- 17 För arter, se Linkowski et al., 2006.

Abstract

This article demonstrates that reindeer grazing has an important and often neglected positive effect on biodiversity in the Swedish mountain region. The article demonstrates several examples of species and mountain habitats favored by reindeer grazing and that grazing is one of the most important processes for the conservation of biodiversity in the mountains.

The interim targets of the current environmental quality objective "A Magnificent Mountain Landscape" (2009) have significantly improved from the previous environmental quality objective, with regard to the perception of the mountains as a cultural landscape, but much work remains before the environmental and cultural management recognize that operational reindeer herding is a prerequisite for the sustainable use of the mountains, both biologically and culturally.

Weronika Axelsson Linkowski lyssnar uppmärksamt när Carina Green reflekterar över den just avslutade presentationen.
Foto: Håkan Tunón.

Allt färre kalvar med åren trots att vajornas kondition blir bättre

BIRGITTA ÅHMAN, INSTITUTIONEN FÖR HUSDJURENS UTFODRING OCH VÅRD,
SVERIGES LANTBRUKS-UNIVERSITET, UPPSALA

I Njaarke sameby i Jämtland har vägning av individmärkta vajor pågått sedan 2007, och kalvningsresultat och överlevnad har dokumenterats. Trots att vajornas vikter har ökat sedan projektet startade minskar antalet kalvar per vaja från 2007 till 2010. Ett ökande antal örnar skulle kunna vara en orsak.

Forskningsprojektet, som drivs av Avdelningen för renskötsel vid SLU, går ut på att undersöka hur kondition (vikt) och produktion förändras över tid. Avsikten är att koppla kondition och överlevnad till olika yttre faktorer som rovdjursförekomst, eventuella störningar av småviltsjakt samt skötselåtgärder. Vajorna är märkta med numrerade halsband så att vi kan följa samma individer över tid och även koppla vaja och kalv (Fig. 1). Årskalvarna vägs och märks med öronbrickor vid kalvmärkningen på sommaren. Vid höstskiljningen vägs både vajor och kalvar. Cirka hälften av renarna (en vintergrupp) vägs även vid vårfflyttningen.

Birgitta Åhman, fil. dr och professor i renskötsel vid SLU. Hon har sedan mitten av 1980-talet arbetat med forskning relaterad till ren och renskötsel. Hennes forskning var till att börja med inriktad på att lösa rennäringens problem efter det radioaktiva nedfallet från Tjernobylyolyckan. Nuvarande forskningsinsatser är främst kopplade till renens näringsförsörjning och renskötselns produktion relaterat till skötsel, miljö och påverkan från det omgivande samhället. Sedan våren 2010 leder hon Avdelningen för renskötsel vid Institutionen för husdjurens utfodring och vård, SLU i Uppsala.

Under projekttiden har konditionen hos renarna hela tiden blivit bättre och vi ser en tydlig viktökning hos vajorna (Tabell 1). Första året berodde en del av ökningen på att det fanns med unga vajor som fortfarande växte, men därefter är det säkert fråga om en faktisk konditionsförbättring. Att konditionen förbättrats styrks av att även slaktvikterna har ökat för både kalvar och vajor.

Märkt vaja med kalv vid kalvmärkning. Foto: Birgitta Åhman, juli 2010.

Tabell 1. Vikt på vajor samlade till höstskiljning

År	Datum	Antal vägda	Medelvikt (kg)	SD
2007	8–17 nov	214	65,3	6,3
2008*	29 okt	214	72,2	5,9
	27 nov	63	69,0	5,1
2009**	14–15 nov	156	71,3	5,7
	8 dec	113	70,8	5,0
2010	8–9 nov	296	71,9	6,1

*Samlade från olika områden vid de två tillfällena

**Samlade från ungefär samma område vid båda tillfällena

Tabell 2. Vajor med och utan kalv samt kalvprocent vid kalvmärkning

	Juli 2007	Juli 2008	Juli 2009	Juli 2010
Märkta vajor i försöket	299	737		632
Vajor i hagen	209	463	–	364
Andel av märkta	0,70	0,63	–	0,58
Vajor med kalv	166	321	276	223
Vajor utan kalv	43	143	–	121
Kalvningsresultat %	79	69	–	63

När konditionen ökar borde även kalvningsresultatet förbättras. Detta har dock inte skett. I stället har antalet kalvar vid kalvmärkning gradvis sjunkit, från 79 % första året till bara 63 procent sommaren 2010 (Tabell 2). Eftersom siffrorna baseras på individmärkta vajor som observerats i hagen är siffrorna på kalvningsresultaten mycket säkra. Gamla vajor har efterhand tagits bort ur gruppen och det finns inte längre kvar några riktiga unga vajor. Det gör att åldersstrukturen bland de märkta vajorna är sådan att nästan alla borde få en livskraftig kalv varje år, särskilt med tanke på att de är i så bra kondition.

Resultaten pekar på att samebyn har drastiskt ökande förluster av kalv mellan kalvning och kalvmärkning. Detta är svårt att förklara på annat sätt än genom ökande predation av rovdjur. Det finns björn i området, men de anses inte vara något större problem just för den här samebyn. Däremot finns stabila stammar av lo och järv.

Säkert tar både lo och järv många kalvar, men det förklarar inte ökningen av förlusterna, eftersom stammarna av dessa två rovdjur har varit relativt stabila under senare år. En förklaring som återstår är en ökande predation av örn. Finska undersökningar visar att örn kan ta mycket renkalv, och renägare säger också att de ser mer och mer örn. Oavsett orsak är de observerade förlusterna fram till 2010 på sådan nivå att det finns risk att samebyn på sikt hamnar i ett ohållbart läge, både ekonomiskt och när det gäller att kunna upprätthålla storleken på renhorden. Enligt preliminära resultat hade dock samebyn en ordentlig uppgång i kalvproduktionen 2011. Detta kan vara en temporär förbättring orsakad av en topp i tillgången på smågnagare detta år, och att sork och lämmel då till stor del ersatt renkalvar i rovdjurens diet. Fortsatta undersökningar får visa om situationen är på väg att förbättras mer permanent eller om detta bara var en tillfällig ljusning.

Möjligheter för adaptiv förvaltning inom renskötseln

ANNA OLOFSSON, INSTITUTIONEN FÖR HUSDJURENS UTFODRING OCH VÅRD,
SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET, UPPSALA

Inom rennäringen är betet en begränsande faktor för renhjordens produktivitet och man måste därför ständigt anpassa sig till förändringar i betesresurserna. Långsamma klimatcykler kombinerat med oförutsägbara variationer i väder och olika externa störningar förändrar betets kvalitet och tillgänglighet, vilket komplicerar förvaltningen av betesresurserna. Upptäckt av förändringar på ett tidigt stadium och solid kunskap om resurssystemet är därför avgörande för att kunna anpassa användandet av betet till skiftande förhållanden. Adaptiv förvaltning är en förvaltningsmodell som ger stöd för beslut om åtgärder i dynamiska resurssystem i vilka man på flera plan måste ta hänsyn till osäkerheter. Grundläggande informationskällor i adaptiv förvaltning är kontinuerliga mätningar av indikatorer på förändringar i systemet, iakttagelser från resursanvändarna, samt frekventa utvärderingar och förbättrade teoretiska modeller av systemet. Informationen från dessa källor kombineras för att förutsäga sannolika långtidsscenarioer och hur förvaltningsåtgärder kan komma att påverka dessa. Här presenteras en sammanfattning av mitt avhandlingsarbete som syftade till att lägga en vetenskaplig grund för användandet av adaptiv förvaltning vid förvaltning av betesresurser i rennäringen.¹

Adaptiv förvaltning är delvis en formalisering av traditionella metoder då rensköterna redan idag ständigt anpassar sig till förändringar i betessituationen och redan besitter stor kunskap om resurssystemets dynamik. Adaptiv förvaltning inom rennäringen skulle innebära mer formaliserad fortlöpande insamling av uppgifter om renhjordens kondition och betesresursernas tillstånd samt en systematisk utvärdering och uppdatering av förståelsen av det biologiska systemet. Därutöver skulle man också skapa också en formell struktur för hur information och beslut hanteras. Dessa faktorer kan tillsammans bädda för ett optimalt och uthålligt nyttjande av betesresurserna genom att det ger ökade möjligheter att på ett tidigt stadium upptäcka förändringar i systemet och därmed gör att snabbare åtgärder i respons på resurssystemets beteende kan uppnås. En extra fördel kan vara att data från resurssystemet insamlat i enlighet med vetenskapligt framtagna metoder kan

Anna Olofsson har en filosofie kandidatexamen med inriktning mot ekologisk databiologi från Högskolan i Skövde och en doktorexamen i husdjursvetenskap från Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala. Doktorsavhandlingen försvarades vid Fakulteten för Veterinärmedicin och husdjursvetenskap, SLU, i mars 2011.

vara ett starkt argument i förhandlingar med andra intresserpartier om markanvändning och störningar.

I min avhandling identifierade jag två mått som kan användas för att påvisa förändringar i renhjord och betesmarker. Genom att analysera renarnas kondition utifrån information från slaktkroppar under höst och vinter kan man upptäcka förändringar i betessituationen under barmarksbetet.² Eftersom renen under denna period använder stora betesmarker som är kostsamma och svåra att kontinuerligt övervaka är en sekundär indika-

Data från slaktkroppar, till exempel vikt och bedömning av fettansättning och konformation, kan användas för att indikera betets kondition under den snöfria perioden då renarna använder stora ytor. Foto: Anna Olofsson.

Under vintern gräver renen efter bete under snön, en viktig betesresurs är de marklavar. Mätningar av lavens höjd på mätpunkter utspridda i ett lavbetesområde ger information om hur tillgången på lav förändras över tiden. Foto: Birgitta Åhman (t.v.) och Anna Olofsson (t.h.).

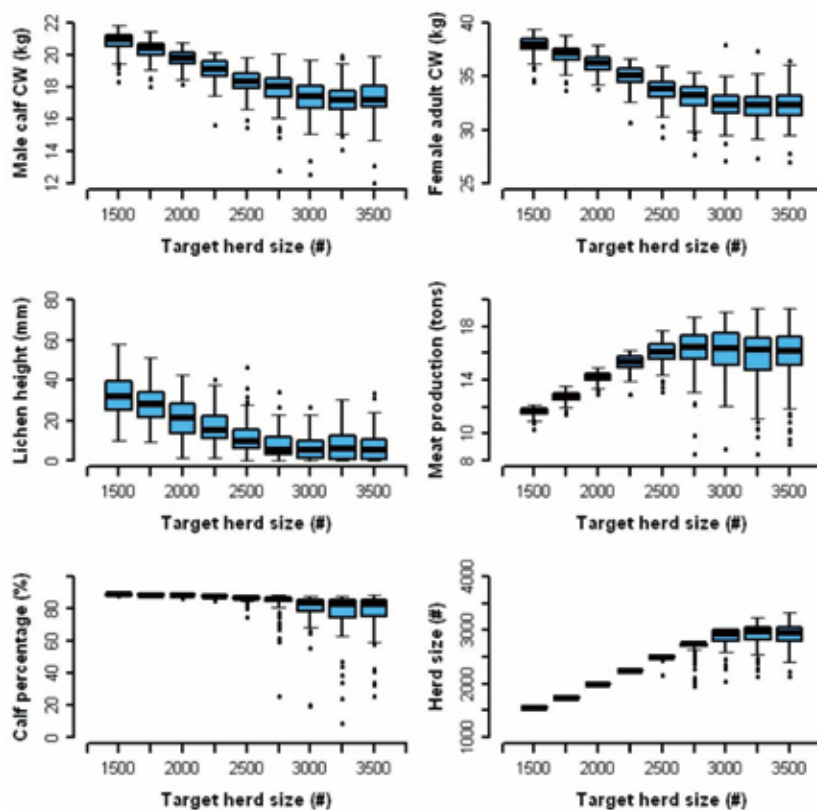
tor att föredra, till exempel effekten betet har på renen. Information från slaktkropparna registreras dessutom redan idag, vilket betyder att inga stora förändringar i rutinerna behöver göras. Resultaten visar att det olika år påverkar renarnas kondition olika, och att denna effekt är starkt positivt korrelerad mellan kalvar, vajor och tjurar, oavsett att de delvis slaktas vid olika tidpunkter på året.³ I adaptiv förvaltning är kunskap om långsamma förändringar över tid viktig. Resultaten visar att det även gick att se trender i kondition över de 14 år som analyserades och att också dessa var positivt korrelerade mellan djurkategorierna. För att få pålitliga indikationer behöver man dela in renarna i snävare ålders- och könsgrupper än vad man gör idag och i analyserna ta hänsyn till vilken tid på året som renen är slaktad.⁴

Det andra måttet jag undersökte i avhandlingen syftar till att indikera förändringar i betessituationen under vintern.⁵ Marklavar är en viktig energiresurs för renen under denna period, och eftersom dessa är perenna och tillväxer långsamt är det risk för att de under lång tid betas i högre hastighet än tillväxten utan att det märks på renarna, förrän man plötsligt når en kritisk nivå då renarna påverkas starkt av den minskade födotillgången. Genom att mäta lavens höjd på utspridda mätpunkter inom viktiga lavbetesområden kan man få indikationer på både lavens förändring i höjd och täckningsgrad (antal punkter med lavhöjd o). Resultaten visar att man bör välja mätområde noga, då rumsliga gradienter kan ge stor standardavvikelse i mätningarna och därmed kräva många mätpunkter. I sådana fall kan det löna sig att dela ett mätområde i två. Resultaten visar också att det behövs minst 200–2000 mätpunkter för att upptäcka en skillnad i lavhöjd på 5 mm, beroende på lavens standardavvikelse inom området. Skogens struktur påverkar lavens

höjd, och eftersom detta är en faktor som ändras över tid bör man registrera uppgifter om skogens struktur när man mäter laven. En annan faktor som påverkar lavens höjd är lavens fuktighetsgrad, och eftersom denna ofta ändras från mättillfälle till mättillfälle så ska också denna registreras och analyseras. Ett annat alternativ kan vara att man alltid väljer att göra mätningarna vid samma typ av väderlek. Lavhöjdsräkningar som metod kräver, till skillnad från konditionsmätningar, att en helt ny mätningrutin införs. Dock är det ett relativt tidseffektivt och enkelt verktyg för att på ett tidigt stadium upptäcka hur lavbetesresurserna förändras.

I avhandlingen presenteras också en matematisk modell som beskriver samspelet mellan betestillgång, renarnas kondition, hjordens struktur och förvaltningsåtgärder.⁶ Denna är tänkt att användas för att öka förståelsen för hur renarna och betet samspelar och tillsammans påverkar renhjordens produktion i ett långsiktigt perspektiv. Modellens beteende och projektioner visade sig stämma väl överens med i dagsläget tillgänglig information om renbetessystemen. För att kunna användas i praktiken, på lokal nivå, måste dock modellen anpassas ytterligare till lokala förhållanden i den enskilda samebyn.

Sammanfattningsvis finns det goda förutsättningar att införa adaptiv förvaltning av betesresurserna i samebyarna. Det finns, som nämnt ovan, två relativt kostnadseffektiva indikatorer på förändringar i betessituationen, och i avhandlingen diskuteras ytterligare potentiella indikatorer som kan vara relevanta att övervaka i vissa byar. Det finns också statistiska metoder utprovade för evaluering av mätresultat. En generell matematisk modell är framtagen och lämplig att utgå ifrån för att inom byn diskutera resurssystemets dynamik och skaffa en gemensam helhetssyn på systemet,

samt för att stödja sig på vid evaluering av data från indikatorerna. Att adaptiv förvaltning filosofiskt sett också ligger nära renkötseln genom anpassning till naturens förändringar och experimenterande för att finna nya anpassningar till situationen kan förenkla ett införande av förvaltningsmodellen. Om det skulle vara så att adaptiv förvaltning inte formellt införs, så kan delar av denna forskning, till exempel användning av indikatorerna, ändå komma till användning genom att de lätt kan implementeras i betesresursförvaltningen av enskilda samebyar eller renkötare.

Referenser

- Olofsson, A., 2011. *Towards adaptive management of reindeer grazing resources*. Faculty of Veterinary Medicine and Animal Science. Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala. Doctoral diss. – *Acta Universitatis agriculturae Sueciae* nr 2011:16. Available online: <http://epsilon.slu.se/201116.pdf>
- Olofsson, A., Danell, Ö., Åhman, B. & Forslund, P. 2011a. Carcass records of autumn-slaughtered reindeer as indicators of changing grazing conditions. *Rangifer* 31(1): 7–20. Available online (open access): <http://www.ub.uit.no/baser/septentrio/index.php/rangifer/article/view/1830>
- Olofsson, A., Danell, Ö., Forslund, P. & Åhman, B., 2011b. Monitoring changes in lichen resources for range management purposes in reindeer husbandry. *Ecological Indicators* 11: 1149–1159.

Den matematiska modellen projicerar bland annat hur indikatorerna och produktionen kan se ut ett bestämt antal år framåt i tiden enligt 100 simuleringar baserat på de data som matas in i modellen. Detta är simuleringar av en fiktiv sameby med begränsad tillgång på bete under hela året.

Nio olika scenarier simuleras, de utgår från samma förhållanden år 1 och sedan ökar renhjordens storlek till en "Target herd size" (på Y-axeln i graferna) specifik för vart scenario.

Översta raden visar hankalvars och vajors slaktvikt, mellersta raden visar lavhöjden, respektive den totala köttproduktionen och den understa raden visar hur många vajor som har kalv vid kalvmärkningen, samt den verkliga hjordstorleken, allt gäller år 70 och under de nio olika scenarierna.

Olofsson A., Danell Ö., Forslund, P. & Åhman, B., 2008. Approaches to estimate body condition from slaughter records in reindeer. *Rangifer* 28(1): 103–121. Available online (open access): <http://www.ub.uit.no/baser/septentrio/index.php/rangifer/article/view/192>

Slutnoter

- 1 Olofsson 2011.
- 2 Olofsson et al. 2008; Olofsson et al. 2011a.
- 3 Olofsson et al. 2011a.
- 4 Olofsson et al. 2008; Olofsson et al. 2011a.
- 5 Olofsson et al. 2011b.
- 6 Olofsson 2011b.

Abstract

In reindeer husbandry grazing resources is a limiting factor. The abundance and availability of these resources is constantly changing. Adaptive management is a management framework for decision making in the face of change and uncertainty. Here, a digest of a doctoral thesis aiming to give scientific foundation for adaptive management in reindeer husbandry, is presented. Two resource use indicators are suggested, reindeer carcass measures for monitoring snow-free pastures and lichen height measurements to monitor winter pastures. In addition a dynamic model of the resource system is presented and discussed. Given the presented tools and the likeness between adaptive management and traditional management of reindeer grazing resources, there is high potential for introduction of adaptive management in reindeer husbandry.

Generationsöverföring inom samiska renskötsel företag i Sverige från c:a 1930 till nutid

En projektbeskrivning

EVA-LOTTA PÄIVIÖ, EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN, STOCKHOLMS UNIVERSITET

Den här texten beskriver ett tvåårigt post-doc-projekt som finansieras av forskningsrådet Formas och som påbörjades i oktober 2011. Projektet är förlagt till Ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet.

Syftet med projektet är att undersöka kontinuiteten och dynamiken vid generationsöverföring inom samiska renskötsel företag i Sverige från c:a 1930 till nutid. Undersökningens utgångspunkt är att nästan alla samiska renskötare är barn till renskötande föräldrar. Syftet är dock inte att förklara detta fenomen utan snarare att fokusera på de interna relationerna inom samisk renskötsel, dvs. mellan företaget, individen och familjen. Motivet är både att undersöka hur generationsöverföringen går till rent materiellt och att undersöka om, och i så fall hur, individuella beslut och strategier bildar mönster vid generationsöverföring. Vidare har projektet en historisk koppling för att försöka ta reda på om, och i så fall hur, dessa beslut och strategier har förändrats från 1930-talet fram till idag.

Eva-Lotta Päiviö är post-doc vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet där hon bedriver forskning i projektet Generationsöverföring inom samiska renskötsel företag i Sverige från c:a 1930 till nutid. Hon är agronomie doktor och har tidigare arbetat som vikarierande studierektor respektive lektor i agrarhistoria vid Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala. Hennes avhandling "Det agrara landskapet på vinst eller förlust" från 2008 handlar om hur man kan definiera och mäta jordbrukets produktion av biologiska och historiska värden i odlingslandskapet i relation till samhällets miljöersättningar. Hon har dessförinnan arbetat på Länsstyrelsen i Jönköpings län med rådgivning kring skötsel av natur- och kulturvärden i odlingslandskapet.

En samisk renskötsel familj är enligt rennäringslagen (1971:437) beroende av att någon i familjen kan arbeta heltid med renskötsel för att övriga familjemedlemmar Kalvmärkning vid Slahpejávrr, Sirges sameby. Foto: Markus Päiviö.

ska kunna ha renmärken och äga renar. Lagen har gjort att det krävs en koppling till renskötseln för att man ska kunna få del av de samiska särskilda rättigheterna, t.ex. kunna bygga stugor och vistas i det område där man har vuxit upp. Den renskötande familjemedlemmen borgar på så vis för att upprätthålla övriga familjemedlemmars samiska rättigheter. I familjer där det inte finns någon självklar efterträdare vid ett generationsskifte kan detta skapa problem och kanske tryck på någon att fortsätta med renskötseln för att inte alla i familjen ska förlora sina rättigheter. Det starka sambandet mellan renskötseln som näring och de samiska rättigheterna är av flera skäl intressant att undersöka närmare. En särskilt intressant fråga som jag vill försöka besvara genom projektet, och som är knuten till ovanstående resonemang, är det faktum att fler män än kvinnor blir renskötare. En spännande följdfråga blir hur man ser på renskötseln i familjer där det inte finns några söner.

För att undvika begreppsförvirring kräver forskning att man definierar olika begrepp och här följer förklaringar till ett par centrala begrepp som kommer att vara väsentliga i projektet. Samerna är i praktiken ett folk som består av många olika grupper i flera länder, med olika identiteter och kulturyttringar. Projektet kommer att fokusera på renskötande samer i Sverige. Med renskötare avses enligt 1971 års rennäringslag (1971:437) en person som är medlem i en sameby och antingen arbetar eller har arbetat heltid med renskötsel. Enligt lagen betraktas make och hemmavarande barn till renskötare som husfolk. Att jag använder rennäringslagens otidsenliga begreppsapparat förklaras av att den spelar en väsentlig roll för hur renskötseln bedrivs idag.

Baserad på min litteraturgenomgång finns ingen tidigare forskning som specifikt belyser generationsöverföring inom renskötseln. Det finns dock besläktad forskning, bl.a. har det forskats en del kring rennäringens ekonomiska villkor. I det nyligen avslutade projektet "Analysis of economic adaption of Sami reindeer management" belystes rennäringens ekonomiska (o)lönsamhet. Projektet initierades 2004 av Nordiskt samiskt institut i Kautokeino i samarbete med Centrum för samisk forskning vid Umeå universitet. Syftet med projektet var att beskriva ekonomin inom rennäringen på hushållsnivå i Sverige och Norge. Resultatet visar att vinsten från renskötseln vanligen är låg och att den inte är en huvudfaktor till att unga väljer att starta och driva renskötselföretag. Projektet visar bl.a. att det snarare är renskötseln som livsform som är avgörande i valet att bli renskötare.¹

Kunskapsöverföring inom den samiska kulturen har framförallt behandlats inom den norska forskningen. Överföring av samisk kunskapstradition bland renskö-

tande samer beskrivs av Jens-Ivar Nergård i *Den levande erfaring*.² Han menar att praktiska erfarenheter är centrala för arbetet med renskötseln och att de barn som är ämnade att bli renskötare får en särskild uppfostran där de lär sig yrket från tidig ålder genom att prova på olika, för yrket typiska, arbetsuppgifter. Tidigare har Asta Balto studerat kunskapsöverföring kopplat till samisk barnuppfostran i avhandlingen *Samisk barneoppdragelse i endring*.³ Hon lyfter på ett liknande sätt fram att arbetet är centralt för hur samiska barn och ungdomar lär sig olika färdigheter inför framtiden. I Sverige har Andrea Amft i sin avhandling beskrivit på vilka sätt genus och etnicitet är kopplade till samiska levnadsvillkor under 1900-talet.⁴ Hon ifrågasätter bl.a. hur rennäringslagen från 1971 beskriver samiska renskötselfamiljer i termen *husfolk*, och att lagens fokus på renskötsel som enda ingång till andra samiska rättigheter helt har bortsett från kvinnors arbete och därmed underordnat kvinnan.

Det finns även forskning som behandlar generationsöverföring i små familjeföretag där paralleller kan dras till detta projekt. I avhandlingen *Generation och kontinuitet* har Iréne Flygare undersökt generationsöverföring inom familj jordbruket i två slättbygder i Sverige under 1900-talet. Hon undersöker interna relationer och de livsformer som finns invävda i familj jordbruket.⁵ Bo Larsson har i sin avhandling studerat två små mekaniska verkstäder på den uppländska landsbygden under 1900-talet och han behandlar delvis generationsöverföring.⁶ Vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet, där mitt projekt är förlagt, bedrivs forskning kring olika typer av småföretagande. Där har t.ex. forskningsprojektet *Generational change and resource transfer in farming 1870–2000*, som behandlade generationsöverföring inom jordbruket inom Sverige, Estland och Ungern, nyligen avslutats.

Givetvis finns stora skillnader mellan jordbruks-, verkstads- och renskötselföretag men också, menar jag, många gemensamma nämnare som kan användas som utgångspunkt för jämförelser. Den huvudsakliga likheten är att det handlar om små familjeföretag där andra faktorer än vinst är huvudsakliga drivkrafter.

Projektbeskrivning

Renskötseln styrs av olika institutionella och geografiska villkor i olika länder. Det här projektet begränsas till två samebyar i Sverige, mestadels på grund av att projektets 2-åriga tidsram inte ger utrymme för vidare utblickar rent geografiskt. Projektet kommer att utföras i tre faser där den första delen är en förberedelsefas för att ge en överblick över forskningsområdet, konstruera och strukturera relevanta intervjufrågor samt ordna med in-

Kalvmärkningshage vid sjön Slahpejávrrre i nordvästra Padjelanta. Fotograf: Markus Päiviö.

tervjumöten. Denna fas beräknas ta ungefär tre månader. Den huvudsakliga metoden för insamling av material är semi-strukturerade intervjuer och dessa kommer framför allt att utföras under projektets andra fas. Enligt planen ska fyra familjer i två samebyar ingå i studien. Intervjuer kommer sedan att utföras med både aktiva och pensionerade renskötare och deras makar i var och en av dessa fyra familjer. Det innebär uppskattningsvis omkring 16 intervjuer som ska genomföras under sammanlagt nio månader. Intervjuerna kommer även att kompletteras med litteraturstudier och med en genomgång av officiell statistik för att placera dem i en kontext och på så vis möjligen förbättra studiens validitet.

Studien kommer sannolikt inte att ge en helt representativ bild av alla renskötsel företag i Sverige, och kriterierna när man väljer fall måste istället baseras på en bedömning av vad som är ett rimligt urval.⁸ Två samebyar kommer att ingå i studien, en i Norrbottens län och en i Jämtlands län. Genom att välja två samebyar i olika delar av landet finns sannolikt goda möjligheter att både göra jämförelser och belysa olikheter. Enligt planen kommer informanterna att tillhöra I) en äldre pensionerad generation (make och maka), II) en idag aktiv generation (make och maka), och III) en yngre generation (söner och döttrar). På så vis hoppas jag att projektet ska kunna belysa olika perspektiv på generation och kön utifrån olika utgångspunkter i familjecykeln.

Urvalet av fall i kvalitativa studier såsom denna kan inte göras med samma metod som i en mer kvantitativ studie och kritiken mot kvalitativa studier är ofta att de är för små för att ligga till grund för generaliseringar.⁹ Samtidigt söker kvalitativa studier ofta efter komplexa samband och hur dessa passar in i en viss kontext och de har därför en tendens att vara mer tidskrävande än kvantitativa studier som söker efter omfattning av ett visst fenomen.¹⁰ Man behöver helt enkelt gräva djupare och undersöka varje fall mer i detalj för att man ska kunna nå de uppsatta målen i ett kvalitativt forskningsprojekt.

De svar som ges vid intervjumötena kommer inte att vara färdiga att använda utan de kommer att behöva tolkas och analyseras och sättas in i ett större sammanhang. Tolkningar och analyser kommer att utföras under projektets sista fas (c:a 12 månader). De renskrivna intervjuerna kommer då att analyseras med hjälp av fenomenologisk-hermeneutik som innebär att försöka förstå fenomen som de framstår, att finna mönster och placera dessa i en kontext.¹¹ För att validera tolkningarna kommer resultaten även att återföras till informanterna i skriftlig form innan de publiceras.

En viktig aspekt när man använder intervjuer är hur man skyddar informanternas integritet och anonymitet. Det finns också motsatt idé inom intervjubaserad forskning där man menar att informanterna kan vara

namngivna om de så önskar för att själva få rätten att synas i resultaten. När resultatet från mitt projekt presenteras kommer de informanter som så önskar dock att vara oidentifierade, liksom vilken sameby de tillhör, om det avslöjar för mycket. Det kommer att krävas en bedömning från fall till fall av vilken information som ska vara anonym och inte. En helt anonymiserad undersökning skulle sannolikt vara ganska meningslös eftersom syftet är att söka efter sammanhang och presentera konkreta exempel. Slutligen ska projektet presenteras i en artikel i en vetenskaplig tidskrift samt i rapportform på svenska.

Avslutningsvis har den valda metoden framförallt använts för beslätade undersökningar av en del agrarhistoriker, ekonomhistoriker och etnologer. Den baseras på kvalitativa forskningsintervjuer med ett begränsat antal informanter där man genom djupintervjuer tränger in i den frågeställning som undersöks. Det här projektet blir en sorts fallstudie där varje fall förenas av att informanterna knyts ihop kring en särskild plats eller av att tillhöra en viss familj. Kvalitativa studier ger som tidigare nämnt unika möjligheter till fördjupning i ett ämne samtidigt som man hela tiden måste förhålla sig kritiskt till vilka möjligheter resultaten ger till generalisering. Det skulle vara spännande att jämföra resultaten från intervjuerna med exempelvis resultat från en attitydundersökning i enkätform i syfte att komplettera bilden. Jag har redan tankar kring ett kommande projekt som skulle ge utrymme för både ytterligare fördjupning och breddning av problemställningen.

Referenser

- Alvesson, M. & Sköldbberg, K., 1994. *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur. Lund.
- Amft, A., 2000. *Sápmi i förändringens tid: en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Avh. Umeå universitet. Umeå.
- Balto, A., 1997. *Samisk barneoppdragelse i endring*. Ad Notam. Oslo.
- Flygare, I., 1999. *Generation och kontinuitet: familj jordbruken i två svenska slättbygder under 1900-talet*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae; 153. SLU. Uppsala.
- Kvale, S., 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur. Lund.
- Labba, N., Granefjell, S-O., Linder, B. & Riseth, J.Å., 2006. Analyse av den samiske reindriftenes økonomiske tilpasning – Reinen – inntektskilde eller kulturforankring? *Diedut*. 4/2006. Kautokeino.

- Larsson, B., 2008. *De glömda verkstäderna: en studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930–2000*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Merriam, S.B., 1994. *Fallstudien som forskningsmetod*. Studentlitteratur. Lund.
- Morell, M. et al., 2005. *Generational change and resource transfer in farming 1870–2000*. Forskningsprogram. Vetenskapsrådet.
- Nergård, J.-I., 2006. *Den levende erfaring: en studie i samisk kunnskapstradisjon*. Cappelen akademisk forlag. Oslo.
- Nordin, Å., 2007. *Renskötelsen är mitt liv: analys av den samiska renskötelsens ekonomiska anpassning*. Centrum för samisk forskning. Umeå universitet. Umeå.

Slutnoter

- 1 Labba et al., 2006; Nordin, 2007.
- 2 Nergård, 2006.
- 3 Balto, 1997.
- 4 Amft, 2000.
- 5 Flygare, 1999.
- 6 Larsson, 2008.
- 7 Morell et al., 2005.
- 8 Merriam, 1994.
- 9 Merriam, 1994.
- 10 Kvale, 1997.
- 11 Alvesson & Sköldbberg, 1994.

Abstract

The proposed postdoctoral project aims at investigating the continuity and dynamics of generational change in Sami reindeer herding enterprises in Sweden from about 1930 until the present day. Almost all reindeer herders are children and/or grandchildren to active or retired reindeer herders. This circumstance is the starting point of the proposed postdoctoral project. The aim is however not to explain this phenomenon but rather to place the interrelationships within the Sami reindeer herding enterprise in focus. Semi-structured deep interviews will be the main method to find out how the meeting between reindeer herding, family and individual takes form. The purpose is to understand which individual strategies and decisions shape the pattern of succession within reindeer herding enterprises. Different forms of generational transfer have developed over long times which calls for historical analysis. The aim of the historical analysis is to increase knowledge on how changes in mental, social, institutional and technical conditions during the 20th century relate to strategies for generational change. The project will also include a discussion on gender aspects of alternation of generations especially to shed light on what happens with the reindeer herding tradition in families that have only daughters.

Djurvälfärd i rennäringen

BIRGITTA ÅHMAN, INSTITUTIONEN FÖR HUSDJURENS UTFODRING OCH VÅRD,
SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET, UPPSALA

Attacker från djurrättsaktivister drabbar i stort sett all uppfostring av djur för köttproduktion, så även rennäringen. I ett par artiklar i tidskriften *Djurskyddet* (Nr 1/2011) har rennäringen anklagats för bristande djurväl-färd, beskrivet bl.a. som att renarna ”drabbas av panik när de samlas ihop i stora grupper tillsammans med hundratal andra renar med hjälp av helikopter och snöskotrar”. Den som har erfarenhet av renar, vet att de inte drabbas av panik av att samlas i stora grupper (snarare tvärtom) och att man mycket väl kan driva renar lugnt med såväl snöskoter som helikopter. Men tidskriften tar också upp att renar avlivs med nackstick (vilket kan förekomma, men är emot svensk lag) och att renar kastreras utan bedövning (vilket är tillåtet men under utredning).

Oavsett om det finns grund för några av angreppen utifrån eller inte, kan det vara motiverat att utvärdera hur djurväl-färden de facto ser ut i rennäringen, både för näringens egen skull och för renarnas. Det kan också finnas anledning att ta fram metoder för att på ett bättre sätt garantera en god välfärd för renarna i alla lägen.

”Djurvälfärd” kan definieras på olika sätt. Biologisk funktion, djurens upplevelser och ”naturligt liv” är vanliga utgångspunkter. När det gäller jordbrukets djur har forskningen kommit ganska långt i att definiera djurväl-färd och även tagit fram olika kriterier för att mäta djurväl-färd.¹ För extensivt hållna djur (som exempelvis renar eller får som hålls på naturligt bete) finns inte lika väl utvecklade kriterier. Anledningen kan vara att många av de problem som uppstår i intensiv animalieproduktion saknas i extensiva system. Framför allt har djuren i extensiva system frihet att utföra sina naturliga beteenden, vilket som nämnts är ett viktigt kriterium för djurväl-färd. Det är också positivt för djurväl-färden att djuren hanteras sällan. Å andra sidan kanske hantering, när den väl förekommer, orsakar mer stress för de extensivt hållna djuren eftersom de inte är så tama.

Fler forskningsinsatser skulle behövas för att ta fram mätbara välfärds-kriterier för extensivt hållna djur och specifikt för rennäringen. Utveckling av ny kunskap och nya procedurer måste också förankras och testas praktiskt i näringen. Viktiga steg på vägen kan vara att

Birgitta Åhman, fil. dr och professor i renskötsel vid SLU. Hon har sedan mitten av 1980-talet arbetat med forskning relaterad till ren och renskötsel. Hennes forskning var till att börja med inriktad på att lösa rennäringens problem efter det radioaktiva nedfallet från Tjernobylolyckan. Nuvarande forskningsinsatser är främst kopplade till renens näringsförsörjning och renskötselns produktion relaterad till skötsel, miljö och påverkan från det omgivande samhället. Sedan våren 2010 leder hon Avdelningen för renskötsel vid Institutionen för husdjurens utfodring och vård, SLU i Uppsala.

- dokumentera renägarnas egna kriterier för djurväl-färd tillsammans med lokalt utvecklade hanterings-tekniker som kan ha betydelse för välfärden
- identifiera situationer och skötselmoment där det finns risker vad avser djurväl-färd
- göra etiska utvärderingar av sådana riskmoment och relatera dessa till syftet med hanteringen och skötselpraxis
- utarbeta en robust bas för rekommendationer vad avser skötsel och hantering som kan förbättra renarnas välfärd med hänsyn taget till etiska och kulturella aspekter
- utarbeta ett praktiskt välfärdsprotokoll för rensköt-seln, som även kan användas som modell för annan extensiv djurhållning

Samarbete mellan forskning och rennäring, och mellan vetenskapliga discipliner, är således viktiga förutsättningar för att komma till praktiskt användbara resultat på detta område. Avsikten från vår forskargrupp är att, tillsammans med andra forskargrupper, genomföra ett större forskningsprojekt med denna inriktning under de närmaste åren. Förutsättningen är dock att erforderliga forskningsmedel kan erhållas för genomförandet av ett sådant projekt (en ansökan är för närvarande inskickad till forskningsrådet Formas för bedömning).

Referens

Blokhuis, H.J., Veissier, I., Miele, M. & Jones, B. 2010. ”The Welfare Quality® project and beyond: Safeguarding farm animal well-being.” *Acta Agriculturae Scandinavica Section A* 60:129–140.

Slutnot

1 Blokhuis et al., 2010.

”Det blir bara värre om man inte gör upp med det gamla”

Utmaningar för jakt- och fisketurismen i de svenska fjällen

YVONNE GUNNARSDOTTER, INSTITUTIONEN FÖR STAD OCH LAND, SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET

De svenska fjällens älvar, sjöar och skogar erbjuder stora möjligheter för naturbaserad turism. I Västerbotten finns omkring 100 företag som erbjuder framför allt sportfiske, men också småviltsjakt.¹ Intresset ökar både bland utländska och inhemska turister och invånarna behöver arbete. Det låter som en perfekt kombination, men på grund av historiska skeenden är området fullt av konflikter som hindrar utvecklingen av jakt- och fisketurism. Enkelt uttryckt kan man säga att de första invånarna i de svenska fjällen var samer och först tusentals år senare, på 1700-talet, kom nybyggarna. Staten tog gradvis kontroll över området och bakom den tudelade kategoriseringen finns en komplex historia som har lett till många av dagens invånare hävdar att de har blivit fråntagna sin lagliga rätt till jakt och fiske, antingen de härstammar från samer eller inflyttade.

Benämningen av området varierar: ”renskötselområdet” täcker nästan 50 % av Sveriges yta, ”Sápmi (Same-land)” omfattar delar av Norge, Sverige, Finland och Ryssland (se figur). ”Lappland” är betydligt mindre än Sápmi och ”ovanför odlingsgränsen” gäller i stort sett fjällen. Den samiska befolkningen i Norge, Sverige, Finland och Ryssland består av c:a 80 000 individer, av vilka c:a 50 000–65 000 bor i Norge och c:a 20 000 i Sverige.*² Det finns ungefär 900 aktiva renskötare i Sverige³, och med familjer inräknade blir det omkring 2 500 personer.⁴

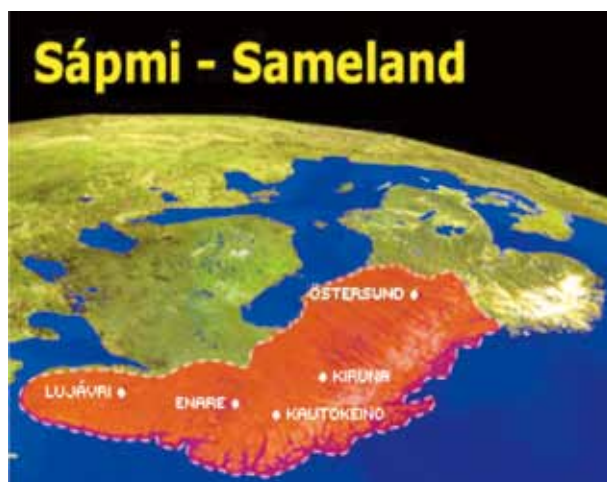
Texten bygger på ett fältarbete i Ammarnäs, Västerbottens län, med syfte att undersöka möjligheter och hinder för jakt- och fisketurism och att reflektera över hur oenigheterna påverkar lokalsamhället. Under tre veckor i juli och september 2009 gjordes intervjuer och deltagande observation. Även skriftligt material ligger till grund för studien, både lokalt producerade texter och rapporter från länsstyrelse och regering.

*Eftersom det inte finns någon exakt definition av vem som är same är uppgifterna osäkra. Den svenska siffran baseras på en prognos från 1975. Sannolikt är antalet samer mycket större om man utgår från vilka som har rätt att rösta i Sametinget, men någon folkräkning har aldrig genomförts. Se Frändén 2010:52.

Yvonne Gunnarsdotter är universitetslektor på SLU, institutionen för stad och land. Kulturanthropolog med inriktning mot nordisk landsbygd. Ett övergripande forskningstema är landsbygdens omvandling, särskilt lokala gemenskaper, sett genom företeelser som turism, jakt, föreningsliv, och politik.

Ammarnäs

Byn Ammarnäs är vackert belägen utmed Vindelälven vid vägens början eller slut beroende på perspektiv. Här finns bl.a. låg- och mellanstadieskola, livsmedelsbutik, bensinstation, vårdcentral, ett hotell och flera stugbyar/pensionat. I boken Ammarnäsbygdens historia beskrivs hur samerna uppfattade fjällägenheter/nybyggen som intrång på deras marker och hur flera av dem synade in mark och ansökte hos länsstyrelsen om tillstånd för nybygge.⁵ Texterna visar också att samerna ibland hävdade företrädesrätt till mark där de länge bedrivit renskötsel.⁶ Den första insyningen i det som skulle komma att bli Ammarnäs by gjordes av en same 1803, men han kunde inte uppfylla sina skyldigheter och några år senare gjorde han ett nytt misslyckat försök. Stället köptes av en annan same, som 1826 sålde till en inflyttad familj. Efter 50 år insynades ytterligare två fjällägenheter i byn av inflyttade. Under tiden anlades flera nybyggen i närheten av samer från trakten, men flera såldes till de inflyttade nybyggarna.⁷ Anledningen verkar vara att samerna inte

Sápmi - Sameland, sett från Nordpolen (www.samer.se/1032, 2011) Bild: NOAA®.©ESA/Eurimage 1993. ©Metria 2001. Illustration: Pär-Joel Utsi/Nils-Gustav Labba.

klarade av länen, då de fortsatte med rendrift och hade nybygget i första hand som bostad och garanti för att få kontroll över den mark de redan uppfattade som sin. Efter 1886 blev de tvungna att välja om de skulle vara renskötare eller nybyggare.

Den övervägande delen av dagens 200 ammarnäsbor härstammar från de tre inflyttade familjerna och/eller från sameer. Giftermål mellan grupperna förekom redan på 1800-talet, även om släkträden visar att det inte var så vanligt i början.⁸ Idag har de flesta familjer en blandad härstamning. Två samebyar, Gran och Ran, har sina sommarvisten runt Ammarnäs, medan vinterbetet sträcker sig till kusten. Majoriteten av de 35 renskötarfamiljerna och de 150 markägarna bor dock närmare kusten.

Jakt- och fiskerättigheter historiskt

Principerna för markägande, inklusive jakt- och fiskerättigheter, har skiftat genom historien. När Norrlands inland började koloniserar på 1500-talet gav Gustav Vasa samerna exklusiva jakt- och fiskerättigheter mot att de betalade skatt direkt till kronan.⁹ På 1600-talet började nationsgränserna norr ut att utredas och under en period betalade samerna skatt till tre länder. Det var dock fortfarande samernas mark, kallat lapps katteland, som de kunde sälja, ärva och belåna precis som andra markägare. Under 1700-talet skaffade sig staten, i form av länsstyrelsen, gradvis kontroll över marken. Fjällen började koloniserar och nybyggen tilläts på lapps katteland.¹⁰ Lappmarksgänsen, idag Lappland, drogs upp 1751 med beslut om att ovanför gränsen skulle renskötare och nybyggare samsas om jakt och fiske.¹¹ Även på andra platser än Ammarnäs etablerade sameer nybyggen och några av de ditflyttade nybyggarna hade renar. I Ammarnäs, liksom på andra platser, finns dokumenterat samarbete mellan grupperna, exempelvis vid renskiljningen¹².

I slutet av 1800-talet kom flera lagar som berörde sameer och renskötsel. Man kan sammanfatta det som att samerna gick från att vara markägare till att bli arrendatorer. Åren 1868 och 1873 bestämdes odlingsgränsen¹³ som innebar att samerna fick rätt till renbete ovanför gränsen, medan de nedanför gränsen fick hålla renar endast på vinterbete. Jakt- och fiske ovanför odlingsgränsen blev åter tillåtet endast för renskötande sameer, förutom på privat mark där rätten delas med markägaren. Den första renskötselstadgan 1886¹⁴, inspirerades av en rasistisk människosyn som legitimerade europeiska länders kolonialisering av andra världsdelar. Tidigare hade européerna betraktat andra folk som exotiska, men inte nödvändigtvis som lägre stående. Även i Sve-

rige kan man se hur rasismen växte fram av ekonomiska skäl. Nybyggare kunde beskattas högre än skattelappar, vilket ledde till att nomadiserande sameer blev mindre önskvärda.¹⁵ I tidens anda strävade den svenska staten nu efter en tydlig åtskillnad mellan sameer och nybyggare och endast sameer tilläts äga renar, men inte att odla, och motsvarande fick nybyggare endast odla och inte äga renar. Samebyar inrättades som administrativa och ekonomiska enheter med utgångspunkt i traditionella renbetesområden från fjällen till kusten, men medlemmarna fick inte arrendera ut vare sig mark eller jakt- och fiskerätter.

I avvittringsprocessen, som påbörjades sent 1600-tal och avslutades i slutet av 1800-talet, fördelades en del av kronans mark till nybyggare. I Ammarnäs tog staten tillbaka mark som man några årtionden tidigare tilldelat nybyggare. Med marken försvann både jakt- och fiskerättigheter för vissa familjer. Detta är orsaken till att även dagens markägare känner sig illa behandlade av staten:

Först använde man [staten] nybyggarna till att ta ifrån samerna deras mark och sedan använde man samerna till att ta den från nybyggarna (markägare, Ammarnäs).

Den särskiljande ideologin ledde 1928 till ”Lapp ska vara lapp-politiken”, som innebar att endast renägare fick medlemskap i samebyarna.¹⁶ Politiken syftade till att samerna, som enligt den nya lagen bara kunde vara nomadiserande, skulle hållas kvar på en lägre nivå på utvecklingsstegen för att så småningom dö ut.¹⁷ De hänvisades bl.a. till separata och sämre skolor och uteslöts från egnahemspolitikens lån till bostäder.¹⁸ Samerna delades nu i två kategorier,² de som ägde renar respektive de som inte ägde renar, och eftersom endast renägarna hade rätt att jaga och fiska på kronomark, blev sameer utan renar likställda med övriga bybor. Efter en eller två generationer hade många förlorat sin samiska identitet. Samtidigt delades även nybyggarna i två grupper. Eftersom marken oftast ärvdes av den äldste sonen blev resultatet att varje ny generation producerade nya jordlösa bybor. Precis som sameer utan renar hamnade nybyggare utan mark i en lägre social position än markägare och renskötare.

Kategorisering av människor, vatten och mark

Idag talar byborna i Ammarnäs om sig själva i termer av fyra identiteter:¹⁹ *Rensköttande sameer* med rättigheter enligt urminnes hävd³ att hålla renar, jaga och fiska ovan-

2 Egentligen tre eftersom skogssamerna var bofasta och idkade renskötsel, och därmed intog en mellankategori.

3 Urminnes hävd syftar på ungefär 90 års bruk utan längre avbrott än 30 år (SOU 2005:116:86).

för odlingsgränsen. Marken ägs och administreras av staten förutom privat skogsmark runt byarna. *Markägare* som härstammar från någon av nybyggarfamiljerna med jakt rättigheter på egen mark och fiskerättigheter i det lokala fiskevårdsområdet. *Samer utan renar eller mark* och *övriga bybor*, alla utan jakt- och fiskerättigheter, dock med undantaget att fiskevårdsområdet har beslutat att alla bofasta i Ammarnäs har rätt att fiska för husbehov i byns vatten. Ibland utskiljs en femte underkategori till övriga bybor, och det är inflyttade som ofta är turistföretagare. Identiteterna överlappar ibland varandra och de två tydligaste, som också hamnar mest i konflikt, är renskötare/samebymedlemmar och markägare. Ytterligare aktörer i området är jakt- och fiskeföreningar som strävar efter ökad tillgång till området, vilket de också fått.²⁰

De olika identiteterna som delvis är politiskt konstruerade, upprätthålls av politiken genom olika tillgång till jakt och fiske ovanför odlingsgränsen. Vatten är indelat i fem kategorier: privata vatten nära byarna (får nyttjas av markägarna), statliga vatten för husbehovsfiske (för bofasta som fått tillstånd av länsstyrelsen), statliga vatten som omfattas av det allmänna fiskekortet (för allmänheten), kvoterade statliga vatten (för exklusivt fiske, säljs av turistföretagarna) och statliga undantagsvatten (för samebymedlemmar). Det finns dessutom fyra kategorier av mark utifrån ägartyp: privat mark, byallmänningar, allmänningsskogar⁴ samt statlig mark. Byborna jagar på egen mark och på byallmänningar. De kan också jaga i allmänningsskogar efter tillstånd hos länsstyrelsen. Samebymedlemmar har rätt att fiska och jaga överallt men för att undvika konflikt håller de sig ofta undan den privata marken nära byarna. Nedanför odlingsgränsen är mycket av den privata marken ägd av skogsbolag och det pågår ständigt rättsliga tvister om ifall bolagen tar hänsyn till rennäringen.

I princip kan alla etablera ett turistföretag genom att ansöka hos länsstyrelsen, men eftersom denna är skyldig att ta hänsyn till renskötseln är det i praktiken lättare för samebymedlemmar att få tillstånd, framför allt för jakt och fiske. Det finns två större turistföretag med anställd arbetskraft i Ammarnäs som ägs av inflyttade och återflyttade, och flera mindre som ägs av samebymedlemmar. Fisketurismen är mest utvecklad, med internationellt erkänt hög klass på öring- och rödingfiske, och när det gäller jakt är det främst ripa som lockar. Samebyarna har fortfarande inte rätt att bedriva an-

nan ekonomisk verksamhet än renskötsel, men många bildar ekonomisk förening eller enskild firma för att kunna ta emot turister som komplement till renskötseln, vilken blir allt mindre lönsam. Sedan 2009 utreds möjligheten att tillåta även annan ekonomisk verksamhet i samebyarna. Arbetslösheten är hög i Ammarnäs och både markägare, renskötare och andra bybor flyttar därifrån för att söka arbete.

Identiteter och rättigheter

Sammanfattningsvis har historien skapat fyra identiteter, fem kategorier av vatten, fyra kategorier av mark och dessutom ett djupt rotat missnöje med hur staten har hanterat markfrågan. Svårigheten att hitta en lösning på denna komplexa situation förklaras ofta med att historiska orättvisor behöver erkännas innan man kan ta ett steg framåt: ”Det blir bara värre om man inte gör upp med det gamla” (markägare i Ammarnäs).

Enligt Hugh Beach²¹ är problemen inte enbart en fråga om kolonialmaktens övergrepp, utan det handlar också om ett dilemma rörande begreppet samiskhet. Begreppsförvirringen är i sig ett resultat av kolonialism. En internationell rörelse för ursprungsbefolkningars och minoriteters rättigheter tog fart under 1970-talet och inspirerad av denna har samisk identitet förnyats och stärkts, inte minst bland samer utan renar. Begreppet ”ursprunglig” har också kritiserats för att leda till samma associationer som ”primitiv”, och Kuper²² varnar för att identiteten som ursprungsfolk kan låsa fast människor i den livsform de hade vid kolonialismens inträde, och hindra dem från att integreras i det omgivande samhället. Alltså samma mekanismer som i den svenska samepolitiken runt förra sekelskiftet. Kuper²³ hävdar också att miljöaktivister exploaterar ursprungsbefolkningar i sin anti-globala kamp. I Sverige blev renskötsel ett kriterium på samiskhet och Beach²⁴ konstaterar att renskötare kritiserats för en ohållbar livsstil när de använder helikopter och skoter vid renskiljning. Unga renskötare i Ammarnäs menar att de tvingas rationalisera för att få lönsamhet och det har gjorts försök där att driva renar med hästar. Även inom vetenskapen lever föreställningen om ”den ädle vilden” kvar, enligt Hames²⁵ som studerat samtida etnografier och inte funnit några belägg för att ursprungsfolk och minoriteter skulle ha en mer miljövänlig livsstil än andra. Samiskhet uttryckt i de svenska rennäringsslagarna utgick länge från en *genealogisk* modell,²⁶ dvs. släktskap, i kombination med ett yrkeskriterium om att en same ska ägna sig åt renskötsel. När Sametinget bildades 1993 infördes för första gången en definition av vem som är same och resultatet blev en utvidgad, *relationell* modell²⁷ där det är

⁴ Allmänningsskogar delades ut till byarna i samband med avvittringen då staten fördelade marken mellan sig och privata ägare, dvs. till nybyggare men från 1880-talet inte till dem som kategoriserades som samer.

möjligt att skapa identitet genom färdigheter. Förutom mer objektiva kriterier som släktskap och språkkunskap finns nu ett subjektivt kriterium om att man ska uppfattar sig själv som same.²⁸

Identitetsfrågan är dock inte klarlagd förrän markrättigheterna, inklusive jakt- och fiskerättigheter, blir tydliga och lokalt accepterade. En viktig skiljelinje i svensk marklagstiftningen går, enligt Beach,²⁹ mellan ett erkännande av *individuell urminnes hävd*, respektive den idag internationellt tillämpade tolkningen av *kollektiva rättigheter*. I Sverige tillämpades den kollektiva rätten för första gången 1981 i det s.k. Skattefjällsålet.³⁰ Den första tolkningen stipulerar att en same, precis som andra svenska markägare, har rätt att arva och överlåta sin mark, enligt den lagstiftning som rådde före 1800-talet. Den andra tolkningen innebär att marken nyttjas av det samiska folket som kollektiv. Till skillnad från Norge har Sverige inte ratificerat ILO-konvention 169,⁵ från 1989, om ursprungs- och minoritetsbefolkning. Konventionen bygger på principen om kollektiva rättigheter och möter motstånd, inte minst på lokal och regional nivå. Med exempel från Nya Zeeland hävdar Rata³¹ att en etnisk kollektiv identitet är odemokratisk då den utesluter människor på grund av deras härkomst. Hon varnar för att när individens fri- och rättigheter står tillbaka för kollektivets, bereder det vägen för en pre-kolonial elit som konsoliderar sina egna intressen. Enligt Beachs resonemang kan detta motverkas genom att kollektiva rättigheter kombineras med en relationell modell för identitet.

Trots den egna kategoriseringen betraktar ammar-näsborna varandra i första hand som grannar, släkt, vänner eller ovänner, dvs. som individer. Att betrakta samer som ett folk är främmande för många, även bland dem som identifierar sig som samer. När många renskötande samer och markägare flyttar från byn får de två viktigaste lokala aktörerna allt svagare band både mellan och inom grupperna. Risken för konflikter ökar när människor som inte känner varandra ska jaga på samma mark. Detsamma händer när åretruntboende ser hur utflyttade renskötare fiskar, kör fyrhjuling och arrangerar jakt- och fisketurism på marker där de själva inte tilläts att göra motsvarande. Den tidigare gemensamma nämnaren, att vara ammar-näsbo, gäller inte längre. Många utflyttade renskötare identifierar sig istället som samer, med en kollektiv identitet inspirerad av ursprungsfolk rörelsen. De som bor kvar, samer och andra, har också lättare att identifiera samer som ett folk när de inte känner varandra som individer. Resultatet blir att klyftan vidgas.

⁵ ILO, International Labour Organisation, är en institution under FN (www.ilo.org 2011).

Att skapa och upprätthålla en lokal gemenskap kräver en föreställning om och en manifestation av samhörighet mellan människor på plats över tiden.³² Detta kräver en gemensam tolkning av platsens historia, vilket till stor del är fallet i Ammar-näs. Alla bofasta gör anspråk på en lokal identitet och ser området som sitt hem och sitt arv. Den gemensamma berättelsen innehåller en historia av ömsesidigt beroende, respekt och släktskap mellan samer och inflyttade. De delar också en föreställning om staten som en opålitlig maktfaktor som gör livet svårt för dem. Alla erkänner att samer-na kom först till området och att deras territorium är mycket större än nybyggarnas. Men med vetskap om att de två kategorierna i verkligheten blandades är man oense om vad historien bör ge för rättigheter idag. Innan turismen kan utvecklas vidare måste den komplexa och konfliktfyllda situationen lösas.

Ett sätt att hantera frågan om jakt- och fisketurismen är genom lokal förvaltning av naturresurserna. Detta var en av frågorna för Ammar-näsrådet, bildat 2001 av renskötare och lokala företagare.³³ Genom att flera av medlemmarna var markägare, politiker m.m. blev också andra grupper representerade. Efter några framgångsrika år upphörde rådet då gamla intressekonflikter blossade upp och tilliten till varandra brast. För att skapa tillit krävs mötesplatser vilket blir allt svårare att åstadkomma då fjällbyarna avfolkas. Ett annat exempel på lokal förvaltning är världsarvet Lapponia i Norrbotten, där det tog lång tid för länsstyrelsen att inkludera samebyarna i processen.³⁴ När de väl gjorde det och renägarna fick ventiler sin frustration över att bli marginaliserade skapades en tillit trots ibland motstridiga intressen mellan olika grupper. Sedan dess har mycket kunnat genomföras som tidigare var omöjligt.

Referenser

- Ammarnäsbygdens historia 1803–2008*. 2008. Ammar-näs hembygdsförening och Vuxenskolan: Ammar-näs.
- Beach, H., 2007. Self-determining the Self: Aspects of Saami Identity Management in Sweden. *Acta Borealia*, Vol. 24, No 1: 1–25.
- Frändén, M., 2010. "Att blotta vem jag är": *Släktnamns-skick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009*. Institutionen för nordiska språk. Namn och Samhälle 23. Uppsala universitet: Uppsala.
- Green, C., 2009. *Managing Lapponia. A World Heritage as arena for Sami Ethno-politics in Sweden*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Cultural Anthropology no 47.
- Gunnarsdotter, Y., 2005. *Från arbetsgemenskap till fritidsgemenskap. Den svenska landsbygdens omvandling ur*

Locknevis perspektiv. Doctoral thesis No 2005:3 Acta Universitatis Agriculturae Sueciae: SLU, Uppsala.

Hames, R., 2007. The Ecologically Noble Savage Debate. *The Annual Review of Anthropology* 36:177–190.

Kuper, A., 2003. The Return of the Native. *Current Anthropology*, Vol 44, Number 3, 389–395.

Lundmark, L., 2002. "Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämlig..." *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Norrlands universitetsförlag.

Nordin, Å., 2000. "Samerna och jordbruksbefolkningens renar – om skötesrens systemet i början av 1900-talet", s. 173–198 i *Den komplexa kontinenten: Staterna på Nordkalotten och samerna i ett historiskt perspektiv*. Peter Sköld and Patrik Lantto (red.). Umeå.

Rata, E., 2005. Rethinking bioculturalism. *Anthropological Theory* 5:267–284

Regeringskansliet, 2004. *Samer – ett ursprungsfolk i Sverige*. Jordbruksdepartementet, Sametinget: Stockholm.

Sandström, E., 2008. *Reinventing the Commons. Exploring the Emergence of Local Natural Resource Management Arrangements*. Doctoral thesis No 48. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae: SLU, Uppsala.

SOU 2005:79. Vem får jaga och fiska? Historia, folk rätt och miljö.

SOU 2005:116. Jakt- och fiske i samverkan.

Utveckling av fisketurism. Rapport av ett uppdrag (regeringsuppdrag 25) till länsstyrelserna. (2007). Länsstyrelsen i Västerbotten: Umeå.

www.ilo.org, 2011-08-28.

www.samer.se/1032, 2011-10-25.

www.samer.se/1536, 2011-10-25.

Slutnoter

1 Utveckling av fisketurism 2007:5–6.

2 www.samer.se/1536.

3 Beach 2007:10.

4 SOU 2005:116:52.

5 Ammarnäsbygdens historia 2008:10.

6 Ammarnäsbygdens historia 2008:21–22.

7 Ammarnäsbygdens historia 2008:15–42.

8 Ammarnäsbygdens historia 2008:206–215.

9 SOU 2005:116, s. 63.

10 SOU 2005:116, s. 65.

11 Regeringskansliet 2004:11.

12 Ammarnäsbygdens historia 2008 samt Nordin 2000.

13 Regeringskansliet 2004:11.

14 SOU 2005:116, s. 68.

15 Ammarnäsbygdens historia 2008:9

16 Beach 2007:8.

17 Lundmark 2002.

18 SOU 2005:116:71.

19 Sandström 2008:126–127.

20 SOU 2005:116:100–101.

21 Beach 2007:7.

22 Kuper 2003:389.

23 Kuper 2003:395.

24 Beach 2007:6.

25 Hames 2007.

26 Beach 2007:4.

27 Beach 2007:4.

28 Regeringskansliet 2004:5.

29 Beach 2007:9.

30 Beach 2007:9.

31 Rata 2005:272.

32 Gunnarsdotter 2005:28–29.

33 Sandström 2008:145–146.

34 Green 2009.

Abstract

Northern Sweden faces an increasing interest in angling and hunting tourism but several obstacles have to be dealt with before business can expand. The case study was carried out in the mountain village Ammarnäs. The area is inhabited by Saami since immemorial times and in the 1820's settler families founded the village. Today there are four identities in Ammarnäs: reindeer herding Saami, landowners descending from the settlers, Saami without reindeer and newcomers. The majority of the 200 inhabitants originate from both settler families and Saami through intermarriage. Both reindeer herding Saami and landowners insist that the state has withdrawn their former right to access and they oppose the current legislation. Reindeer herding Saami have rights to hunt and fish on all land above the border of cultivation. Permission to commercialize angling and hunting is given by the County Board.

The polarization between people increases. Many reindeer herders move from Ammarnäs to find complementary income. The former ties of friendship are thus broken which affects the ability to cope with problems caused by the sometimes blurry regulations. A revitalization of Saami identity as indigenous people has led to claims on land rights also from non reindeer herding Saami. The landowners agree on that the Saami came first but they refuse to see them as indigenous people with exclusive rights to land.

Namnets identitetsfunktion i en samisk kontext¹

MÄRIT FRÄNDÉN, INSTITUTIONEN FÖR NORDISKA SPRÅK, UPPSALA UNIVERSITET

En människas namn är så mycket mer än bara en etikett för identifikation. Personnamn har en nära koppling till identiteten, både den personliga och den kulturella. Genom namnet talar man om vem man är, var man kommer ifrån och vilken social, språklig och etnisk grupp man tillhör. Därigenom kan ett namn också fungera som ett slags prestige- eller statusmarkör: genom namnet kan man profilera sig, ”vara någon”, visa för omvärlden att man har en bakgrund som andra inte har. Namn speglar också samhällets maktförhållanden, till exempel mellan könen. Det faktum att efternamn på *-son* är så mycket vanligare än efternamn på *-dotter* är ju en följd av att mannen, och inte kvinnan, har varit den rådande normen i vårt samhälle. Det kan också vara fråga om maktförhållanden mellan överordnade och underordnade samhällsgrupper. De underordnade gruppernas namnskick är ofta mindre synligt än de överordnades, både för att många grupper inte tillåts använda namn på sitt eget språk och för att det finns många fördelar förknippade med att bära den överordnade gruppens namn.² Vilket namn, eller vilken typ av namn, man bär kan på så sätt ha ideologisk och politisk betydelse. Genom att bära ett namn tillhörigt en viss grupp, bidrar man till att synliggöra denna grupp. Parallellt med allt detta är också själva namnen en del av vårt immateriella kulturarv, och precis som med det övriga kulturarvet finns det därför ett egenvärde i att enskilda namn bevaras. Men namn bevaras inte i första hand i arkiv och på museer, utan genom att användas och föras vidare till nya generationer.

Personnamn ska alltså fylla många olika funktioner. Om det namn man bär inte fungerar som önskvärt, finns möjligheten att anta ett annat namn. Att byta namn är ett sätt att själv påverka vilka signaler man vill skicka ut. Men samtidigt är ett namnbyte ett stort steg att ta. Byter man bort sitt efternamn står detta också i opposition mot det förväntade, dvs. att efternamn är något som ska ärvas och traderas.

Utifrån dessa aspekter är det intressant att undersöka de namnbyten som har gjorts av det samiska folket, en minoritet som tidigare har haft en starkt stigmatiserad ställning, men som sedan har fått gradvis bättre

Märit Frändén, fil. dr i nordiska språk, har disputerat på en avhandling om samiskt släktnamnskick. Hon har också medverkat vid utarbetandet av *Verbh – en sydsamisk verbhandbok* (Uppsala 2007). Hon är för närvarande verksam som forskare vid Institutionen för nordiska språk och är ordförande för Uppsam.

förhållanden. Jag har därvid valt att undersöka användningen av efternamn. Medan förnamn har en starkare koppling till den personliga identiteten (”vem är jag?”), är efternamn nära knutna till gruppidentiteten (”vilka är vi?”), och på så sätt också namnbärandens härkomst. Mina undersökningar är begränsade till samer i Sverige. Trots att den samiska kulturen i många avseenden är oberoende av nationsgränserna är namnlagarna nationella, och det är därför befogat att avgränsa undersökningen till förhållandena i enbart ett land.

Bakgrund

Ärftliga släktnamn är en relativt ung företeelse i Sverige. Det gamla namnsystemet har i stället varit att använda patronymika, dvs. fadersnamn. Äkta patronymika växlar mellan varje generation, så att t.ex. Pers son Anders benämns *Anders Persson* och hans son Erik i sin tur *Erik Andersson*. Olika samhällsgrupper övergick successivt till att använda ärftliga släktnamn i stället för patronymika, men hos allmogen förblev ett levande patronymikonbruk länge det vanligaste namnsystemet. Under en lång övergångsperiod kring sekelskiftet 1900 stelnade de patronymika som fortfarande var i bruk. Det innebar att ett visst patronymikon började ärvas i oförändrad form, och alltså övergå till att fungera som ärftliga släktnamn på samma sätt som dagens *-son*-namn. Detta har lett till att det finns en stor mängd svenska efternamn på *-son*. Eftersom förnamnsvariationen på många håll var ganska liten, ledde det till att även *-son*-namnsvariationen var begränsad. Det var alltså många människor som hette samma sak, och innan postnummer och personnummer började användas var det ett reellt problem att namnen inte var tillräckligt särskiljande. Bland annat

för att råda bot på detta problem uppmuntrade man från statligt håll bärare av *-son*-namn att anta nybildade, dvs. ”påhittade”, efternamn. Det gavs till och med ut ett antal böcker med förslag på lediga, nybildade namn som kunde vara lämpliga att anta.

Samiska efternamnsbyten 1920–1969

Mina huvudundersökningar handlar om samiska efternamnsbyten, men för att kunna sätta dessa i relation till de namnbyten som gjordes av befolkningen i stort, har jag gjort en referensundersökning av efternamnsbyten i hela landet under året 1940. Sverige är ett land där det är förhållandevis lätt att byta efternamn, och vår namnbytesnivå är också bland de högsta i världen.³ Det gör att det arkiverade namnbytesmaterialet är enormt: bara under det enda året 1940 genomfördes runt 2 000 efternamnsbyten i Sverige. Jag har granskat 244 av dessa namnbyten, jämnt spridda över året, och kunnat konstatera att det helt dominerande namnbytesmönstret varit att ett *-son*-namn har bytts ut mot ett nybildat, svenskspråkigt efternamn som t.ex. *Aremar*, *Sandert* och *Benneberg*. I hela 95,5 % av de undersökta fallen ser namnbytet ut på det sättet.⁴ Detta är inte överraskande, eftersom det är just denna typ av namnbyte som sker när ett *-son*-namn är alltför vanligt, och personen antar ett nybildat namn för att det ska kunna vara särskiljande.

I undersökningen av motsvarande samiska namnbyten mellan åren 1920 och 1969 är denna bytestyp, *-son*-namn till nybildat svenskspråkigt namn, också den vanligaste, och förekommer i 55 % av namnbytena. Men det finns också ett annat vanligt mönster, nämligen att man antar ett svenskspråkigt namn i stället för ett samisk- eller finskspråkigt. Denna typ av byte görs i nästan en tredjedel av de undersökta fallen, varav 24 % är byten från finskspråkiga namn, som *Sevä*, *Marainen* och *Partapuoli*, och 8 % byten från samiskspråkiga namn, som *Svonni*, *Nutti* och *Unga*.⁵ Vad är det som gör att namnbytesmönstret hos den samiska befolkningsgruppen i så stor utsträckning skiljer sig från namnbytena hos befolkningen som helhet?

En förklaring är förstas att man inte kan byta bort något man inte har: en stor majoritet av landets befolkning består av etniska svenskar, som endast i undantagsfall bär samisk- eller finskspråkiga efternamn. Men vad var det som gjorde att många i den undersökta samiska gruppen valde bort sina gamla namn? Många av de samisk- och finskspråkiga efternamnen var ovanliga, och kan antas ha uppfyllt syftet att särskilja bäraren från andra. Så varför ville man byta ut dem?

Motiveringar till namnbyten

Många av dem som ansökte om att få byta namn uppgav i ansökan någon slags motivering till det önskade namnbytet. De motiveringar som oftast återkommer i materialet är att det nuvarande namnet är alltför vanligt och leder till förväxlingar (anförs framför allt av dem som byter bort *-son*-namn), att det nuvarande namnet är svårt att uttala och stava för svensktalande samt att den sökande själv önskar ett svenskt namn. Exempelvis skriver en sökande med namnet *Raattamaa* 1937: ”Mitt nuvarande släktnamn [blir] ständigt oriktigt uttalat och missuppfattat, ett förhållande som vållar mig stora olägenheter i mitt arbete (som affärsbiträde)”. I en ansökan från 1959 skriver de sökande att ”[n]amnändring önskas enär det finska namnet Lahti är svårt att uttala och stava för svensktalande”, och 1968 anför familjen Keränen ”[s]vårigheter att uttala och stava, samt namnets utländska karaktär främst för barnen” som skäl till det önskade namnbytet.⁶

Vilka namn som är svåra eller lätta att stava och uttala är naturligtvis subjektivt, och har att göra både med personers språkkunskaper och förväntningar på hur ett ”normalt namn bör se ut”. Man kan inte gärna klandra etniska svenskar för att de inte kan uttala finskspråkiga namn helt korrekt, men man undrar ändå hur ett namn som t.ex. *Keränen* kan vålla så stora problem att namnbärarna upplever ett behov av att byta bort det. Mycket av problematiken gäller kanske inte egentligen namnets stavning och uttal, utan de attityder namnbäraren möts av. Även ett relativt okomplicerat namn kan plåga sin bärare, om det ständigt åtföljs av kommentarer som ”eller hur det nu ska uttalas ...”. Etnologen Charlotte Hagström har påpekat att det nära sambandet mellan personnamn och identitet gör att den som får sitt namn ifrågasatt ofta känner sig ifrågasatt även som person. ”Navid är ett krångligt namn, Navid måste därför vara en krånglig person”.⁷

Önskemålen om ett svenskt namn kan formuleras exempelvis ”[m]in önskan är att erhålla ett namn af svenskt ursprung” (Bonta 1925), ”[s]kålet till den önskade namnförändringen är att finna däri, att vi, som äro svenska medborgare och födda i Sverige, önska bära ett svenskt släktnamn” (Naalisvaara 1937) eller helt enkelt ”[ö]nskar svenskt namn” (Fanki 1952).⁸ Även här är det intressant att fundera på bakomliggande orsaker. Upplever namnbäraren att det icke-svenska namnet strider mot den personliga identiteten i så hög grad att han eller hon vill byta, eller kan det också i dessa fall handla om hur man blir bemött med den ena eller den andra typen av namn? Personnamn kan ju ofta fungera som etniska markörer, alltså någonting som talar om vilken

etnicitet bäraren har. Är det namnet i sig som vållar problem, eller att en person med den etnicitet som namnet signalerar får ett sämre bemötande än en representant för majoritetssamhället?

Antagandet av samiska efternamn

Synen på samisk etnicitet har lyckligtvis förbättrats med tiden. Numera är samisk tillhörighet något som de flesta är stolta över och inte längre strävar efter att dölja. I kölvattnet av denna utveckling finns ett ökat intresse för att anta samiska efternamn. För att belysa även dessa sidor av namnskicket har jag gjort en riktad undersökning av namnbyten då samiskt markerade efternamn antagits. Materialet består av dels arkiverade namnbytesansökningar, dels intervjuer med tre informanter som själva antagit samiskspråkiga efternamn.

Alla de tre informanter jag har intervjuat upplever att namnbytet har fått ett övervägande positivt bemötande av både samer och icke-samer. Samer har sagt sådant som ”vad roligt att ni har tagit samiskt namn” och ”jag skulle också vilja göra det, jag har inte vågat”, och icke-samer har uttryckt att de samiska namnen är spännande, fina och exotiska. Däremot har alla tre erfarenhet av att ett namn som inte ser ut som folk förväntar sig ofta kräver bokstaverande för att det ska bli rätt.⁹ Ingen av informanterna ser dock detta som ett stort hinder, och det är möjligt att problemet inte blir så stort, eftersom majoritetssamhällets bemötande av samiska namn i allmänhet är bättre nu än det varit i äldre tid.

Det är helt klart att de samiska namnen fungerar som markörer för samisk etnicitet. En av de informanter jag har träffat är en så kallad ”återvändare”, alltså en person som har växt upp i stort sett utan kontakt med det samiska samhället, men som sökt sig dit i vuxen ålder. Speciellt i de första kontakterna var det en stor hjälp att bära ett samiskt namn. Informanten själv säger att namnet har varit en ”entrebiljett” och ”dörröppnare”, men påpekar också att det sedan beror på en själv hur man klarar av fortsättningen.¹⁰

Icke-samer kan kanske inte avgöra att ett namn är just samiskt, men frågar ofta varifrån ett annorlunda namn kommer. En av informanterna upplever just detta som något väldigt positivt, och menar att det skapar en chans att svara på nyfikna frågor om den samiska kulturen. En annan påpekar att det är ganska skönt att omedelbart i en ny bekantskap ha ett naturligt tillfälle att tala om att hon är same.¹¹ Men visst innebär ett samiskt namn också större risk för rasistiskt eller på andra sätt negativt bemötande, som tyvärr fortfarande är ganska vanligt. Som en informant uttrycker det: ”Det är ju att blotta vem jag är”.¹²

Namnets roll som kulturarv aktualiseras både i intervjuerna och i arkivmaterialet. I flera fall motiveras ett namnbyte med att man vill att ett gammalt samiskt namn ska bevaras och leva vidare. En informant menar att det känns viktigt att barnen ska få möjlighet att föra släktens namn vidare, och att så många som möjligt ska bära det i framtiden också. En annan uttrycker att det inte spelar så stor roll hur de egna barnen väljer att göra med efternamnet när de blir äldre, det viktiga är i stället varför de gör som de gör. Om de väljer bort namnet just för att det låter samiskt har hon ju misslyckats som förälder i det hon vill ge sina barn, nämligen trygghet och stolthet över sitt samiska ursprung.¹³

I arkivmaterialet motiveras ett namnbyte med att de sökande redan skulle ha burit det önskade namnet ”om ej staten hade tvingat samerna att byta efternamn”.¹⁴ Det har aldrig funnits något statligt namnbytestvång i Sverige, däremot starka attityder mot vissa typer av namn, och enskilda präster har naturligtvis haft stor makt över vad som har skrivits in i kyrkböckerna. Denna motivering är alltså inte helt sakligt underbyggd, men den sätter ändå fingret på något mycket väsentligt, nämligen namnbytet som manifestation eller protestaktion mot hur samer har behandlats av majoritetssamhället och den svenska staten. En av de intervjuade informanterna menar att det ”blir en lite politisk del” i namnbytet också – varför ska hon som same bära ett svenskt namn som har förts in av majoritetssamhället, i stället för ett samiskt? Ur den aspekten känns det viktigare, menar informanten, att det aktuella namnet är samiskt än att det har tradition inom den egna släkten.¹⁵ Detta anknyter till den ideologiska funktionen hos namn. Genom att bära ett samiskt namn visar man för världen att man finns och vem man är. Man visar att man är same, och att man är stolt över det.

Referenser

Otryckt material

Namnbytesansökningar från Riksarkivet i Stockholm, Patent- och registreringsverkets namnavdelning i Söderhamn och Skatteverkets folkbokföringsenhet i Eskilstuna.

Tryckt material

Brylla, E., 2002. *Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk*. Bombus, Uppsala.

Frändén, M., 2010. ”Att blotta vem jag är”. *Släktnamnskicket och släktnamnbyten hos samer i Sverige*

1920–2009. Namn och samhälle 23. Institutionen för nordiska språk, Uppsala.
Hagström, Ch., 2006. *Man är vad man heter. Namn och identitet*. Carlssons, Stockholm.

Slutnoter

- 1 Denna artikel baseras på min avhandling (Frändén 2010).
- 2 Frändén 2010:92.
- 3 Brylla 2002:67.
- 4 Frändén 2010:184 f.

- 5 Frändén 2010:186.
- 6 Frändén 2010:195 f.
- 7 Hagström 2006:106.
- 8 Frändén 2010:196.
- 9 Frändén 2010:226 f.
- 10 Frändén 2010:230.
- 11 Frändén 2010:228.
- 12 Frändén 2010:231.
- 13 Frändén 2010:229 f.
- 14 Frändén 2010:216.
- 15 Frändén 2010:231.

Överst (t.v.): Eva-Lotta Päiviö reflekterar över auditoriets reflektioner.
(t.h.) Märit Frändén hälsar deltagarna välkomna till symposiet.

Nederst: Ivriga forskningsdiskussioner mellan Weronika Axellson Linkowski, Anna Lydia Svalastog och Krister Stoor i en paus under symposiet.
Foton: Håkan Tunón.

Samiska varieteter

TORBJÖRN SÖDER, INSTITUTIONEN FÖR MODERNA SPRÅK, UPPSALA UNIVERSITET

Utökad abstract

Det samiska språkområdet sträcker sig från Kolahalvön i nordost över Nordkalotten och vidare i ett brett band längs den skandinaviska fjällkedjan till norra Dalarna i sydväst. I grunden utgör området ett språkligt kontinuum, där skillnaderna mellan varieteter i regel ökar med det geografiska avståndet. Presentationen berörde några centrala samiska språkdrag, dels drag som är gemensamma för samtliga samiska varieteter, dels sådana som begränsar sig till vissa varieteter. Exemplet kommer från syd-, lule- och nordsamiska, dvs. de samiska varieteter i Sverige som har ett standardiserat skriftspråk.

Några av de grundläggande språkdrag som skiljer samiskan från svenskan berör verbsystemet. När man böjer ett svenskt verb i presens så har det samma form i alla grammatiska personer. Det heter *jag förstår*, *du förstår*, *han förstår* osv. I samiskan däremot har varje person en egen ändelse. På nordsamiska heter det *mon ipmirdan*, *don ipmirdat*, *son ipmirda*. Om pronomenet utesluts framgår det fortfarande vilken grammatisk person som utför handlingen.

En annan viktig skillnad är att samiskan har speciella verbformer och pronomina som används för att uttrycka att två personer utför en handling. I svenskan finns två numerus: singularis (*jag*, *du*, *han/hon förstår*) och pluralis (*vi*, *ni*, *de förstår*). Även i samiska, här representerad av nordsamiska, finns singular: *mon ipmirdan*, *don ipmirdat*, *son ipmirda* och plural: *mii ipmirdit*, *dii ipmirdehpet*, *sii ipmirdit*. En skillnad är dock att pluralis i samiskan syftar på tre eller fler personer. För att uttrycka att två personer utför handlingen används istället dualis: *moai ipmirdetne* 'vi två förstår', *doai ipmirdeahppi* 'ni två förstår', *soai ipmirdeaba* 'de två förstår'.

Det samiska sättet att negera ett verb skiljer sig från det svenska. På svenska används adverbet *inte* för att

Torbjörn Söder disputerade 2001 på avhandlingen "Walk this Way: Verbs of Motion in Three Finno-Ugric Languages", där rörelseverb i nordchanti, nordsamiska och ungerska analyserades ur ett synkront och diakront perspektiv. Han undervisar i nordsamiska vid Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet, och är framförallt intresserad av samisk språkvetenskap. Vid sidan av samiska ägnar han sig åt den skogsfinska varietet som talades i Värmland fram till mitten av 1900-talet.

negera en sats, t.ex. *jag skriver inte*, *du skriver inte*, *han/hon skriver inte*. I samiskan används istället ett negationsverb och därtill en negationsform av det verb som uttrycker handlingen. Negationsverbet böjs efter person och numerus medan negationsformen alltid är den samma. Exemplet är från lulesamiska: *iv tjále* 'jag skriver inte', *i tjále* 'du skriver inte', *ij tjále* 'han/hon skriver inte'.

De samiska varieteterna präglas av ljudväxlingar. I sydsamiskan är omljudssystemet väldigt utvecklat. Omljudet innebär att kvaliteten på vokalen i första stavelsens förändras beroende på kvaliteten på vokalen i efterföljande stavelse. Det sydsamiska verbet *minnedh* 'besöka; gå' har följande vokalvariation i presensparadigmet: *manne minnem* 'jag går', *dihthe männa* 'han/hon går', *männoeh minnien* 'vi två går'. I nord- och lulesamiskan, där omljudet inte lika omfattande, finns också en ljudväxling som berör konsonanterna. Konsonantväxlingen, som saknas i sydsamiska, kallas stadiëväxling. Stadiëväxlingen är i vissa fall betydelseskiljande. Den nordsamiska nominativformen *mánná* 'barn' förvandlas till genitivformen *máná* 'barnets' genom en växling från stark- till svagstadium.

Andra saker som präglar de samiska varieteterna är bl.a. förekomsten av ett utvecklat kasussystem, postpositioner samt ett omfattande avledningssystem.

Att skapa och bevara ett skriftspråk – en projektpresentation

CECILIA HEDLUND, INSTITUTIONEN FÖR MODERNA SPRÅK, UPPSALA UNIVERSITET

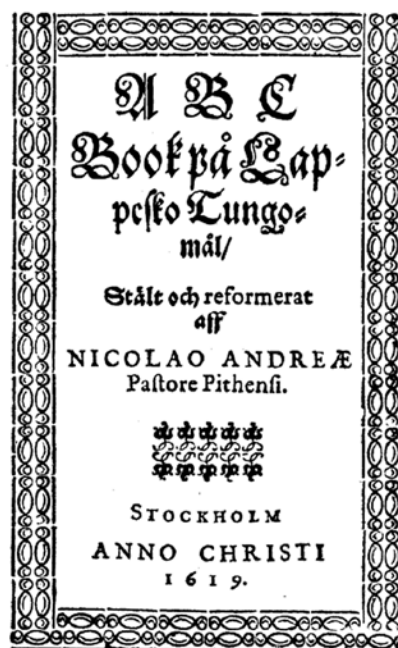
Abstract

Projektet *Att skapa och bevara ett skriftspråk: ortografi och ordval i tidig samisk lexikografi* studerar vi hur de nord- och sydsamiska skriftspråken utvecklats från de tidigaste skriftproven till idag. De som först skrev något på samiska var ju inte samer, utan svenska och norska präster och missionärer som skickades till lappmarken på 16–1700-talet, och som hade till uppgift att predika och sprida kristendomen. Enligt den lutherska läran bör detta ske på folkets språk och därför blev det nödvändigt att skapa ett skriftspråk, både för att översätta religionens texter och för att prästerna själva behövde det som arbetsredskap.

Ett syfte med projektet är att studera i vilken utsträckning de moderna nord- och sydsamiska skriftspråken är präglade av dessa tidiga ansatser att skapa ett skriftspråk, och kanske också få svar på frågan i vad mån de samiska språkens ursprungliga struktur kan ha förändrats genom kontakten med de skandinaviska språken.

Förutom jag själv arbetar också professor Lars-Gunnar Larsson med projektet. Projektet är finansierat av Vetenskapsrådet under tiden 2010–2012.

Cecilia Hedlund är filosofie doktor i allmän språkvetenskap, och har arbetat som lektor i allmän språkvetenskap, samiska och svenska. För närvarande så ägnar hon sig åt att forska i samiska.

Den första tryckta boken på samiska: en ABC-bok från 1619 (ur *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 1922).

Något om gamla läroböcker i samiska och en ny

CECILIA HEDLUND, INSTITUTIONEN FÖR MODERNA SPRÅK, UPPSALA UNIVERSITET

För den som vill lära sig engelska, tyska eller något annat av de stora världsspråken kan utbudet av läroböcker, kurser och undervisningsanordnare förefalla obegränsat. För den som vill lära sig ett minoritetsspråk, som samiska, har möjligheterna alltid varit betydligt mer begränsade.

Vid Uppsala universitet gavs de första föreläsningarna i samiska av fil.lic. K. B. Wiklund¹ höstterminen 1895, men redan höstterminen 1894 var det möjligt att få enskild undervisning i samiska av honom. Dessförinnan fanns det knappast någon läroanstalt i Sverige som gav undervisning i samiska. När Svenska Missionsförbundet sände tre missionärer till Lappland 1880 kom de först till prästen Johannes Mörtsell i Malå för att lära sig samiska av honom. Hur prästen Mörtsells undervisning gick till vet vi inte. Någon tryckt lärobok fanns inte på den tiden. Men vi vet att missionärerna under den tid de var hos Mörtsell översatte ett traktat till samiska som sedan trycktes, och det ger kanske en vink om undervisningens innehåll.

Den första läroboken i samiska trycktes 1882. Författare var prästen Sigvard Nielsen. Nielsen hade lärt sig samiska vid universitetet i Kristiania (Oslo), där man gav undervisning i samiska, och därefter hade han vistats i Kautokeino. När han senare blev anställd som lärare vid Tromsø Skolelærerseminarium och fick undervisa i samiska, så var där en studentgrupp som skiljde sig från dem som fanns på universitetet; de var inte förtrogna med grammatisk terminologi. I förordet skriver Nielsen att:

For saadanne maatte naturligen det eneste tilgjængelige grammatiske Apparat i Lappisk – Professor Friis's saare² værdifulde Grammatik – vise sig for videnskabeligt anlagt og falde tung, beregnet som den nærmest er paa Læsere med akademisk dannelse.

I läroboken, *Lappisk Elementærlærebog*, har Nielsen varvat grammatiken med exempelmeningar att översätta både från samiska till norska och från norska till samiska. Satserna är tagna dels från den kyrkliga sfären, dels från vardagslivet. Bland de meningar som ska översättas från samiska till norska finner vi följande exempel (s. 63):

De (to) spiste af Kundskabens Træ. Han var ikke bange for Ulven. Han blev dræbt af hedningerne... Gammerne har kun en Dør... Sengen var ikke fri for Lopper.

I slutet av boken finns 15 sidor med sammanhängande texter, med tillhörande ordlista. Vad gäller uttalet ges kortfattade förklaringar av bokstävernas ljudvärde på mindre än två sidor. Om ortografin skriver han att det är den som används i de senast utkomna lappska böcker. Läroboken bygger på nordsamiska.

Varken de missionärer som vistades hos prästen Mörtsell i Malå eller de blivande lärarna på Tromsø Skolelærerseminarium hade nog några svårigheter att få höra samiska. De vistades ju i en miljö där det fanns en samisktalande befolkning. På så sätt hade de en fördel i förhållande till andra studenter av främmande språk.

Samma år (1882) som Sigvard Niensens lärobok trycktes så publicerades i Tyskland en liten skrift av pseudonymen *Quousque tandem* med titeln *Der Sprachunterricht muss umkehren!* ('Språkundervisningen måste börja om!') där han kritiserade dåtidens undervisning i språk. I den talade författaren (som undervisade i engelska) om hur arbetsamt det var för skolelever att lära sig språk. Han nämnde särskilt problemet med bokstävernas namn och deras uttal. Denna skrift fick en oerhörd genomslagskraft, och ett resultat blev att under Tredje nordiska filologmötet i Stockholm 1886 bildades föreningen *Quousque Tandem. Skandinavisk Förening för förbättrad språkundervisning*. I ledningen fanns bl.a. Johan August Lundell, som sedermera blev professor i slaviska språk i Uppsala, och också skapade landsmålsalfabetet. Föreningen antog ett program för hur undervisningen skulle förbättras, där den första var följande:³

Till grund för undervisningen lägges icke skriftspråket utan det verkliga, levande talspråket. I de språk, vilkas ortografi i högre grad avviker från uttalet, börjar man därför med texter i för ändamålet lämplig ljudtrogen omskrivning.

Bland de övriga punkterna finns att man redan från början skulle utgå från sammanhängande texter och inte lösryckta satser.

Till bakgrunden hör också att den artikulatoriska fonetiken hade växt fram under slutet av 1800-talet. International Phonetic Association (IPA) bildades 1886 i Paris.

När K. B. Wiklunds undervisning i samiska började, var det troligen lulesamiska hans studenter fick lära sig. Det är nämligen den varietet som beskrivs i den lärobok som K. B. Wiklund gav ut 1901. I denna är punkten om ljudtrogen omskrivning nästan helt genomförd. Boken börjar med ett avsnitt kallat "Ljudlära" där de enskilda bokstävernas uttal ges, liksom de regelbundna förändringar av ljuden som uppkommer vid böjningen av ord, och sedan följer en grammatikdel. Först därefter kommer ett kapitel som heter *Det lulelapska skriftspråket* där skillnaderna mellan skriftspråket och talspråket sammanfattas i 15 punkter. Det ska här betonas att de flesta – men inte alla – av punkterna handlar om diakritiska tecken som skriftspråket saknar, men som Wiklund utrustat den ljudtroga omskrivningen med. Wiklund betonar (s. 105) hur viktigt det är att man inte börjar med skriftspråket:

Af ofvanstående regler torde framgå, att man vid inlärandet af lulelapskan ovilkorligen måste utgå från det talade språket, enär skriftspråket för att kunna behandlas rätt fordrar god insikt i språkets uttal. Om man tvärtom vid sina studier utgår från skriftspråket, blir det ofta besvärligt att lära sig ordens rätta böjning (...), hvarjämte man får mycket svårt att förstå det talade språket och att själf på ett begripligt sätt uttrycka sig i tal. Läsaren afrådes sålunda bestämdt från att börja sina lapska studier med skriftspråket, oaktadt denna språkform kan se enklare ut än det talade språket...

Här kan man notera dels att det var Wiklund själv som skapade det lulelapska skriftspråket, dels att det var avsett för modersmålstalare och sådana som redan behärskade samiska.

Wiklunds lärobok har också 21 läsestycken. Läsestyckena liksom ordlistan som hör till dem är skrivna endast med ljudtrogen skrift. Efter de första 21 läsestyckena kommer några sidor med sägner som har parallella texter på skriftspråk och i ljudtrogen omskrivning, och därefter följer parallella texter på nordlapskt (dvs. Læstadius skriftspråk för lulesamiskan) och lulelapskt skriftspråk. Om innehållet i texterna säger Wiklund i förordet:

I läsestyckena 1–21 genomgås det viktigaste af grammatiken och meddelas de för umgänget med lapparne mest behöfliga orden. Härpå följa några typiska folksägner samt en del parallelltexter såsom inledning till den religiösa litteraturen på nordlapskt och lulelapskt skriftspråk.

Nästa lärobok som gavs ut var en lärobok i nordsamiska. Det var Konrad Niensens *Lærebok i lappisk* i tre band (1926–29). Det första bandet innehåller en grammatik, det andra texter, och det tredje bl.a. ordlista och kommentarer till texterna samt översättningar av dessa. Nielsen har för sin lärobok valt en notation som han menar ska:

gjøre det mulig for elevene å tilegne sig en bra uttale, men tar også hensyn til sproghistoriske forhold. Skrivemåten skulde gjengi distinksjoner som har sproghistorisk betydning, og gjøre det på en konsekvent gjennomført måte.

Niensens bok vänder sig alltså både till universitetsstudier och till den vetenskapliga världen. Han säger också att boken ska kunna användas för självstudier. Han har konstruerat en ortografi som å ena sidan ska göra det möjligt för de universitetsstudier att lära sig ett uttal som är begripligt för en samisktalande befolkning. Å andra sidan ville han tillfredsställa den vetenskapliga världen, som på hans tid främst sysslade med etymologi och historisk språkforskning, och därför tog han inte hänsyn till de ljudförändringar som skiljer huvuddialekterna från varandra. Liksom Wiklund hade Nielsen utformat sin ortografi själv. Förutom i läroboken, och i det lexikon han senare gav ut, har han också använt den i ett par översättningar.⁴ Bortsett från vetenskapliga sammanhang, där det händer att den fortfarande används ibland, tycks det inte som den brukats av någon annan än honom själv.

Åren 1950–51 fattade det norska Kirke- og undervisningsdepartementet och den svenska Skolöverstyrelsen beslut om en gemensam nordsamisk ortografi som skulle användas i skolor både i Norge och i Sverige. När Knut Bergsland, år 1961, gav ut sin lärobok i nordsamiska, *Lærebok i samisk*, var det naturligtvis den ortografien som användes. Enligt förordet var målgruppen i första hand studenter som läste samiska vid Tromsø off. lærerskole, men författaren skriver att han hoppas att den kan användas även av andra som vill lära sig samiska. Av bokens 126 sidor är de första 106 ägnade åt grammatiken och de följande 20 åt "øvelsesstykker" med hänvisningar till grammatikens paragrafer och ordlistor. Några av texterna i övningsstyckena är hämtade från Just Qvigstads folksagor.

Sedan Bergslands lärobok publicerades har nordsamiskan fått en ny ortografi (1978). Bland de läromedel som sedan givits ut, har det inte funnits något som varit direkt avsett för universitetsstudier som läser samiska som ett främmande språk; de läromedel som publicerats har antingen varit avsedda för hemspråks-

undervisningen i årskurs 3 och 4 i norsk grundskola eller för vuxna nybörjare som läser i långsam takt i studiecirklar (exempelvis radioserien *Davvin*). Båda dessa har använts i undervisningen vid Uppsala universitet.

Lars-Gunnar Larsson och jag har nu skrivit en lärobok som grundar sig på det material vi har utarbetat för undervisningen i nordsamiska som främmande språk. När Sigvard Nielsen och K. B. Wiklund skrev sina böcker var de som studerade samiska i första hand blivande präster och lärare som skulle verka bland samerna. Följaktligen hämtades ordförråd och innehåll från kyrkan och fjällvärlden. Idag är samer bosatta även utanför det traditionella bosättningsområdet, och endast en minoritet är sysselsatta inom rennäringen. Vår bok har titeln *Ii dušše duoddaris* 'Inte bara i fjället' och är utgiven i institutionens för moderna språk finsk-ugriska läromedelsserie. Med titeln vill vi peka på att samiska går att använda även utanför det traditionella bosättningsområdet. Vi har med texterna i vår bok försökt att ge de studerande ett ordförråd som ska göra det möjligt för dem att använda samiska även i stadsmiljöer som Stockholm och Uppsala. Vad gäller uttalet kan vi konstatera att tack vare teknikens framsteg behöver vi inte som K. B. Wiklund laborera med ljudomskrivna texter, utan kan nöja oss med den vanliga ortografin och att ge anvisningar för uttalet i ett avsnitt om ljudsystemet. Detta har vi sedan kompletterat med inläsning av exemplen på en CD-skiva och på skivan finns också samtliga texter i boken inlästa. Vår förhoppning är att boken ska kunna bidra till samiskans överlevnad i framtiden – och inte bara i fjällen.

Referenser

Bergsland, Knut, 1951/52. "Hvordan den nye samiske rettskrivningen ble til". *Samisk Selskaps Årbog* 1:28–50.

Bergsland, Knut, 1961. *Lærebok i samisk*. Kirke- og undervisningsdepartementet.

Elfstrand, Daniel, 1918. "Tjugufem års erfaring med den induktiv-imitativa språkundervisnings-Metoden" i Korlén, A. *Modern språkundervisning*. P.A. Norstedt & Söners förlag. Stockholm. Sid. 33–67.

Fevrell, Walter, 1918. "Ur 'Bidrag till de moderna främmande språkens metodik' (1909)" i Korlén, A. *Modern språkundervisning*. P.A. Norstedt & Söners förlag. Stockholm. Sid. 7–22.

Guttorm, I. m.fl., 1983–85. *Davvin: nybörjarkurs i nordsamiska 1–4*. Utbildningsradion. Stockholm.

Howatt, A. P. R., 1984. *A History of English Language Teaching*. Oxford University Press.

Nielsen, Konrad, 1926–1929. *Lærebok i lappisk*. Brøgger. Oslo.

Nielsen, Sigvard, 1882. *Lappisk Elementærlærebog*. Grøndahl & Søns Bogtrykkeri, Kristiania.

Quousque Tandem (Viëtor, V.), 1882. *Der Sprachunterricht muss umkehren!* Heilbronn.

Svenska Missionskyrkan/ SMU /Kyrka i Sameland / Historia, <http://www.on.missionskyrkan.se/>

Uppsala Universitetskatalog, 1894–1896, 1905. Akademiska Boktryckeriet, Edv. Berling. Uppsala.

Wiklund, K. B., 1901. *Lärobok i lappiska språket*. Lundequistska bokhandeln. Uppsala.

Slutnoter

1 Flera år senare, 1905, blev K. B. Wiklund Uppsalas förste professor i finsk-ugrisk språkforskning.

2 Sv: mycket.

3 Elfstrand 1918:35.

4 Bergsland 1952:34.

Museum Anatomicum Upsaliense

ANNE INGVARSSON SUNDSTRÖM & GEOFFREY METZ, MUSEUM GUSTAVIANUM, UPPSALA

Från mitten av 1800-talet fram till 1920-talet samlade den dåvarande Anatomiska institutionen vid Uppsala universitet in ett stort antal skelett, tusentals kranier och annat mänskligt material. Skelettmaterialet kom från olika kontexter: dissektioner, inköp och gåvor från upptäcktsresande, men huvuddelen av benen kom från arkeologiska utgrävningar av olika gravplatser i Sverige. Benens ursprung och införande antecknades i en katalog med påskriften *Museum Anatomicum Upsaliense. Catalogus Specialis I. Osteologia.*

Skelettmaterialet användes för studier av anatomi och patologi men delar av samlingen var troligen nära knutna till den forskning som bedrevs vid det rasbiologiska institutet i Uppsala under början och mitten av 1900-talet.¹

År 1996 upptäcktes delar av denna samling i Uppsala universitets förrådslokaler och året efter skänktes samlingen till Statens historiska museer (SHMM). Kvarvarande delar av samlingen, som förvarats på Institutionen för medicinsk cellbiologi (f.d. Institutionen för anatomi) i Uppsala, skänktes till Museum Gustavianum våren 2009. Under arbetet med att inventera och registrera benen i samlingen visade det sig att delar av de ofullständiga skeletten befann sig bland de ben som hade skänkts till SHMM när den ursprungliga anatomiska samlingen splittrades 1997. Eftersom samlingen innefattar ben från flera minoritetsgrupper och ursprungsbefolkningar, bl.a. samer, bedömdes det som extra viktigt att göra en grundlig inventering av hela materialet, och rent fysiskt sammanföra skelettdelar som en gång tillhört en och samma individ.

I början av 2011 beslutades att Museum Gustavianum skulle ta över även den del av den anatomiska samlingen som tidigare skänkts till SHMM, för att på så sätt underlätta processen med att sammanföra ben från individer. Man ville också återställa kvarvarande delar av den osteologiska samling som en gång benämndes Museum Anatomicum Upsaliense. För närvarande förvaras benen i Uppsala universitets föremålsarkiv och där pågår en osteologisk inventerings- och registreringsprocess.

Anne Ingvarsson Sundström är fil. dr i Antikens kultur och samhällsliv vid Uppsala universitet och förste antikvarie vid Museum Gustavianum. Hennes forskning har ett bioarkeologiskt perspektiv som fokuserar människors hälsa och levnadsvillkor i olika kulturer och tidsperioder: från det förhistoriska Grekland till tidigmoderna svenska gruvarbetare från Sala gruvkyrkogård.

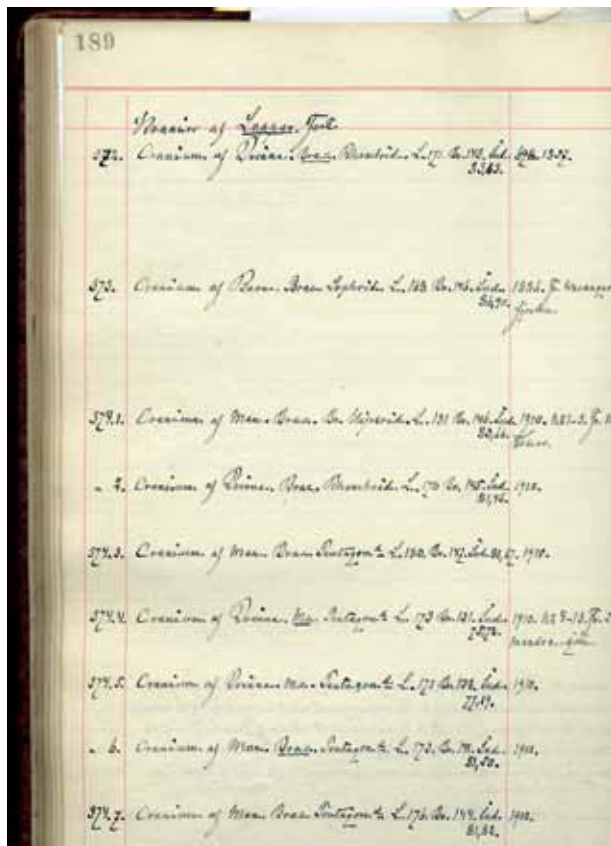
Geoffrey Metz är doktorand i egyptologi vid Uppsala universitet och förste antikvarie med ansvar för samlingarna vid Museum Gustavianum. Han forskar kring mänskliga kvarlevor från Egypten, både arkeologiskt och idéhistoriskt, med tonvikt på det material som finns i Sverige.

Kraniet i fokus

Benen från anatomiska institutionen i Uppsala är naturligtvis bara en av många liknande samlingar som förvaras på svenska museer och universitetsinstitutioner. Dessa samlingar, som tidigare legat bortglömda i olika magasin, har under senare år kommit att uppmärksammas av både forskare och ursprungsbefolkningar, och inte minst i massmedia.

Katalogen där löpnummer, benslag, årtal för införande i samlingen, skullmått, kön samt ibland ålder och ursprung antecknades.

En sida ur osteologikatalogen där kranier av samer från Lycksele, Varangerfjorden och Kolahalvön har noterats.

Även om många av de mänskliga kvarlevorna som ingick i Museum Anatomicum Upsaliense användes i anatomiundervisningen så framgår också ett speciellt intresse för just människoskallars olika form och utseende. Intresset för skallform framgår av att den största delen av samlingen utgörs av just skallar med måttangivelser noterade i osteologikatalogen, men även av att majoriteten av de många monterade skeletten i samlingen nästan alltid har sina skallmått angivna, även då andra uppgifter om individernas ursprung är ofullständiga.²

Från osteologikatalogen kan man utläsa att många olika nationaliteter och folkgrupper fanns representerade i samlingen, däribland samer från Lycksele, Rou-nala, Varangerfjorden och Kolahalvön. Under denna tidsperiod förekom ett flitigt ”upptäcktsresande” och forskare förde ofta med sig allehanda föremål som ansågs exotiska, men även skelettmateriel, från sina expeditioner. Ett exempel är arkeologen Gustaf Hallström som, under sina resor på Kolahalvön, grävde ut, eller snarare plundrade, ryska samers gravar.³ En del av de ben Hallström förde med sig till Sverige kom att ingå i Anatomiska institutionens samling. Hallström tog med sig flera olika skelettdelar från Kolahalvön, men endast kranierna noterades i osteologikatalogen.⁴ Det råder alltså inga tvivel om att kraniet ansågs vara den mest intressanta kroppsdel när skelettmaterialet skrevs in

i samlingarna vid Anatomiska institutionen. Detta var kanske inte så konstigt med tanke på att det redan i början av 1800-talet hade uppstått ett stort intresse för skallar, genom den lära som kom att benämnas frenologi. Förgrundsgestalten var Franz Joseph Gall som menade att skallens form hade samband med själsliga och intellektuella egenskaper vilka satt i olika delar av hjärnan.⁵

Under 1800-talet började forskare söka efter det nordiska folkets ”urhem” och man sökte förklara och rättfärdiga olika politiska och historiska skeenden vilket resulterade i att nationalism och kolonialism frodades.⁶ Kulturhierarkiska teorier gav upphov till ett rastän-kande där utseende, intelligens och kultur samman-kopplades.⁷ I mitten av 1800-talet utvecklade Anders Adolf Retzius (1796–1860) en metod för att mäta hjärn-skälskraniets form och sedan, via uträknandet av ett s.k. Cephaliskt index, urskilja två skalltyper: långskal-lar och kortskallar. Formen på kraniet kopplades senare till karaktären: långskallarna ansågs vara intellektuellt högstående medan kortskallar ansågs betecknande för vad man kallade ”primitiva” folkgrupper, till vilka man räknade bl.a. samerna.⁸

Själva grunden till dåtidens skullsamlande utgjordes således av en önskan att kartlägga, kategorisera och rangordna människor utifrån deras skallform. Det fanns sällan något intresse av att undersöka benen utifrån da-gens osteologiska frågeställningar om hälsotillstånd, dödlighet och kosthållning.⁹ Istället sökte man bevis för att nordborna hade en långskallig (dolichocephal) hu-vudform för att på så sätt belägga en förekomst av den ”germanska rasen” så långt bak i tiden som möjligt med hjälp av kranier från arkeologiska utgrävningar.¹⁰

Värdet av skelettmaterialet

Även om kraniet stod i fokus under sent 1800-tal och början av 1900-talet, fanns det också ett behov av hela kroppar för anatomiundervisning. Den monterade ske-lettsamlingen innehåller ett nittiotal mer eller mindre kompletta skelett, liksom flera lösa armar, ben, händer och fötter som hittills inte kunnat tillföras något av ske-letten. I samlingen finns män, kvinnor och barn i olika åldrar, men majoriteten utgörs av skelett från vuxna män. Varifrån kom då alla dessa skelett? Precis som i kraniesamlingen finns här ben från svenska och utländ-ska minoritetsgrupper och andra individer vilkas skelett grävts upp ur gravar och förts till Uppsalainstitutionen. Några skelett hade köpts in från utländska medicinska institutioner eller från privatpersoner, men huvuddelen härrör från individer som avlidit och/eller dissekerats i Uppsala- och Stockholmsområdena, liksom skelett

Geoffrey Metz och Anne Ingvarsson Sundström presenterar Museum Gustavianums arbete med repatriering för bl.a. Inger Zachrisson och Torbjörn Söder. Foto: Håkan Tunón.

vars kontext är okänd. Här finns även skelett från människor som begått självmord, avlidit i fängelser eller på olika vårdinrättningar. Många av skeletten har sjukliga förändringar (t.ex. frakturer eller spår av infektionssjukdomar som tuberkulos) eller någon morfologisk avvikelser (t.ex. extra revben eller kotor).

En noggrann osteologisk genomgång av den monterade samlingen ger vid handen att de skelett som inte kommer från minoritetsgrupper eller från andra länder knappast utgör ett slumpvis urval. En jämförelse av skelettens fysiska egenskaper (t.ex. sjukliga förändringar) och den information som finns noterad om dem i osteologikatalogen ger dels insikter om vad man ansåg viktigt att notera då de skrevs in i samlingen, dels information om vilken osteologisk och biografisk information som man *inte* ansåg vara viktig. En fullständig osteologisk analys kan komma att ge värdefulla kunskaper om skelettpatologier, livsstil och mänskligt beteende.¹¹

Skelettsamlingen är således intressant på flera olika sätt. Ur ett idéhistoriskt, medicinhistoriskt och museologiskt perspektiv är det intressant att undersöka vilket anatomiskt material man ansåg vara betydelsefullt att studera, bevara och registrera under perioden 1800-tal till tidigt 1900-tal.¹² Ur ett osteologiskt perspektiv är samlingen av olika sjukliga skelettförändringar och anatomiska variationer oerhört viktig, eftersom stora

skelettsamlingar med dokumenterade åldrar och kön är sällsynta. Museum Anatomicum Upsaliense har således en unik forskningspotential för osteologer, arkeologer, historiker och skulle också utgöra en ovärderlig resurs för undervisning i dessa ämnen.

Forskning eller återbegravning – av vem och för vem?

När det gäller förekomsten av mänskliga kvarlevor från olika folkgrupper som på olika sätt behandlats illa under historien (och som i många fall fortfarande diskrimineras), är det naturligtvis lätt att förstå vilka sår som bensamlandet lämnat hos dessa grupper. En repatriering av vissa ben bör således vara en av de högst prioriterade, om än inte helt oproblematiska, uppgifterna för museet efter det att arbetet med dokumentationen av samlingen och sammanförandet av spridda skelettdelar har avslutats. För det samiska benmaterialet från Rounala finns sedan tidigare beslut på att det inte ska återbegravas, utan deponeras på Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Repatriering av ben till utländska folkgrupper är också aktuella. Generellt sett verkar dock dessa repatrieringsärenden vara utdragna processer där lång tid förflyter även efter det att besluten faktiskt har fattats. I många fall beror fördröjningen troligen på en avsaknad av resurser hos de mottagande parterna.

I ett internationellt perspektiv utgör repatriering av mänskliga kvarlevor en just nu aktuell och omdiskuterad fråga inom museiverksamhet såväl som inom, arkeologisk och osteologisk forskning. I takt med att gamla bensamlingar världen över kommer till allmänhetens kännedom ökar också kraven från grupper som kräver ett återbördande, och många gånger även återbegravning av benen från förfädet/förmödrar. Denna debatt är komplex och utrymmet här tillåter endast ett kort omnämnande av några få synpunkter som framförts från förespråkare respektive motståndare.

Den mörka historiska bakgrunden till hur många av de mänskliga kvarlevorna kommit in i samlingarna utgör ofta ett av de starkaste argumenten för återbegravning.¹³ Bland de marginaliserade grupper som kräver tillbaka benen av sina döda förfäder, menar många att ett förhindrande av återbegravning innebär fortsatta övergrepp och diskriminering när det istället skulle vara möjligt att ge åtminstone denna form av upprättelse.¹⁴ Dessa krav har mötts av motstånd t.ex. från flera forskare inom osteologi och arkeologi som bl.a. menar att vidare studier omöjliggörs om benen återbegravs, och att krav som innebär att värdefullt forskningsmaterial förstörs för alltid är orimliga.¹⁵

Gränsdragningar avseende vilka som kan göra anspråk på de mänskliga kvarlevorna där inte direkt släktskap eller ett gemensamt historiskt förflutet kan beläggas, utgör en annan komplicerad fråga.¹⁶ Hur avlägset besläktad är *för avlägset*? I repatrieringsfrågor förefaller det viktigt att beslutsfattare, berörda myndigheter och museer skaffar sig mycket goda kunskaper om ursprungsbefolkningarnas historia, syn på döden och livet efter döden, då som nu.¹⁷

Ett dilemma är att de som högljutt argumenterar för återbegravning ofta blir språkrör för en hel folkgrupp. Hur vet man att de krav som ställs motsvarar majoritetens åsikter? Hur vet man att framtida generationer forskare t.ex. från de utsatta folkgrupperna inte kommer att se återbegravningarna som ett hinder för deras utforskande av sitt folks historia och livsvillkor?

Det är viktigt att de forskare som motsätter sig repatriering och/eller återbegravning kan respektera och visa förståelse för önskemålen hos grupper som vill återta kontrollen över sin egen historia, och vars synsätt på omvärlden skiljer sig från forskarens eget.¹⁸ Detta betyder inte att man alltid ska ge avkall på sin övertygelse att kulturarvet är gemensamt, och att möjligheterna till forskning om historiska skeenden och tidigare levnadsbetingelser är viktiga för alla, om tidigare tankesystem ska kunna ifrågasättas och alternativa historier skrivas.¹⁹ En avsaknad av dialog och empatisk hållning från alla

inblandade resulterar lätt i låsta positioner som gör det svårt att föra debatten vidare.

Sammanfattning

Det pågående arbetet med att inventera och ordna upp bensamlingen från Museum Anatomicum Upsaliense har inneburit att flera ofullständiga skelett åter blivit kompletta och att vi har fått bättre kunskap om benens ursprung. Denna kunskap är oumbärlig, eftersom flera folkgrupper nu gör anspråk på repatriering av kranier och skelett. Vid repatrieringsärenden är det förstas oerhört viktigt att det inte råder några tveksamheter om benens proveniens samt att man också försäkras sig om att alla kvarvarande delar av individerna har samlats ihop.

Museum Anatomicum är av stort intresse dels ur vetenskapshistorisk och medicinhistorisk synvinkel, dels för osteologisk och arkeologisk undervisning och forskning. Benen ger oss unika möjligheter att studera bl.a. sjukliga förändringar och anatomisk variation, på så sätt kan vi få nya kunskaper om olika folk- och samhällsgruppers tidigare levnadsvillkor och livsstil. Till skillnad från många skriftliga källor, skildrar skelettet inte främst samhällselitens historia och synsätt, här finns levnadshistorier från dem vars röst sällan blir hörd. För dem av oss som lever ett bekvämt, välnärt och ofta stillasittande liv utgör dessutom benen ett memento om helt andra livsstilar och levnadsmiljöer.

Forskning på mänskliga kvarlevor är förstas något som väcker många känslor, framförallt hos de minoritetsgrupper som misstänker att ben från avlägsna släktingar finns i anatomiska samlingar och föremålsarkiv runt om i landet. I skelettsamlingen Museum Anatomicum Upsaliense är det visserligen få av de mänskliga kvarlevorna som kan associeras med minoritetsgrupper, men det faktum att de ändå finns där ger upphov till flera svåra frågor, och beslut som måste fattas. Ett ökat samhällsintresse för etiska frågor bidrar till att diskussionerna om repatriering och återbegravning säkerligen kommer att intensifieras. Förhoppningsvis kommer ingen att behöva utses till syndabock för beslut som fattas under en annan tidsperiod, förhoppningsvis kommer diskussionerna att präglas av ömsesidig respekt och intresse för olika åsikter så att sår kan läkas och forskningen kan vidareutvecklas.

Litteratur

- Broberg, G., 1995. *Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet*. Lund.
- Cox, M. & Mays, S., 2000. *Human osteology: in archaeology and forensic science*. London.

Edbom, G., 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*. Åttje, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, 2005:1.

Gowland, R. & Knüsel, C., 2006. *The social archaeology of funerary remains*. Oxford.

Hagerman, M., 2006. *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*. Stockholm.

Hubert, J., 1989. "A proper place for the dead: a critical review of the 'reburial' issue." s. 131–166 i *Conflict in the Archaeology of living traditions*. Red. R. Layton. One World Archeology 8, London.

Iregren, E. & Schramm Hedelin, H., 2010. "Vi behöver tydliga regler för bevaring/återbegravning av mänskliga lämningar.", *Fornvännen* 105:54–60.

Jenkins, T., 2011. *Contesting human remains in museum collections. The crisis of cultural authority*. New York.

Lundmark, L., 2002. "Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämt ..." *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Umeå.

Lynnerup, N., Bennike, P. & Iregren, E., 2008. *Biologisk antropologi med human osteologi*. Köpenhamn.

Nilsson Stutz, L., 2007. "Archaeology, identity, and the right to culture." *Current Swedish Archaeology* 15:1–16.

Ojala, C-G., 2009. *Sámi Prehistories. The politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. Uppsala universitet.

Pettersson, M., 2010. "Från fysisk antropologi till osteologi", s. 166–200 i *Mänskliga kvarlevor – ett problematiskt kulturarv*. Red. C. Hallgren. Etnografiska Museet, Stockholm.

Sofaer, J., 2006. *The body as material culture: a theoretical osteoarchaeology*. Cambridge.

Svanberg, F. 2009. Alla tiders huvudjägare. Dagens Nyheter, 7 oktober 2009. <http://www.dn.se/kulturochkonst/alla-tiders-huvudjagare>.

Zimmerman, L.J., 1989. "Made radical on my own: an archaeologist learn to accept reburial", s. 60–67 i *Conflict in the Archaeology of living traditions*. Red. R. Layton. One World Archeology 8, London.

Slutnoter

- 1 Broberg 1995:15, Svanberg 2009.
- 2 Ursprung har heller inte antecknats för alla lösa kranier i samlingen, ca 5 % av det 2000-tal kranier som skrivits in i osteologikatalogen saknar dessa uppgifter.
- 3 Ojala 2009:212.
- 4 Det övriga skelettmaterialet från Kolahalvön innefattar främst extremiteter (d.v.s. de långa rörbenen i armar och ben). Hand- och fotben, kotor, bäcken och revben verkar inte ha betraktats som lika intressanta även om de förekommer i ett par fall.
- 5 Pettersson 2010:169f.
- 6 Pettersson 2010:170f.
- 7 Edbom 2005:44; Lundmark 2002:13.
- 8 Lundmark 2002:24–26; Pettersson 2010:172.
- 9 För mer information om nutida osteologiska metoder, teorier och frågeställningar se t.ex. Cox & Mays 2000; Lynnerup, Bennike & Iregren 2008; Sofaer 2006; Gowland & Knüsel 2006.
- 10 Hagerman 2006.
- 11 Detta arbete pågår för närvarande vid sidan av inventeringen av samlingen och resultaten kommer att publiceras i en vetenskaplig artikel med ett både osteologiskt och idéhistoriskt perspektiv.
- 12 I ett pågående projekt: "Huvudjägarna, Museum Anatomicum och samlandets sociala dynamik" under ledning av Fredrik Svanberg (SHMM) undersöks för närvarande fler av dessa frågor.
- 13 Ojala 2009:251.
- 14 Jenkins 2011:20.
- 15 Iregren & Schramm Hedelin 2010; Jenkins 2011:38–43.
- 16 Nilsson Stutz 2007:6. Nilsson Stutz artikel ger en bra bakgrund till dagens repatrieringsdebatt och en detaljerad redogörelse för argument och synsätt som förts fram i diskussionen under senare tid, såväl nationellt som internationellt.
- 17 Jmf. Hubert 1989.
- 18 Zimmerman 1989:64.
- 19 Jmf. Nilsson Stutz 2007.

Det samiska initiativet – att vända på perspektiven

HÅKAN TUNÓN, NAPTEK, CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD, UPPSALA

Med denna text vill jag beskriva hur vi i samarbete med Sametinget har försökt vända på de gängse perspektiven inom samiskrelaterad forskning och sträva efter att låta gräsrotsnivån och inifrånperspektivet få styra forskningen. Detta arbete är gjort inom ramarna för ett sexårigt regeringsuppdrag rörande folklig kunskap om naturen och naturresurserna. Syftet är att skapa kunskap om vägar att utveckla nya former av naturresursförvaltning utifrån äldre generationers erfarenheter.

Historien

Uppsala och universitetet har en mycket lång tradition av samiskrelaterad forskning och jag väljer att exemplifiera detta med ett antal nedslag. Redan i Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555)¹ skildras de så kallade skridfinnarna mer eller kanske snarare mindre korrekt och fragmentariskt. Statsvetaren Johannes Schefferus nyttjade ett antal samiska präster för att leverera bakgrundsuppgifter till sin bok *Laponia* (1673).² Medicin- och botanikprofessorn Olof Rudbeck d.y. gjorde en egen lapplandsresa 1695 och studerade de nordliga delarna av landet, vilket 1701 resulterade i en reseskildring. Några decennier senare, år 1732, genomfördes en ännu mer välkänd lapplandsresa, nämligen den av Carl von Linné. Även han skrev en reseskildring, som dock publicerades först 1811.³ Linnés dagbok från resan finns bevarad och betraktas fortfarande av många som en av de viktigaste källorna till kännedom om äld-

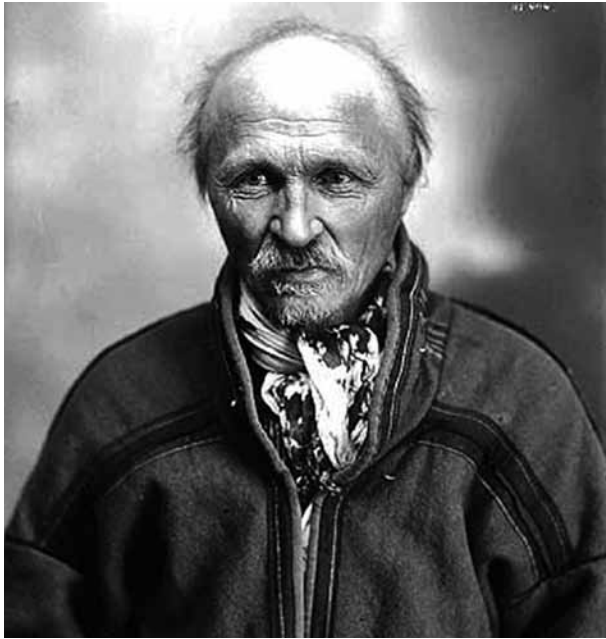
Olaus Magnus "skridfinnar" (1555).

Håkan Tunón är forskningsledare vid Centrum för biologisk mångfald (en centrumbildning vid Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet) inom området traditionell ekologisk kunskap och etnobiologi samt programchef för regeringsinitiativet Naptek (Nationellt program för lokal och traditionell kunskap). Han har varit redaktör och medförfattare till ett stort antal böcker, såsom *Samisk etnobiologi: Människor, djur och växter i norr* (2000), *Människan och naturen* (2001), *Människan och floran* (2005), *Människan och faunan* (2007), *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (2009) och *Nycklar till kunskap: Om människans bruk av naturen* (2010).

re samisk kultur. Rudbeck spenderade mindre än två månader i Sápmi och Linné drygt tre, med andra ord handlar det inte om några verkliga djupdykningar i den samiska kulturen, utan snarare om kortare besök i fält. Även Linnélärjungen Lars Montin (d. 1756), ursprungligen från Göteborg, gjorde studier av "det främmande folkets" kunskaper och sedvänjor. Även Montin spenderade endast någon dryg månad i Sápmi och då under sommaren 1749.

Även under 1800- och 1900-talen har merparten av den svenska forskningen på samisk kultur genomförts av forskare från södra Sverige, särskilt från Stockholm-Uppsala. Ett exempel är professor Gustaf von Düben (1822–92), som främst var verksam vid Karolinska institutet, men som också genomförde två etnografiska resor till Lule, Pite och Ume lappmarker. Resultatet blev den etnologiska boken *Om Lappland och lapparne*, företrädesvis de svenske.⁴ I sitt sällskap hade han sin hustru Lotten som fotograf. Hon tog bilder som ofta anses illustrera samerna som annorlunda, exotiska och lägre stående. von Düben genomförde också ingående studier på samiska kranier, vilket kan ses som en inledning till vad som komma skulle ett antal decennier längre fram i tiden ...

Under 1900-talet genomförde både Nordiska museets Ernst Manker (1893–1972) och professor Israel

Johan Turi (1854–1936) var en pionjär när det gällde samernas egna dokumentation av den egna kulturen. Han berättade och Emilie Demant Hatt (1873–1958) skrev och slutresultatet blev boken *Muittalus samid birra – en bog om lapparnes liv* (1910). På svenska kom boken ut 1917.

Ruong (1903–86) vid Uppsala universitet betydande insatser för dokumentationen av den samiska kulturen. Ruong hade samisk bakgrund medan Manker å andra sidan var född på Tjörn. Den sistnämnde utvecklade emellertid sin kännedom kunskap om samiska förhållanden under många och ingående fältresor i lappmarkerna.

Att påstå att all forskning på samer har genomförts av icke-samer är således både en orättvis och förenklad bild av verkligheten, eftersom man då bortser från olika akademiska aktörer med samisk bakgrund eller de som har haft mycket nära och regelbundna kontakter och samarbeten med samiska informanter. Exempelvis var Johannes Schefferus informanter samiska präster med en väsentligt bättre lokal förankring i de samiska områdena och den samiska kulturen än vad Schefferus själv hade. Samtidigt kan man kanske också fråga sig om det verkligen är så att så kallade ”utomstående” verkligen inte kan ge en rättvis bild av den samiska kulturen. Det är en åsikt som inte helt sällan läggs fram och i så fall var drar man gränsen på den som är utomstående?

Att forska på samer och inte med samer?

Genom historien har en stor del av forskarnas fokus varit att forska på urfolken och lokalbefolkningen och man har betraktat dem som fascinerande studieobjekt. Det gäller också i allra högsta grad svensk samiskrelaterad forskning. Under de senaste decennierna har emellertid olika internationella politiska arenor lyft fram urfolks och minoriteters rättigheter att själva delta i

processerna som direkt rör deras egna angelägenheter. Det gäller exempelvis FN:s deklaration om urfolkens rättigheter som generalförsamlingen antog 13 september 2007 och naturligtvis urfolkskonventionen ILO-169 (som Sverige inte ännu har ratificerat). Inför denna proklamerade FN också ett decennium för världens urfolk 1995–2004. Man bedömde att situationen krävde uppmärksamhet även efter denna period, varför en andra urfolksdekad inleddes 2005. Fokus är bl.a. att mana till ett ökat deltagande av urfolk i de beslut som direkt eller indirekt påverkar den egna situationen.

Konventionen om biologisk mångfald

FN:s konvention om biologisk mångfald (CBD) betraktas av många som en naturvårdskonvention och därför kan det kanske kännas oväntat att hitta ett forum för frågor rörande urfolks rättigheter. Den tillkom i samband med världstoppmötet i Rio de Janeiro 1992 tillsammans med ett antal andra mer kända internationella fördrag, t.ex. Agenda 21, Kommissionen för hållbar utveckling och Klimatkonventionen. Syftet med toppmötet var att skapa en hållbar samhällsutveckling och en bevarad natur. Men inför toppmötet hade urfolken mobiliserat extra mycket och deltagandet av urfolksrepresentanter var mycket stort på det parallella mötet Global Forum '92, vilket även syns i de officiella dokumenten. Den första artikeln i CBD framhåller att:

[m]ålen för denna konvention (...) är bevarandet av biologisk mångfald, hållbart nyttjande av dess beståndsdelar och rättvis fördelning av nyttan som uppstår vid utnyttjande av genetiska resurser (...)

Konventionen är således tredelad och omfattar naturvård, hållbarhet och rättighetsfrågor. Eftersom den inte är en renodlad naturvårdskonvention, är den heller något som enbart berör biologer, utan i allra högsta grad en mängd andra aktörer. För urfolk och lokalsamhällen har särskilt artikel 8j öppnat för nya möjligheter. Den lyder:

Varje fördragsslutande part skall, så vitt möjligt och om så är lämpligt (...) respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

I kontexten "lokalsamhälle med traditionella livssätt" framhålls ofta fäbodbruket, som idag bara är en spillra av vad det en gång var. Idag återstår kanske bara tvåhundra fäbodbrukare från att under 1960-talet ha varit över 600 och mindre än hundra år tidigare flera tusen. Av dessa få bedriver dock endast en minoritet fritt utmarksbete på traditionellt vis. Foto: Håkan Tunón.

Även om huvudfokus för artikel 8 är *in situ*-bevarande¹ av biologisk mångfald markerar man ändå, som texten visar, att man också värdesätter de folkliga kunskaperna för bevarande och hållbart nyttjande av naturen. Frågan om traditionell kunskap betraktas inom CBD som en gränsöverskridande fråga inom konventionsarbetet, dvs. en fråga som berör samtliga områden inom arbetet. Denna artikel har också lett till att urfolksrepresentanter har fått ett internationellt officiellt forum att lyfta sina frågor, vilket har gjort att arbetet rörande artikel 8j har fått en mycket vidare belysning än den kanske först var avsedd att få. Konventionen har utsett en särskild arbetsgrupp och formulerat ett särskilt arbetsprogram för implementeringen av de intentioner som handlar om involverandet av urfolkssamhällen och lokala samhällen⁵ med traditionella livssätt. Konventionsarbetet har under snart tjugo år resulterat i en mängd olika dokument och överenskommelser om frågor rörande urfolks traditionella kunskap och rättighetsaspekter samt etiska spörsmål.

Nationell tillämpning

I Sverige har Miljödepartementet det huvudsakliga ansvaret för att artikel 8j implementeras i landet. Det ge-

¹ *In situ*-bevarande = bevarande av arter, raser eller sorter i deras rätta miljö, dvs. i den miljö där de har utvecklats och inte *ex situ*, t.ex. i en djurpark eller en botanisk trädgård.

nomfördes en utredning 2002–2004, som belyste olika insatser för att skapa förutsättningar för en svensk implementering.⁶ Detta resulterade i att regeringen i miljömålspropositionen "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" (2004/05:150) framhöll behovet av ett samlat nationellt program för dessa frågor. I december 2005 fattade regeringen beslutet att låta Centrum för biologisk mångfald initiera och under en sexårsperiod driva ett nationellt program utgående från artikel 8j. Detta blev starten för Naptek (Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald), i syfte att brett arbeta med frågor rörande nyttan och nyttjandet av folklig kunskap kopplat till hållbart naturbruk. Uppdraget handlar om att utveckla element rörande

- kartläggning och dokumentation
- åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap
- spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter
- stimulerande av forskning.

Således har vi under programtiden på olika sätt reflekterat över hur och varför man bör bevara lokal och traditionell kunskap. Med utgångspunkt i olika utredningar och bakgrundsdokument inom CBD samt våra egna erfarenheter har vi funnit följande bevekelsegrunder⁷

Lars-Anders Baer – dåvarande styrelseordförande för Sametinget – berättar om de internationella diskussionerna rörande forskningsetik och traditionell kunskap under överinseende av moderatorn Olof T. Johansson på en workshop i Östersund 2008. Foto: Håkan Tunón

- Bevara kulturell mångfald och lokal kulturell identitet
- Skapa traditionella innovationer för hållbart samhälle
- Främja lokala produkter för landsbygdsutveckling
- Bevara biologisk mångfald och ekosystemtjänster genom bevarande av traditionell markanvändning

Att samverka om samisk kunskap

Napteks verksamhet har enligt regeringsbeslutet ett uttalat uppdrag att ha ett starkt fokus på samisk traditionell kunskap och att samverka med Sametinget. Vi kontaktade därför tidigt under 2006 Sametingets dåvarande styrelseordförande Lars-Anders Baer, som under flera år kom att vara Sametingets ledamot i Napteks programråd. Vidare inleddes konkreta diskussioner om det praktiska samarbetet med Sametingets kanslichef Ulla Barruk Sunna. Dessa diskussioner ledde till utvecklandet av det första steget av arbetet med samisk traditionell kunskap, nämligen en intern samisk bedömning av dokumentationsläget. Naptek finansierade och Sametinget rekryterade en utredare, och under hösten 2006 och våren 2007 genomförde Per Mikael Utsi en granskning av befintlig dokumentation. Slutsatserna som gjordes var att den samiska traditionella kunskapen var ytligt och fragmentariskt beskriven och främst skildrad ur ett utifrånperspektiv. Arbetet resulterade i

en publicerad rapport⁸ som presenterades och diskuterades på Sametingets plenum i maj 2007.

Detta ledde till steg två av samarbetet, som vi valt att kalla *Det samiska initiativet* – ett initiativ där samer ur ett samiskt perspektiv ges möjligheter att utveckla metoder för att själva dokumentera samisk folklig kunskap om hållbart nyttjande av naturen och dess resurser. Idén var att ge samiska aktörer medel att genomföra en utlysning av medel för pilotprojekt. Detta möjliggjordes av Napteks basfinansiering och Sametingets kulturråd, och gemensamt publicerades annonser i massmedia om att medel fanns att söka för detta ändamål. Sammantaget genomfördes två utlysningssomgångar och fjorton pilotprojekt:

- Äjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum: *Traditionell kunskap om markanvändning bland samer i världsarvet Lapponia*. Projektomgång 1 & 2.
- Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum: *Hantering av måltidsben i ett långtidsperspektiv*. Projektomgång 2.
- Greta Huuva, Jokkmokk: *Vilda örter som mat och medicin*. Projektomgång 1.
- Idre Nya Sameby: *Traditionell samisk slaktteknik*. Projektomgång 2.
- Solveig Labba, Övre Soppero: *Mjölkningsrengården*. Projektomgång 1.
- Ann Christin Marakatt & Ann-Kristin Sikku, Kareuando: *Golmma čearu njálmmlaš máidnasat, Rosto,*

Lávnjitvuopmi, Sárevuopmi – Tre samebyars muntliga sägner. Projektomgång 1.

- Sara Linnea Rimpi, Porjus: *Fisket vid Stora Lulevatten – levande och traditionellt kulturarv.* Projektomgång 2.
- Sámi Duodji, Sameslöjdstiftelsen: *Ráidu: dokumentation av traditionell kunskap om rajd.* Projektomgång 1.
- Sámiid Riikkasearvi/Svenska Samernas Riksförbund: *Kartläggning av det samiska kulturlandskapet.*²
- Silbonah Sámesijdda: *Rödningsträskgruppens markanvändning under 1900-talet.* Projektomgång 1.
- Laila Spik, Jokkmokk: *Fåglar i den samiska kulturen.* Projektomgång 2.
- Anna Sunna & Birgitta Lindström, Luleå: *Luovva-luokta – ett samiskt nybygge.*³ Projektomgång 2.
- Lars J Walkeapää, Jokkmokk: *Lainiovuomasamernas gamla renflyttningvägar till sommarvistena i Troms fylke.* Projektomgång 1.

Naptekk bidrog också till finansieringen av Tromsø museums utgivning av Lars J. Walkeapääs bok om Kónkämävuoma-samernas renflyttningar till Norge⁹ och arbetar också med att publicera Walkeapääs bok om Lainiovuomasamernas renflyttningvägar till sommarvistena vid norska kusten.¹⁰ Ett exempel på när samiska gräsrotter utifrån ett inifrånspektiv har medverkat till forskning om livet och flyttlederna förr.

Som ett ytterligare steg i Det samiska initiativet har ett antal seminarier om olika praktiska aspekter rörande dokumentationsfrågor arrangerats. Det första genomfördes på Ájtte i Jokkmokk 11–12 september 2007⁴, det andra i Östersund 2–3 juni 2008⁵ och det tredje i Kiruna 29–30 september 2009.⁶ Bakgrundstanken har varit att bidra till att öka det samiska samhällets kapacitet/förmåga att dokumentera samisk traditionell kunskap och i synnerhet den som rör traditionellt naturresursanvändande. Seminarierna gav exempel på olika personers erfarenheter av dokumentationsmetoder och etikfrågor.

² http://www.sapmi.se/mala_2.pdf.

³ Projektet är delvis avrapporterat i form av ett antal radioprogram: <http://sverigesradio.se/sida/gruppssida.aspx?progrmid=3967&grupp=13550>.

⁴ En öppen tvådagars workshop *Traditionell kunskap inom den samiska kulturen – praktiska metoder för att dokumentera och stärka traditionell samisk kunskap och kultur.*

⁵ En öppen tvådagars workshop *Dokumentation av traditionell kunskap inom den samiska kulturen – frågor om etik och praktiska erfarenheter*.

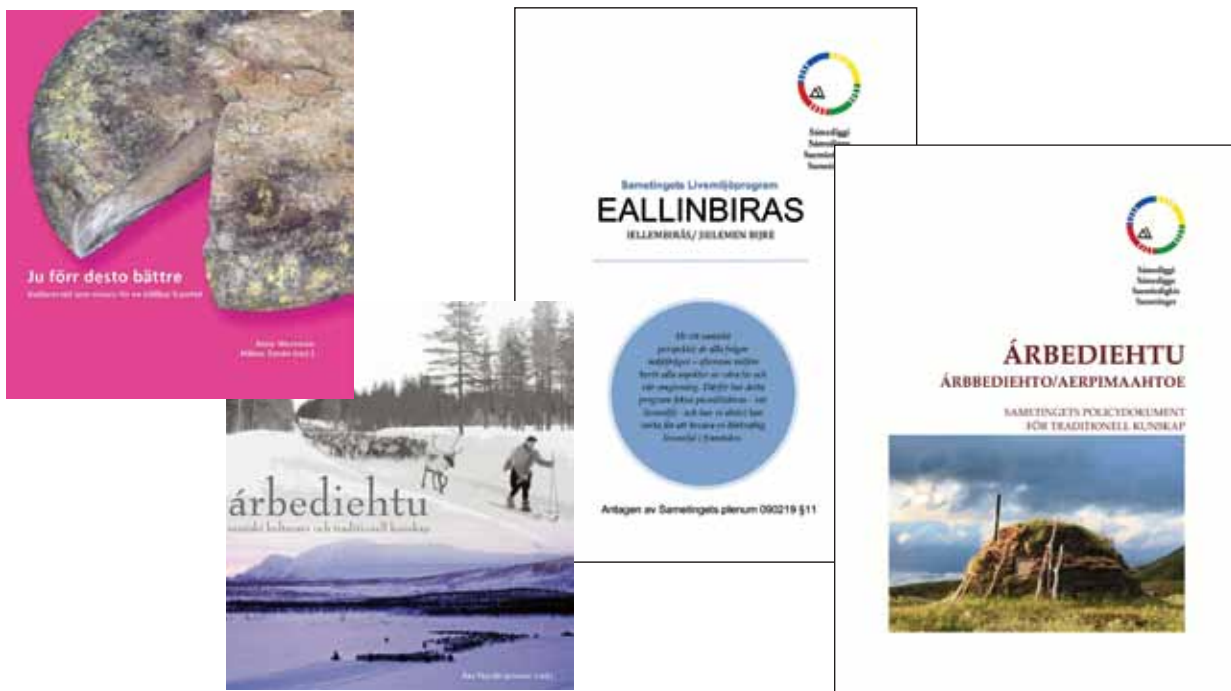
⁶ En sluten tvådagars workshop *Erfarenhetsutbyte kring arbetet med dokumentation av samisk traditionell kunskap.*

Etik och rättigheter

Ett regelbundet återkommande mantra när det gäller frågor rörande urfolks- och lokalsamhällets rättigheter är PIC/PIA eller *prior informed consent/prior informed approval* (i förväg avgivet informerat medgivande/i förväg avgivet informerat godkännande). Detta har utvecklats från Nürnbergkodexen¹¹ och utökas ofta till att lyda ”ett i förväg *frivilligt* avgivet informerat godkännande”. Detta innebär att man innan ett forsknings- eller exploateringsprojekt inleds ska inhämta ett informerat (på ett relevant sätt och med lämplig framförhållning) och frivilligt godkännande. Man bör informera om projektets syfte och vad man kan förvänta sig för rimliga följder, positiva som negativa. Informationen om projektet ska lämnas på ett relevant och adekvat sätt och på ett relevant språk så att berörda kan förstå innebörden. Inom CBD har man dessutom utvecklat rekommendationer som Akwé: Kon – frivilliga riktlinjer¹² (för miljö-, social- och kulturkonsekvensbedömningar) och Tkarihwaié:ri – etisk uppförandekod¹³ (för projekt av alla de slag som kan påverka urfolks- och lokala samhällen och deras religion och naturbruk). Centrum för biologisk mångfald och Sametinget tecknade dessutom ett gemensamt intentionsavtal 2008 för att beskriva samarbetets absoluta fundament. Intentionen var och är fortsättningsvis att ha en öppen dialog och att mötas med ömsesidig respekt. Detta gäller både i relation specifikt till Sametinget och till det samiska samhället i allmänhet.

Metodikhandbok och handlingsprogram

Sametinget och Naptekk har gemensamt också utarbetat Sametingets policydokument om árbediehtu.¹⁴ *Árbediehtu* är det nordsamiska ordet för ärvd kunskap, dvs. traditionell kunskap. Detta dokument är ämnat att användas i processen att skapa ett handlingsprogram för Sametinget rörande samisk traditionell kunskap. Parallellt med vårt samarbete har Sametinget också utvecklat *Eallinbivas – Sametingets livsmiljöprogram*,¹⁵ vilket är dokument som har utvecklats relativt fristående från arbetet med árbediehtu, men som i allra högsta grad är relaterat. För att underlätta för samiska aktörer att använda, bibehålla, dokumentera och vidareförmedla samisk traditionell kunskap utvecklade vi också gemensamt metodikboken *Árbediehtu – samiskt kulturarv och traditionell kunskap*,¹⁶ som är baserad på erfarenheterna från de tidigare nämnda samiska pilotprojekten. Inspiration har också hämtats från ett projekt som Naptekk och Sveriges Hembygdsförbund gemensamt bedriver och mer precist från boken *Ju förr desto bättre*.¹⁷ Båda dessa böcker är tänkta att inspirera ”vanligt folk” att

Böckerna *Ju förr desto bättre...* (2009) och *árbediehtu* (2010) samt Sametingets strategidokument *Eallinbiras* (2009) och *Árbediehtu* (2011). Texter framtagna för att underlätta lokalbefolkningens, särskilt samernas, egna arbete med att dokumentera sin kunskap och kultur.

synliggöra och dokumentera lokal och traditionell kunskap samt reflektera över dess eventuella plats i hållbar samhällsutveckling. Vad kan vi lära oss av tidigare generationers erfarenheter vad gäller att hållbart nyttja och bevara biologisk mångfald? *Ju förr desto bättre* har också utvecklats till ett koncept med temadagar och studiecirklar, varför vi även har utvecklat en studieplan⁸ i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan.

Idén med samarbetet med Sametinget och Det samiska initiativet har varit att dra nytta av internationella erfarenheter rörande urfolks traditionella kunskap och den relaterade etiska diskussionen för att utveckla system för samisk traditionell kunskap. Målet har varit att gemensamt utveckla ett koncept för att verka för att dokumentera, sprida och bibehålla traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Det nutida och historiska nyttjandet av de biologiska resurserna och de omgivande markområdena har format sammansättningen av dagens biologiska mångfald.⁹ Ett bibehållet traditionellt sedvanebruk har goda förutsättningar att även fortsättningsvis kunna utgöra ett hållbart nyttjande och bevarande av naturresurserna och bör därför kunna ge ledning till hur framtida hållbart bruk bör avpassas. Kunskap om den historiska markanvändningen kan avslöja hur dagens landskap har utvecklats och ger även ledtrådar till hur landskapets natur- och kulturmiljövärden har tillkommit, respektive hur de bör förvaltas för framtiden. Ditt har vi emellertid inte kommit än i det samiska landskapet.

Referenser

- Axelsson Linkowski, W., 2011. "Renbete och biologisk mångfald", s. 37–43 i *Uppsala mitt i Sápmi. Rapport från ett symposium arrangerat av Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Upplandsmuseet 4–5 maj 2011*. Tunón, et al. (red.). CBM:s skriftserie 55. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- CBD [Secretariat of the Convention on Biological Diversity], 2004. *Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local Communities*. CBD Guidelines Series, Montreal. (<http://www.cbd.int/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>)
- von Düben, G., 1873. *Om Lappland och lapparne, företädesvis de svenske*. Norstedt, Stockholm.
- Linné, C. v., 1811. *Lachesis Lapponica or a Tour in Lapland, now first published from the original manuscript journal of the celebrated Linnaeus*. J. E. Smith (red.). London.
- Magnus, O., 1909–1951. *Historia om de nordiska folken*. Michaelisgillet, Uppsala.
- Nordin Jonsson, Å. (red.), 2011. *Árbediehtu – samiskt kulturarv och traditionell kunskap*. CBM:s skriftserie 43. Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

- Rheen, S., Graan, O., Tournaeus, J. J., Nurenus, O. P., Lundius, N. A. & Tuderus, G., 1983. *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Skytteanska samfundet, Umeå.
- Rudbeck d.y., O., 1701. *Olof Rudbecks sonens Nora Samolad eller Uplyste Lapland medh resan igenom Upland, Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Wästerbotn, Lule Lapmark, Norbotn, Torne Lapmark, Österbotn, Finland, Åland, &c.* Uppsala.
- Sametinget, 2009. *Sametingets livsmiljöprogram Eallinbiras*. Sametinget. (<http://www.sametinget.se/7366>)
- Sametinget, 2010. *Árbodiehtu – ÁrbodiehtolAerpimaah-toe – Sametingets policydokument för traditionell kunskap*. (http://www.sametinget.se/26119?file_id=1)
- Schefferus, J., [1773] 1956. *Lappland*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Tunón, H., 2004. *Traditionell kunskap och lokalsambällen: 8j i Sverige*. CBM:s skriftserie 10. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. (<http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift10.pdf>)
- Tunón, H., 2010. "Traditionell kunskap – en resurs för framtiden", s. 25–39 i *Nycklar till kunskap – Om människans bruk av naturen*. CBM:s skriftserie 34 & Skogs- och lantbruks-historiska meddelanden nr 48. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Tunón, H. (red.), 2011a. *Översättning: Akwé: Kon – frivilliga riktlinjer*. CBM:s skriftserie 50. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. (<http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift50.pdf>)
- Tunón, H. (red.), 2011b. *Översättning: Tkarihwaié:ri – etisk uppförandekod*. CBM:s skriftserie 53. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. (<http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift53.pdf>)
- Utsi, P.M., 2007. *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen*. CBM:s skriftserie 18. Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. (<http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift18.pdf>)
- Walkeapää, L.J., 2009. *Könkämävuoma-samernas renflyttningar till Norge – om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet*. Tromsø museum, Tromsø.
- Walkeapää, L. J. 2012. *Lainiovuoma-samernas gamla renflyttningar till Norge*. CBM:s skriftserie 52. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Westman, A. & Tunón, H., 2009. *Ju förr desto bättre. Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*. CBM:s skriftserie 23. Sveriges Hembygdsförbund, Stockholm & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Westman, A. & Tunón, H., 2010. "Kulturarv och hållbar utveckling". *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 59:99–106.

Slutnoter

- 1 Svensk upplaga: *Historia om de nordiska folken* (1909–1951).
- 2 Bakgrunden till Schefferus (1673) var de s.k. prästrelationerna (Rheen et al. 1983).
- 3 Linné 1811.
- 4 von Düben 1873.
- 5 I den svenska originalöversättningen av CBD:s artikel 8j anges "ursprungliga och lokala samhällen".
- 6 Tunón 2004.
- 7 För en djupare diskussion om detta se Tunón 2010 och Westman & Tunón 2010.
- 8 Utsi 2007.
- 9 Walkeapää 2009.
- 10 Walkeapää 2012.
- 11 Nürnbergskodexen är forskningsetiska principer utvecklade i samband med Nürnberggrättegångarna efter andra världskriget. Bakgrunden var oetisk "medicinsk" forskning som under kriget bedrevs i koncentrationslägren.
- 12 CBD 2004; Tunón 2011a.
- 13 CBD-beslut XI/42; Tunón 2011b.
- 14 Sametingets policydokument för Árbodiehtu (Sametinget 2010): http://www.sametinget.se/26119?file_id=1
- 15 Sametingets Livsmiljöprogram Eallinbiras (<http://www.sametinget.se/7366>).
- 16 Nordin Jonsson 2011.
- 17 Westman & Tunón 2009.
- 18 http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/studehandedning_ju_forr_desto_battre.pdf.
- 19 Se exempelvis Axelsson Linkowski 2011, s. 37–43 i denna skrift.

Samiskrelaterad forskning i Uppsala – i dag och i framtiden

Upplandsmuseet, 4–5 maj 2011

Program

Onsdag 4 maj

9.30–9.45: Välkomstord. Information om Uppsam, nätverkets grundtanke och tidigare aktiviteter, bildandet av forskarföreningen Uppsam. (Märit Frändén och Carl-Gösta Ojala)

(Moderator: Håkan Tunón)

9.45–10.15: May-Britt Öhman, Centrum för genusvetenskap, UU: Små berättelser om våld – vattenregleringar och ond bråd död i Lule älv

10.30–11.00: Birgitta Åhman, Avdelningen för renskötsel, SLU: Allt färre kalvar trots att vajornas kondition blir bättre

11.00–11.30.: Eva-Lotta Päiviö, Institutionen för ekonomi, SLU: Generationsöverföring inom samiska renskötsel-företag i Sverige från ca 1930 till nutid

Lunch

(Moderator: Carina Green)

12.45–13.15: Birgitta Åhman, Avdelningen för renskötsel, SLU: Djurvålfärd i rennäringen

13.15–13.45: Weronika Axelsson Linkowski, Centrum för biologisk mångfald, SLU: Renbete och biologisk mångfald (i fjällen och i fjällbjörkskogen)

(Moderator: May-Britt Öhman)

14.00–14.30: Carl-Gösta Ojala, Institutionen för arkeologi och antik historia, UU: Samisk förhistoria och samisk arkeologi i Sverige – nu, då och i framtiden?

14.30–15.00: Håkan Tunón, Centrum för biologisk mångfald, SLU: Samiska initiativet – att vända på perspektiven

Fika och årsmöte Föreningen Uppsam

15.30–17.00: Diskussion. Vad vill vi med nätverket? Möjligheter till framtida forskningssamarbeten, gemensamma ansökningar, en ev. gemensam publikation. (Inledare och moderator: Håkan Tunón)

Middagsbuffé på Upplandsmuseet

Torsdag 5 maj

(Moderator: Märit Frändén)

9.00–9.30: Torbjörn Söder, Institutionen för moderna språk, UU: Samiska varieteter

9.30–10.00: Cecilia Hedlund, Institutionen för moderna språk, UU: Att skapa och bevara ett skriftspråk – en projektpresentation

Fika

(Moderator: Carl-Gösta Ojala)

10.30–11.00: Märit Frändén, Institutionen för nordiska språk, UU: *Andersson, Dådring eller Sparrok?* Namnskicket som samhällspegel

11.00–11.30: Inger Zachrisson, tid. Historiska museet, Stockholm: Samer i syd i gången tid – till Uppland och Oslo-trakten

Lunch

(Moderator: Eva-Lotta Päiviö)

12.45–13.15: Anna Olofsson, Avdelningen för renskötsel, SLU: Möjligheter för adaptiv förvaltning inom renskötseln

13.15–13.45: Yvonne Gunnarsdotter, Institutionen för stad och land, SLU: Jakt- och fisketurism i Ammarnäs: Vem kontrollerar resurserna? Vem är mest tillhörig?

13.45–14.15: Anna Lydia Svalastog, Centrum för forsknings- och bioetik, UU. Samisk folk er som folk flest? En misjonsvitenskaplig betraktning om tilstedeværelse, samhandling og protestantisk misjon

Fika

14.30–14.45: Geoffrey Metz och Anne Ingvarsson Sundström, Museum Gustavianum: Samiska kvarlevor vid Uppsala universitet – Museum Gustavianums repatrieringsarbete

14.45–ca. 15.30: Diskussion. Avslutning. (Inledare: May-Britt Öhman)

Deltagare

Hugh Beach, Inst. för kulturanthropologi och etnologi, UU: hugh.beach@antro.uu.se

Rolf Christoffersson, Teologiska inst., Religionshistoria, UU: rolf.christoffersson@teol.uu.se

Märit Frändén, Inst. för nordiska språk, UU: marit.franden@nordiska.uu.se

Carina Green, Socialantropologi, Högskolan Dalarna: carina.c.green@gmail.com

Satu Gröndahl, Hugo Valentin-centrum, UU: satu.grondahl@valentin.uu.se

Yvonne Gunnarsdotter, Inst. för stad och land, SLU: yvonne.gunnarsdotter@slu.se

Cecilia Hedlund, Inst. för moderna språk, UU: cecilia.hedlund@moderna.uu.se

Leena Huss, Hugo Valentin-centrum, UU: leena.huss@valentin.uu.se

Åsa Virdi Kroik, Teologiska inst., Religionshistoria, UU: kroik@bredband.net

Anna-Lill Ledman, Centrum för samisk forskning, UmU: anna-lill.ledman@historia.umu.se

Weronika Axelsson Linkowski, Centrum för biologisk mångfald, SLU: weronika.axelsson.linkowski@slu.se

Björn Lundqvist, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala: bjorn.lundqvist@sofi.se

Geoffrey Metz, Museum Gustavianum, UU: geoffrey.metz@gustavianum.uu.se

Anna-Vera Nylund, Skansen, Stockholm: anna-vera.nylund@skansen.se

Carl-Gösta Ojala, Inst. för arkeologi och antik historia, UU: carl-gosta.ojala@arkeologi.uu.se

Anna Olofsson, Inst. för husdjurens utfodring och vård, Avd. för renkötsel, SLU: anna.olofsson@slu.se

Eva-Lotta Päiviö, Avd. för agrarhistoria, Inst. för ekonomi, SLU: eva-lotta.paivio@slu.se

Eva Silven, Nordiska museet, Stockholm: eva.silven@nordiskamuseet.se

Therese Sivertsen, Inst. för husdjurens utfodring och vård, Avd. för renkötsel, SLU: therese.sivertsen@slu.se

Anna Skarin, Inst. för husdjurens utfodring och vård, Avd. för renkötsel, SLU: anna.skarin@slu.se

Krister Stoor, Centrum för samisk forskning, UmU: krister.stoor@cesam.umu.se

Anne Ingvarsson Sundström, Museum Gustavianum, UU: anne.ingvarsson_sundstrom@antiken.uu.se

Anna Lydia Svalastog, Centrum för forsknings- och bioetik, UU: anna-lydia.svalastog@crb.uu.se

Ulla Swedell, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala: ulla.swedell@sofi.se

Torbjörn Söder, Inst. för moderna språk, UU: torbjorn.soder@moderna.uu.se

Jon Todal, Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu: jon.todal@samiskhs.no

Håkan Tunón, Centrum för biologisk mångfald, SLU: hakan.tunon@slu.se

Inger Zachrisson, Historiska museet, Stockholm/Inst. för arkeologi och antik historia, UU: z.inger@telia.com

Birgitta Åhman, Inst. för husdjurens utfodring och vård, Avd. för renkötsel, SLU: birgitta.ahman@slu.se

May-Britt Öhman, Inst. för genusvetenskap, UU: may-britt.ohman@gender.uu.se

Åsa Össbo, Centrum för samisk forskning, UmU: asa.ossbo@cesam.umu.se

Vimmelbilder från symposiets olika pauser. Före, mellan och efter föreläsningarna pågick rikligt med vetenskapliga diskussioner och sociala samtal om allt mellan himmel och jord, fast för det mesta handlade det faktiskt även då om samiskrelaterade frågor. Foton: Åsa Virdi Kroik (överst) och Håkan Tunón (övriga).

Våren 2009 grundades ett tvärvetenskapligt nätverk i Uppsala, bestående av forskare med forskning eller forskningsintresse i samiskrelaterade frågor (Uppsam). Uppsala har en lång tradition av samiskrelaterad forskning, och även idag pågår forskning rörande en mängd olika aspekter, omfattande allt från renskötsel och naturvård till samiska språk och samiskt namnskick. Uppsam tillkom för att skapa en tvärvetenskaplig mötesplats för forskare med de samiska frågorna gemensamma. Nätverket kom med tiden att omvandlas till en forskarförening, och heter nu Uppsam – Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala.

Den 4–5 maj 2011 arrangerade föreningen sitt första symposium. Femton föreläsare från olika discipliner bidrog då till att synliggöra aktuell Uppsalaanknuten samiskrelaterad forskning, både för det egna nätverket och för deltagare från andra lärosäten eller institutioner. Denna rapport baseras på de föreläsningar som hölls på symposiet och ger exempel på den bredd som samiskrelaterad forskning har i Uppsala idag.

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

CBM Centrum för
biologisk mångfald

CENTRE FOR
GENDER RESEARCH

CROSSROADS OF KNOWLEDGE